

VIGILIA

2013 / 6

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: A keresztény hit európai dimenziói
BORSOS SZABOLCS: A párbeszéd kultúrájának gyakorlati filozófiája
VÁLÓCZY JÓZSEF: Keresztény hit és kultúra: paradigma(meg)váltás
KUN-SZABÓ ANDREA: A szegénység teológiája

HALMAI TAMÁS: A megörökölt örökkévalóság
Féja Endre, Iancu Laura, Oláh András,
Wisława Szymborska, Tarbay Ede és Viola Szandra versei
Kovács Imre és Sótér István emlékezete

Beszélgetés Tarbay Edével

78. évfolyam	VIGILIA	Június
LUKÁCS LÁSZLÓ:	A szegények egyháza	401
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS:	A keresztény hit európai dimenziói	402
BORSOS SZABOLCS:	A párbeszéd kultúrájának gyakorlati filozófiája	412
VÁLÓCZY JÓZSEF:	Keresztény hit és kultúra: paradigma(meg)váltás	422
SZÉP/ÍRÁS		
WISLAWA SZYMBORSKA:	Nyüzsgő utcákon támadt gondolataim (<i>vers</i>) (<i>Báthori Csaba fordítása</i>)	429
HALMAI TAMÁS:	A megörökölt örökkévalóság (<i>esszé</i>)	430
OLÁH ANDRÁS:	túlélni minden éjszakát; már nem titkolhatod el (<i>versek</i>)	440
IANCU LAURA:	1939–1943; Márton-napi látogatás (<i>versek</i>)	441
KISSLAKI LÁSZLÓ:	Az ördög és a ministráns (<i>novella</i>)	442
VIOLA SZANDRA:	Jó; Itt minden (<i>versek</i>)	444
FÉJA ENDRE:	Istenhez térve; Kérés (<i>versek</i>)	445
TARBAY EDE:	Ökörnyál; Ismétlődés (<i>versek</i>)	446
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
BOZÓK FERENC	Tarbay Edével	447
MAI MEDITÁCIÓK		
KUN-SZABÓ ANDREA:	A szegénység teológiája	457
NAPJAINK		
RÓNAY LÁSZLÓ:	Villanások Sötér Istvánról	467
POMOGÁTS BÉLA:	A nemzet politikusa. Kovács Imre emlékezete	468
KRITIKA		
MAGYAR-ÁBEL ÁGNES:	A <i>Semmi</i> kapcsán valamiről... Rendhagyó (színi)kritika a fontos kérdések elodázásáról	471
SZEMLE		
	(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	473

A szegények egyháza

XVI. Benedek pápa lemondása és az új pápa megválasztása hetekre izgalomban tartotta a médiumokat. Ez aztán tovább fokozódott Ferenc pápa első nyilvános szereplései nyomán. Hiszen, mint ő mondta, „a világ végéről” hívták el Róma püspökévé. A földrajzi távolság azonban csak jelzi azt, hogy valóban egy másik világ, más kultúra és más szemlélet jelent meg az egyetemes egyház élén. Annak a kontinensnek a hangja, amelyen egymást követték a katonai diktatúrák, s ahol kiáltó az ellentét a dúsgazdagok és a nincstelének között. A közvélemény elsősorban a különlegességekre figyelt. Hamarosan nyilvánvalóvá lett azonban, hogy az új pápa erős szimbolikus gesztusait nem feltűnésvágy vagy különködés vezérli, hanem belső meggyőződésből fakadnak. Ugyanazt folytatja, amit Buenos Aires érsekeként tett: nem különült el az emberektől valami szent méltóság magasában, hanem az egyszerű emberek között érezte jól magát. Gondja volt a szegényekre, az elnyomottakra, a társadalom peremére szorultakra, s erre bízta papjait és világi munkatársait is.

Az „opció a szegényekért” gondolata már a II. Vatikáni zsinaton megjelent: az egyház fordítson nagyobb figyelmet a szegényekre, emelje fel szavát a társadalmi igazságtalanságok ellen, álljon az elnyomottak és kismizettek oldalára. A háttérben főleg Helder Camara küzdött azért, hogy a harmadik világ nyomorúságára ráirányítsa a figyelmet. A zsinat nyilvánossága előtt azonban Lercaro bíboros, a zsinat egyik vezéralakja szállt síkra a szegények egyházáért. Nézeteit aztán — VI. Pál pápa kérésére — írásban is összefoglalta. Megállapításai meglehetősen aktuálisak ma is.

„A szegények és a szegénység problémája a világban (...) hatalmas, világméretű probléma, amely egyre súlyosbodik és egyre nagyobb szakadékokat nyit ember és ember, osztály és osztály, nép és nép között.” „A jóléti társadalom a maga résztvevőit olyan könnyű életkörülmények közé helyezi, amelyek nemcsak hogy meg nem érdemeltek, de természetellenesek is, továbbá a rendszeres önigazololás olyan ideológiai légkörével veszi őket körül, amely észrevétlenül, de szinte kikerülhetetlenül megbetegíti az embert, biológiai és lelki hanyatlását idézi elő.” „A jóléti társadalom életszínvonalát még részben sem lehet azonosítani minden további nélkül az emberi haladással. Ez az életszínvonal ugyanis lényegénél fogva egyoldalú, privilegizáló és dehumanizáló hatású, ezért ténylegesen úgy állítható, mint a kereszténység legteljesebb és megfordíthatatlan ellentéte. Nem véletlen, hanem éppen hogy szükségszerű, hogy olyasmit hoz létre, ami rosszabb a pogányságnál.”

Ferenc pápa most a szegények egyházát állítja szembe a jóléti társadalommal. Kíváncsi bizalommal várjuk, hogy ezt a régi-új szemléletet milyen tényleges reformok követik az egyházban.

A keresztény hit európai dimenziói

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

1957-ben született Kalo-
csán. Teológus és vallásku-
tató, a Szegedi Tudomány-
egyetem Vallástudományi
Tanszékének vezetője, a
Bécsi Egyetem magánta-
nára. Legutóbbi írását 2012.
7. számunkban közöltük.

A hit nem csupán vallási, hanem társadalmi, kulturális tény is. A teológia a valláson belülről közelíti meg a hit tartalmait, a hívő magatartást és a hit társadalmi-kulturális szerepét, a társadalomtudomány pedig kívülről, „vallási botfülűséggel” (Max Weber) vagy pontosabban szólva módszertani agnoszticizmussal.

Amikor Európa jelenéről és jövőjéről gondolkodunk, a kérdésbe tett tárgy lényegében kultúránk, amelyben élünk, tájékozódunk, amely identitásunknak otthona. Amikor Európáról van szó, az emberről van szó, alkotásaival, reményeivel és kétségeivel együtt — rólunk, mindannyiunkról, személyes hiteink és megközelítéseink közötti különbségekkel és egybecsengésekkel együtt.

Sokak szerint, akiknek magam is osztom a véleményét, Európa drámát él át, történetében nem először — mélyreható átalakulásban áll. Amint a modernitás idején a 19. és 20. század fordulója körüli évtizedekben, ma a 20. és a 21. fordulóján ismét alapvető kontinentális identitáskérdésekkel szembesül, s a válaszok váratnak magukra. A társadalomtudományi és még inkább a teológiai tárgyalásmód a társadalom és benne az ember java iránt elkötelezett megközelítés, nem a kívülálló hívős távolságtartása jellemzi.

Az alábbiakban első lépésben Európa, majd a másodikban a hit dimenzióit vázolom. Ez után Európa és a kereszténység viszonyának különböző típusait. Majd a három kiemelt téma részletezése után a hit és Európa közös jövőjét próbálok érinteni. A téma hihetetlen tágassága megköveteli annak megjelölését is, amiről másutt, más alkalommal lehetne és szükséges is szót ejteni: Európa vallási és felekezeti változásainak statisztikáiról, a keresztény és nem keresztény hitek találkozásainak ötvözetéről, a hitből fakadó politikai cselekvés módozatairól, a hit posztmodern viszonyainak következményeiről az egyházak belső átalakulására és együttműködésére, a kortárs képzőművészetekben és irodalomban tetten érhető keresztény hitmintázatokról stb.

Európa-dimenziók

Szűcs Jenő a *Vázlat Európa három történeti régiójáról* című tanulmányában Bibó István európai társadalomfejlődéssel kapcsolatos munkáira építve felhívta a figyelmet arra, hogy Európának három történeti régiója van, s ezekben a modernitás folyamatai 100–150 esztendőes eltolódással jelentek meg. Az első régiót Nyugat-Európa képviseli, a másikat Közép-Európa, a harmadikat Kelet-Európa. „A régiók eredeti helyzetéből, eltolódásaiból és a történelem kihívásaira adott vála-

szaiból következtek azok a strukturális modellek, melyek máig ható érvénnyel meghatározzák a modern Európát.”

Az erősen individualizált „Nyugat-”, az átmenet paradoxonjaiban egyensúlyozó „Közép-”, valamint a modernizációba vonakodva belekényszerülő „Kelet-Európa” társadalmi bár nem homogének, mégis beazonosítható regionális jellegzetességeket mutatnak és jelenítik meg, illetve jelölik ki a kereszténység kereteit. A 21. század terhes mindhárom régió mélyre ható dilemmáival, amelyek az európaiság és vele a kereszténység klasszikus forrásaira is emlékeztető újragondolás és újraalapozás szükségességét egyre vitathatatlanabbá teszik.

Az európai identitás számára a történeti régiókon túlmenően ma már és a jövőben egyre inkább a globális hálózat jelenti az elsődleges értelmezési keretet, amely radikálisan relativizálja a territórium fogalmát és tapasztalatát, s amelyben a közlések időbeli egymásutánisága döbbenetes egyidejűségben jelenik meg. Bár mindenki valahol a térben és valamikor az időben kapcsolódik a világhálóra, gondolkodásában, valóságfelfogásában, identitásának alakításában valószínűsíthetően a világháló egyre jelentősebb szerepet játszik a nemzeti, illetve regionális identitásának kárára. Ez az átalakulás minden kontinenst érint, de nem egyformán, minthogy Európának — éppen a kereszténység miatt — van a legtöbb köze a globalitáshoz, történelméből fakadóan a máságot legkönnyebben tanuló kultúrával rendelkezik.

Hit-dimenziók

A következőkben a vallási és nem csupán a keresztény hit különböző dimenzióit tekintjük át az *Encyclopedia of Religion* (2005) alapján. A személyes hívőség elsősorban *önmeghatározást* jelent, azt a személyes kijelentést, hogy valaki önmagát mint hívő embert definiálja. A hitet *engedelmességként* is felfoghatjuk, de jelenthet *függőséget, tudást, tapasztalatokat, saját nyelvet és közösségi értelmezést*. A hit ugyanakkor *közösségi* természetű valóság, mert az emberhez tartozik, aki közösségi lény, és abban az értelemben is, hogy a hit közösséget alkot az azonos hittartalmak megvallásával, a közös rituális cselekmények elvégzésével, a hitre alapozott intézménnyel szembeni ragaszkodással. Mind a magán-, mind a köz-hit dimenziói számára provokációt jelent a kétség. A modern világban minden igazságnak van egy csöppnyi gyanús mellékíze (Robert Musil). A hit nem zárja ki a kételyt, sőt azt szerves részének tekinti (Paul Tillich). Korunkban a hit egyaránt jelen van konstruktív és destruktív műveivel.

A világ nagy vallási hagyományai és a kereszténység vallása közötti számos hasonlóság és eltérés mellett témánk szempontjából a legfontosabb tudnivaló az, hogy a kereszténység tanítása és történelme alapján átível a kultúrkörökön, a többitől egészen eltérő módon kapcsolódik a nemzeti és kontinentális hagyományokhoz.

A keresztény hit felekezetekben artikulálódik és nyer sajátos színeket. A római katolikus hagyomány kiemelt jelentőséget tulajdonít a kö-

¹Az ortodox (helyes tan) és a doxológia (dicsőítés) ugyanarra a görög *dokein* igére, illetve *doxa* főnévre megy vissza, amely egyaránt jelenti, hogy tanítani és dicsőíteni.

zösségnek és a normatív kijelentéseknek. A protestáns hagyomány a hangsúlyt a hit gesztusára helyezi, a hívő alapállásra. Az ortodox, megnevezésében is benne rejlik,¹ a tan és a dicsőítés tisztaságára. A három keresztény felekezetben ez a három kiemelt hangsúly kiegészíti egymást: hagyomány — odaadottság — dicsőítés. E három pilléren nyugszik a kereszténység története és annak intézményi megformálódásai. A keresztény hitet — hasonlóan más kulturális meggyőződésekhöz — úgy foghatjuk fel, mint sajátos dallamot a kultúrák mindig polifon harmóniájában. A hit végső soron értelmezés — spiritualitás — és performansz, e dimenziók mentén elemezhető megfelelő módon.

Viszonymódozatok

Keresztény Európa

A keresztény Európa kifejezés (idegen szóval *Christendom*) azt sugallja, hogy a keresztény hit befolyása, illetve megvalósulása jelentette Európát, ez tette Európát Európává, elsősorban a középkori Európára szokták használni. A kifejezés természetesen nem csupán egy bizonyos történelmi korra vonatkoztatva ismert, hanem egyfajta programatikus célkitűzésként is, miszerint Európa identitását, azonosságát a kereszténység alapozza meg. A középkori „keresztény Európa” fogalmát a kortárs szakirodalom egyre inkább valamiféle keresztény aranykor visszavetítésének látja, amely a mai „szekuláris Európa” ellentétpárja. Eme ideáltípus jellemzőit mindjárt láthatjuk Novalisnál.

Európai kereszténység

A kereszténység földrajzi szempontból Közel-Keleten indult útjára, majd Európába lépett, elsősorban Pál apostol és mások térítő tevékenysége alapján. Különböző történelmi és társadalmi faktorok következtében a kereszténység meghódította egész Európát, s így alakult ki a középkorra az a politikai és kulturális egység, melyet Európának nevezünk. A középkor azonban alig ismerte, ismerhette a világ más kontinenseit. Keresztény kultúrájának európaiságára akkortól reflektálhatott, amikor az újkorban felfedezte Amerikát, majd a Föld többi kontinensét is. Bármennyire is egyet jelentettek a felfedezések a keresztény Európa kultúrájának, társadalmi berendezkedésének más kontinensekre történő áttelepítésével, Európa egyre inkább egy kontinens lett a többi között, amivel párhuzamosan a kereszténység is kezdett más vallások között az első, de nem egyetlen vallássá válni.

Kereszténység vagy Európa

A 18. századtól kezdve Európa keresztény önazonosságának a felvilágosodás szellemi kihívásaira új választ kellett adnia. Így került Európa válaszút elé, melyet többek között Novalis a *Kereszténység vagy Európa* című írásában, valamint Schleiermacher *A vallásról* írott beszédeiben tematizált. Novalis szerint kereszténység a vallás forrása, amely hisz Jézus Krisztusban, Máriában és a szentekben, s amelynek hite szerint minden földi valóság az örök élet kenyerévé és borává válik. A régi szép időkben, írja, amikor Európa még keresztény teritórium volt, közös érdek egyesítette a legtávolabbi provinciákat is.

Akkor még a kereszténység hatalommal pompázott, míg elő nem tört a protestantizmus szelleme, amely megbontotta és lerombolta a kereszténység egységét. Szétvált egymástól a hit és a tudás, a filozófia és a vallás, majd a felvilágosodás gondosan kitorölt belőle minden csodát és titkot. Novalis hitte, hogy eljön újra az örök béke szent korszaka, amelyben az új Jeruzsálem lesz a világ fővárosa.

Az ebben a korszakban felvetett szembeállítás, amely eredetileg a kereszténység európai jelentőségét húzta alá, máig ható megkülönböztetéssé vált. Az elmúlt két évszázadot az jellemezte, hogy a gondolkodók Európát egyre inkább keresztény jellegzetességeitől függetlenül tárgyalták, a kereszténységet pedig Európa múltjába száműzték, szembeállítva a haladással és a modernnel.

Kereszténység és Európa

A 20. század modernitása a társadalom differenciálódását jelentette. Szétváltak egymástól a társadalom nagy rendszerei: a tudomány, a kereskedelem, a politika stb. Egyik alrendszerévé vált benne a vallás is, hasonlóan a többi részhez — saját szemlélettel, törvényekkel, intézményekkel, és elsősorban csak magamagára szorító érvényességekkel. Az egyes rendszereket saját intézményeik koordinálják, így a vallási rendszert az egyházak. A modern társadalmi és kulturális viszonyok között a keresztény hit európai jelenét már nem írhatjuk le kétdimenziós modellben, melynek egyik pólusán állna a középkori viszonyokra emlékeztető egység a vallás, hatalom, kultúra, társadalom között, és a másik oldalon az ezzel szembenálló politikai, kulturális és vallási erők. A hit helyzetét csak sokdimenziós modellel értelmezhetjük, amelyben az individuális meggyőződés, az intézményi elkötelezettség, illetve távolságtartás, az állam és egyház szétválása, valamint a különböző társadalmi csoportok és érdekközösségek sokfélesége jelentik a legfontosabb elemeket.

A modern Európát szekularizálnak tekintik legtöbbször. Különbséget kell tenni azonban a szekuláris, szekularizáció és szekularizmus fogalma között. A szekuláris modern kategória, amely arra alkalmas, hogy tudomásul vegye, megalkossa, kodifikálja, elkülönítse azt, ami nem vallási. Szekularizáción azt az elemző és értékelő kategóriát értjük, amely az európai társadalom alakulásában érzékeli, leírja és értelmezi a vallás, vallási intézmények és vallásosság társadalmi alakulásának irányát, melyet valamely vallásiból valamely szekuláris felé haladónak fog fel. A szekularizmus pedig világnézet (*laïcité*), amely mintegy a modern európai gondolkodás dogmája.

A kereszténység és Európa közötti viszony modern tárgyalásmódjában gyakran találkozni heves kritikai éllel megfogalmazott néhány ellentét párral, amelyek ugyan gyakran leegyszerűsítik a modern viszonyok összetettségét, mégis ezeken érhetők tetten korunk kereszténységgel kapcsolatos felvetései. A modern ateizmusok valláskritikája szerint a kereszténység Istenre igent mond, de az emberre nemet; a hagyományhoz ragaszkodik, de gátolja a haladást; pártolja a hitet, de lebecsüli a gondolkodást és a tudományos kutatást; Konstantin óta szö-

vetségese a trónnak és bűnrészes az igazságtalanságokban; tekintélyelvű rendszer, amely engedelmisséget követel és nem tűri a szabadságot. A szabadság és az igazságosság de-szakralizált víziója vált az európai gondolkodás és értékrend egyik központjává. A 20. század ugyanakkor tragikus egyértelműséggel igazolta, hogy a szabadság és egyenlőség célkitűzése szentesíti az egoizmust és a diktatúrát.

Kereszténység Európában

A 20. század posztmodernnek nevezett felfogásrendszere a kereszténység és az európaiság eszméjének szétválasztására, függetlenítésére és szembeállítására alapozó felfogást részben megtartja, részben meg is haladja. Ez a sokrétű és sokak által el is utasított kísérlet, amely egy ernyőfogalom alá próbálja rendezni a kortárs kulturális és politikai jelenségeket, megengedő álláspontot képvisel a vallással, különböző hitekkel, így a kereszténységgel szemben is. Vallásra, hitekre vonatkozó látásmódját az esztétizálás, performansz és wellness jellemzi. Szemben áll azokkal a törekvésekkel, melyek normatív kijelentésekkel és intézményi elkötelezettségekkel hozzák összefüggésbe a valóságot, így a kereszténységet is. E felfogásban a kereszténység Európában egy lehetséges élményforrás, miközben minden más is lehetséges (Feyerabend, majd tovább Derrida: *anything goes*).

Hit-provokációk

Európa és a keresztény hit viszonymódozatai és a kereszténységgel kapcsolatban megfogalmazott sematikus és plakatív szembeállítások mindegyike izgalmas gondolatmeneteket keltett már eddig is a szakirodalomban, még inkább a politikai nyilvánosság vitáiban. A következőkben hárommal foglalkozunk egy kicsit részletesebben, válogatottan közép-európai pozícióból, önkényesen választva a gazdag listából: Isten halálával, az irgalommal és a nacionalizmussal.

Isten halott — igen

A keresztény hit és más istenhitek egyik legerőteljesebb és talán legfájóbbnak is nevezhető modern kihívását Nietzsche „Isten halott, mi öltük meg őt” ismert kijelentése foglalja súlyos és azóta agyonidézett szavakba. A keresztény hit nem kell, hogy meghátráljon e brutális kijelentés előtt, amint nem kellett meghátrálnia történelmének egyetlen korszaka által felvetett filozófiai megfontolás előtt sem. Nietzsche kijelentése ugyanis éppen nem a keresztény hit végét, hanem annak legmélyebb titkát érinti, Krisztus — a keresztény hit megtestesült és a kereszten megváltóvá lett Istenének — halálát is jelentheti. A keresztény hit legradikálisabb, vagyis az emberi gondolkodás, vallás és életélmény gyökereiig hatoló titokról van szó abban az evangéliumi kijelentésben, amely a golgotai eseményt idézi, és abban, amit a nihilizmus és a modern hermeneutika a maga 20. századi útján, útvesztőin és reflexiók labirintusaiban kitapint. A keresztény hit éppen arra a megfeythetetlen és teljességgel soha ki nem fejezhető, vagyis az idők végezetéig értelmezésre szoruló titokra épít, miszerint Isten ha-

lála egyben a végtelen és lezárhatatlan perspektíva nyitánya is (Gianni Vattimo). A világ történelmében és az egyéni élettörténetekben minden tervvel és reménnyel szembejövő vég alapvető kikezdésére, amely egyszerre igényli a fantázia és az ítélő erő végsőkéig való kiterjesztését, és egyszerre a halállal dacoló életstratégia folyamatos meg-alapozását és vállalását. Végső soron ez a keresztény hit legsajátosabb egyedisége, amely megkülönbözteti a másik két ábrahámhi hittől és egyben Távol-Kelet vallásainak válaszaitól. Provokáció ez, amely egyszerre hív ki mindennemű fogalmi és strukturális biztonságból, s egyszerre kínálja a reményre alapozott szabadság ígértét.

**Kereszténység:
az irgalom kultúrája**

A keresztény hit igazság-jellege mellett talán még fontosabb annak gyakorlati jellegéről beszélni. A keresztény vallás igazságának ugyanis a magva: a szeretet. Jézus ebben jelöli meg tanításának lényegét, a szeretet eladdig nem hallott radikalitásában, amely az ellenség szeretetéig ér. Magatartásával következetesen hűséges is volt ehhez, s a keresztén függve, halála előtt irgalomért könyörgött az őt megfeszítők számára. A kereszténység története során a jézusi szeretetparancs folyamatos kihívást jelentett követőinek, s a kereszténység nem állítja magáról, hogy maradéktalanul hűséges tudott lenni hozzá. Ugyanakkor nem tagadható, hogy a keresztény istenkép és emberkép lényegi eleme maradt a szeretet, ami dacára az ezt elfedő véres századoknak is, az európai történelemben végig jelen volt, elsősorban az ismert és ismeretlen szentek magatartásában, másrészt a teológusok és egyházi tanítók műveiben. Hivatkozhatunk itt Szent Márton vagy Szent Sebestyén vértanukra, Szent Ferencre, Avilai Szent Terézre, vagy a 20. századból a német evangélikus mártírra, Dietrich Bonhoefferre, az orosz Elizabeth Feodorovna Romanovára vagy az albán származású Kalkuttai Terézre, az irgalom szentjeire.

A keresztény hit isten- és emberképe alapozza meg és magyarázza azt a máig érő gyakorlatot, amit betegápolásnak, modern kifejezéssel egészségügynek nevezünk. A keresztény hit ugyanis a beteg és rá-szoruló embert felértékeli, benne magát Jézust látja, s eszerint törekszik cselekedni vele. Az evangéliumok Jézusról megőriztek számos jelenetet, amelyekben betegeket gyógyított, s egyben feloldotta az értékes és értéktelen ember közötti határt. Sőt ezek a tanító elbeszélések olyannak mutatják őt, mint aki számára a gyöngye, elesett, beteg, elveszett, kirekesztett és bűnös odafordulásának elsődleges címzettje. Ismerősek a gyógyítási történetek vagy a tékozló fiúról szóló történet, és ismerős lehet az a jelenet is, amelyben a buzgó vallásosok helyett Isten a kicsinyekkel jót tevőket részesíti haláluk után az örök boldogságban. Ez a jézusi alapállás követőkre talált mindjárt az első tanítványoktól kezdve, végig a történelmen keresztül. Az európai gondolkodásba a keresztény hit oltotta bele a segítség parancsát, s amit ma magától értetődő emberiességi követelménynek tekint és számos jogszabállyal véd, illetve követel meg Európa, annak gyökerei a keresztény hitben találhatók (René Girard).

A modern kori nacionalizmus a 18. század végétől vált Európa központi vezéreszméjévé. Renan egyenesen úgy vélekedett a nemzeteszme jelentőségéről, hogy a vallás korszakának vége, s utána a nemzet veszi át ugyanazt a szerepet, amit a vallás játszott a társadalmak életében. Miközben a nemzetállamok kialakultak Európa nyugati felén, keleti felén még félféudális viszonyok uralkodtak. Mára pedig a nemzet-eszmény visszaszerzése elsősorban Kelet-Európát határozza meg, miközben Nyugat a nemzetközi tőke és piac szempontjait helyezi előtérbe.

A nacionalizmus tehát Európának inkább a keletebbre eső társadalmában jelent komoly kihívást a keresztény hit megfogalmazása és álláspontjának kialakítása számára. Miközben a kereszténység története a nemzeti, sőt kontinensi határok átszelésével jeleskedett, ugyanakkor összefonódott a nemzetállami szuverenitásért vívott küzdelmekkel is. A keresztény hit tanításai nemzetek fölötti érvényűek, mondhatjuk mai szóval globálisak, ugyanakkor az ortodoxia és a protestantizmus — ellentétben a katolicizmussal — egyaránt nemzeti szervezettségű. A 20. század második felének legvéresebb konfliktusai Európa keleti felének társadalmában az etnikai és felekezeti, illetve vallási egymással szétválaszthatatlanul összefonódott érdekeinek összeütközéséből és gyűlöletéből fakadtak, melyek legismertebb példája a két balkáni háború. Etnikai és vallási alapon ölték és mérszárolták egymást katolikusok, ortodoxok és muszlimok, s találtak tetteikre igazolást és feloldozást vallási vezetőik gyakorta ambivalens nyilatkozataiban. A fizikai erőszak balkáni megnyilvánulásai mellett a verbális erőszak és kiközösítés jellemzi Kelet-Közép-Európa országainak jelenkori belpolitikai feszültségeit is, melyekben a keresztény hit képviselői még nem találták meg a megértés és irgalom kultúrájának megfelelő és hatékony képviselését.

A kereszténység ugyanakkor mindhárom felekezet hivatalos tanításában egyértelműen elítéli az erőszakot és a nacionalizmust, miközben elismeri és támogatja a nemzeti kultúrák értékeit. Így tett a II. Vatikáni zsinat, amikor egyszerre hirdette a nemzetek közötti egyetértés parancsát és a liturgia népnyelvű végzését. A nacionalizmus ortodox felfogásával kapcsolatban Andrei Pleșu, az európai rangú román gondolkodó *A nemzetek anygalai és a nacionalizmus eretneksége* című írásában kifejti, minden nemzetnek van saját anygala. A nacionalizmus nem hátat fordít ennek az anyagnak, hanem ellenkezőleg, imádni kezdi, neki engedelmeskedik és neki mutatja be azt az áldozatot, ami egyedül Istennek járna. „Amikor a nemzet abszolúttá válik, akkor az Abszolút relatívvá.” Krisztus a nemzetek fölötti messiási békét hirdette, a nemzetek számára ez adja meg a lehetőséget az érdekütközések szelíd kezelésére.

Amennyiben a katolicitást a szó eredeti értelmében egyetemeségnek fogjuk fel, akkor minden felekezet tanítása egybehangzóan állíthatja az európai béke fenntartása érdekében, hogy a nacionalizmus problémájára a keresztény hit katolicizmusa lehet a válasz.

Hit-opciók

Az európai társadalmi és kulturális változások közül a három legfontosabb trend, melyeknek a keresztény hit jövőjével kapcsolatosan bizonyosan jelentőséget tulajdoníthatunk, a közismert angol szakszavakkal kifejezve az *easternisation*, *islamisation* és *spiritualisation*. Az *easternisation* (Colin Campbell) azt a feltételezést jelenti, hogy a keresztény vallás hagyományait legalábbis Nyugat-Európában felváltja az indiai vallások kultúrája. Az *islamisation* az arab világon kívül az új bevándorlási hullámmal kialakult, hangsúlyosan vallási muzulmán jelenlét felerősödését jelenti. Végül a *spiritualisation* a legkülönbözőbb lelkeségi mozgalmak felerősödését, melyek közül a legjelentősebb a keresztény új pünkösdi mozgalom, melyet evangelikáknak is neveznek, s amely nem korlátozódik Nyugat-Európára, hanem Kelet- és Dél-Kelet-Európában is a legjelentősebb vallási folyamat, illetve mozgalom.

Az ilyen átalakulási folyamatok nem egyedülállóak a keresztény hit történetében, sőt a keresztény hit leginkább ilyesféle kihívások közzegében formálódott. Történetének kezdetén Jeruzsálemmel kellett tisztáznia, hogy mi a különbség Ábrahám követésében a mózesi és a jézusi út között. Az európai kontinensre lépve Athén, majd Róma jelentették az elsődleges dialóguspartnert. A mai viszonyokban Isztambul és Benáresz jelenti a meghatározó kihívást a keresztény hit számára. Az európai vallási piacon India színes hitvilágának számos portékája van jelen, a körkörös időfelfogásra alapozott reinkarnációtól kezdve az egyedül az individuum döntésére alapuló megvilágosodás elérésén át egészen a személyes sorsot értelmező karma-tanig. Az iszlám pedig dél-kelet után immár a nyugat-európai lakosságban egyre tekintélyesebb részarányt és megváltozott felfogást jelent, amely a korábbi immigránsok asszimilációs törekvéseivel ellentétben egyfajta „eurábiát” szeretne létrehozni, melyben az Európában honos jogokat és törvényeket leváltja az iszlám törvényrendszer, a sharija. Radikális monoteizmusával és különlegességként ható (szufi) középkori misztikájával sok fiatal számára vonzó, akik a keresztény tanítást és vallásgyakorlatot kiüresedettnek és lagymatagnak érzékelik.

A harmadik meghatározó társadalmi és kulturális vonulat a mai Európában (is) az úgynevezett poszt-institucionális spiritualitás terjedése, amelyhez hozzátartozik a populáris vallásosság, a pünkösdi és karizmatikus ébredés mozgalmak. Míg a 20 századot a kereszténység egyháziasodása jellemezte, a 21.-ket a kereszténység spiritualizálódása: TV-evangélizációkkal, megaegyházakkal, zárandoklatdivattal — mindennel, amely kevésbé a racionálisan megalapozható, illetve megszürt hitet igényli, mint inkább az irracionális szellemi-lelki jólétet.

**Egyházak a hit
ajánlatának
képviselésében**

A keresztény egyházak mindegyike nagy energiát fordít arra, hogy az Evangélium, a keresztény hit tanítását, hirdetését a mai modern kor követelményeinek megfelelően végezzék. Lássunk a következőkben néhány hivatalos egyházi nyilatkozatot, melyek az imént

mondottakat példázzák, s melyek színvonalukat és megfogalmazási módjukat tekintve egyaránt mércéül is szolgálhatnak a téma civil és vallási tárgyalása számára egyaránt.

II. Alexij: Európa

Az európai kontinens számos ma is létező kultúrára gyakorolt hatást. A keresztény rendszerben gyökeredzik az emberi személy méltósága, amelynek érvényesítésére minden korban meg kellett teremteni a feltételeket. A kereszténység tanítja a nemzeteknek, hogy az ember Isten képmásaként teremtett, s azt, hogy ha az ember erkölcsös életet él, akkor Isten barátja lehet (Jn 15,15) és elnyerheti a békét (Jn 8,32). Az európai történelem ismerői tanúsíthatják, hogy a kereszténység emberi személyről alkotott felfogása törölte el a rabszolgaságot, alapozta meg a tisztességes bíraskodást, alkotta meg a magas szintű társadalmi és politikai mércéket, az emberi együttélés normáit, kifejlesztette a tudományt és a kultúrát. Európának az emberi jogokra vonatkozó eszmeisége nem jöhetett volna létre a kereszténységnek az emberi méltóságról, szabadságról és erkölcsről szóló tanítása nélkül.

Francia Püspöki Kar: A hit hirdetése a mai társadalomban

A hosszú pásztori útmutatásban a központi fogalom a szabadság, amellyel a kereszténységnek európai történetében ambivalens viszonya volt évszázadokon keresztül. A francia püspökök határozottan állást foglalnak a szabadság elismerése és támogatása mellett, még-hozzá nem a hit valamiféle kapitulációja, hanem éppen a keresztény hit tanítása miatt. A szabadság kiemelt területeit jelenti az állam és az egyház szétválasztása, mely révén az egyházak az állami célokkal és érdekekkel szemben kritikus lojalitást és függetlenséget élvezhetnek; a világ autonómiájának elismerése, amely felszabadítja a keresztényeket arra, hogy gondolkodásukban és még inkább cselekvésükben bármely jóakarátú emberrel, akár az elkötelezett ateistákkal és antiklerikálisokkal is szabadon összefogjanak a társadalmi szolidaritás elősegítése érdekében; végül a személy szabadságának és autonómiájának teljes körű elismerése, amely révén az egyház a keresztény üzenet szabad elfogadására tehet ajánlatot. Teljes összhangban II. János Pál enciklikájával, a keresztény hitet a remény és az elkötelezettség megalapozásának tekintik, amelyet a hitet egyszerre tanuló és tanító egyház lehetőségként kínál fel Európának.

Ecclesia in Europa

A keresztény hit európai jelenével és jövőjével kapcsolatban II. János Pál pápa jelentős enciklikát tett közzé. A mai Európa az értékek komoly válságát éli át, hiányzik belőle egy közös terv elszántsága és a képesség, hogy minden polgárának vissza tudja adni a reménységet. „Az európai kultúra a 'csöndes aposztázia' benyomását kelti, mellyel az önelégült ember úgy él, mintha Isten nem létezne” (9) — írja a pápa.

Az enciklika alaphangja azonban nem a társadalommal vagy a keresztényekkel szembeni kritika, hanem a remény. A krízisben lévő Európának reményre van szüksége, melyet a keresztény tanításból meríthet — ez a pápa meggyőződése. „Nem lehet kétségbe vonni,

hogy a keresztény hit meghatározó és mellőzhetetlen módon hozzátartozik az európai kultúra alapjaihoz. Európának ugyanis a kereszténység adott formát, beleoltva néhány alapvető értéket” (108). Az enciklika a következő értékeket tulajdonítja a kereszténység hozzájárulásának Európa identitásához: „Az emberi személy transzcendens méltósága elismerése; az értelem, a szabadság, a demokrácia; a jogállam s a politika és a vallás közötti különbség értéke” (109).

Európának nyitott, befogadó földrésznek kell lennie. A kereszténység Európának új arculatot kölcsönözhet, amennyiben a globalizáció korszakában a szolidaritást, a sokféleségben az „egység új modelljét”, a nemzetközi, etnikai konfliktusokban pedig a békét képviseli (112).

Perspektíva

Európa „menthetetlenül” keresztény, nemcsak magas kultúrájának lenyűgöző alkotásai miatt, hanem ünnepeiben, az emberről, a valóságról, Istenről és annak hiányáról vallott elképzeléseinek alapvető mintázatait tekintve.

A keresztény hit Európa jövőjében elsősorban az emberre, a szabadságra és a békére mondott határozott elvi és gyakorlati ígenjével játszik szerepet. Amint Európa történelmében az önzetlenség, szolidaritás, igazságosság és irgalom kultúráját szorgalmazta és példázta, a jövőben is vállalni fogja ennek hiteles prófétai képviselését, mert ez tartozik identitásának gyökeréhez, az általa hirdetett, Istenként hitt és tisztelt Jézus Krisztushoz. A keresztény hit alapján az egyházak, keresztény szervezetek és hívők igent mondanak az élet értékére és értelmességére, tisztelve és védve azt a kezdetétől a végéig, bízva az élet Istentől garantált örök voltában. Végül a kereszténység a jövőben is még egyértelműbben képviselni fogja minden politikai hatalom viszonylagosságát, fenntartva Istenének mindenhatóságába vetett hitét.

Bármennyire is alapjaiban átrendeződik a tér, az idő és az információ logikája, az európai és keresztény identitás továbbra is egyet jelent az erőszakmentességre törekvő konfliktuskezelés és az emberi méltóság és emberi jogok, valamint a globális társadalmi igazságosság képviselésével. Ezek a keresztény európaiság, illetve az európai kereszténység maximái és hologramjai egyben. A keresztény hit a modern és posztmodern plurális és hálózati viszonyai között egyre inkább tudatában lesz annak, hogy elsődleges eszköze a hitelesség és a saját vallási forrásaihoz való önkritikus és mindig megújuló ragaszkodás.

A keresztény hitájánlatban a jövőben valószínűen felerősödnek a testi, spirituális és érzelmi dimenziók, a közösségi és tömegélményt adó performanszok, amelynek privát, közösségi és politikai relevanciái is lesznek. A nagy intézmények egyre nehezebb fenntartása mellett Európában a kereszténység is diaszpórikus helyzetbe kerül. Európa drámája és kiútkeresése egyben a keresztény hité is. A gyökeresnek tűző átalakulásban Európa éppúgy támaszkodhat a keresztény hit megújulás-képességére, mint a keresztény hit Európáéra.

A párbeszéd kultúrájának gyakorlati filozófiája

BORSOS SZABOLCS

1971-ben született Marosvásárhelyen. Filozófus, mentálhigiénés szakember, doktori disszertációjának címe: *A perszonalizmus mint az önismeret filozófiája* (2001, Kolozsvár), a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Gimnáziumban társadalomtudományokat tanít. 2003-ban megkapta az MTA Pedagógus Kutatói Pályadíját, 2012-ben pedig a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége által alapított Apáczai Csere János díjat. Kutatási területe a gyakorlati filozófia, ezen belül a kudarc és a kreativitás.

Képesek vagyunk-e arra, hogy önmagunkat kívülről szemléljük? Azt a kultúrát, amely a görög és a zsidó-keresztény hitvilágot jelenti? Lehetőség szerint jó lenne megőrizni a párbeszéd érthető hangnemét, amely segíti a kommunikációt, ugyanakkor fogalomalkotásra is el kell szánnunk magunkat, mert régen elfelejtett érzelmek és összefüggések, emlékek „jöhetnek elő”, amelyeket újra meg kell neveznünk. (Nincs fogalmi belátásunk a forrásról!)

Továbbá kihívást jelenthet a kommunikációs partner kiléte is. Amikor tanúságot teszünk a keresztény hitben rejlő lehetőségekről, akkor elsősorban tisztáznunk kell saját létezésünk paramétereit. Szociológiai szempontból tükrözni kell azokat a vonatkozásokat, amelyek empirikus adatokra támaszkodva beszélnek kultúránk mikéntjéről, más kultúrákkal való együttélési lehetőségekről. Ebben a tekintetben kisebbség-szociológiai szempontok kerülnek előtérbe, amelyek ugyanakkor nem jelentenek zsugorodást vagy negatív irányultságot, látni fogjuk ugyanis, hogy nem vagyunk egyedül és a megújulásra, identitásra vonatkozó kijelentéseink általános érvényűek. Beszélünk kell egy második, spirituális oldalról is, egy olyan ideológiai szempontról, amely ugyan nem kézzel fogható, de a háttérben és hatásaiban tetten érhető. „Titkos” tanítások többféle, megtévesztő köntösben mutatkoznak napjainkban, és kétségbeejtő, hogy milyen sokan lépne is mennek. Az ilyen kísérletek önmegváltást ígérnek, ami alapvetően csalás, erre a kereszténységnek rá kell mutatnia.

A továbbiakban szem előtt kell tartanunk, hogy a kereszténység nem azonosulhat az empiriával és nem válhat eggyé semmiféle ezotériával. Filozófiai szempontból világképe kötődik Platónhoz, a gyakorlati élet területén naprakész információkat nyújt egy olyan könyvből, amelynek hermeneutikája folyamatos inspirációs kellék, és ez a Biblia. Jézus Krisztus személyétől nem vonatkoztathatunk el. Ő számunkra állandóság, egyszerűség, emberi méltóságunk alapja.

**Az alapkérdés:
a 21. század Európá-
jában mit kezdhetünk a
kereszténységgel?**

Olyan világ ez, ahol az utcán, a média különféle csatornáin minden, ami igaz, éppen úgy hamisnak is mondható. A gazdasági világválság háttérben is ez a viszonylagosság húzódik meg. Kétségkívül az erkölcsi élet is válságban van, a család fogalma is többértelművé vált. Amúgy könnyen lehet, hogy különféle technikákkal, magyarázatokkal és relativizmusokkal tovább bonyolítanánk életünket, de 2001. szeptember

11-e óta komolyan kell vennünk egy olyan kommunikációs partnert, akit eddig észre sem vettünk, akivel eddig nem számoltunk. Ez a kommunikációs partner itt van Európában is, hitvilága azonban távoli és számunkra idegen. A muzulmán vallás követőiről van szó, és egy olyan jelenségről, melyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ennek az idegen kommunikációs partnernek hitelesen kellene bemutatkoznunk, de nehéz helyzetben vagyunk, mert mit is mondhatnánk magunkról? A sokat emlegetett szekularizáció fogalma már évtizedek óta jó magyarázat arra, hogy miért nem „működik” a kereszténység. Az elvilágiasodás egyben az egymástól való elidegenedéshez vezetett. Ezt a jelenséget már a 20. század első felében jól leírták a fenomenológia eszközeivel, mindez szinte kötelező olvasmány (Schütz) a szociológián belül. Hogyan közelíthetjük meg tehát ezt a jelenlegi állapotot, amikor egy nemzetben belül is szinte feloldhatatlannak látszó ellentétek alakulnak ki? Előfordulhat az, hogy alapvető létérdekeit nem ismeri fel egy közösség, abban az esetben, ha olyan destrukciós folyamatok indulnak be, amelyek az emberi gondolkodásra is hatással lehetnek. Nem tudjuk pontosan, hogy mit jelent a multikulturalizmus, de a különféle nemzetiségű emberek közösségi rendeződése okozhat megrendülést, még akkor is, ha nem ismerjük pontosan ennek mértékét.

A keresztény kultúra alapjai

Az „Ora et labora!” felhívás két olyan emberi tevékenységet jelöl, amelynek gyakorlata ma már nem tekinthető egyértelmű cselekvésnek. Valami egységes rend, szempont megszakadt, megszűnt létezni, és ezáltal ellentmondások jöttek létre. Az európai ember eltávolodott ezektől az alapoktól, ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy egyértelmű igényt fogalmaz meg a kultúra funkciói iránt. Az első ellentmondás itt húzódik meg: egyrészt fontos a ma emberének a funkció, ugyanakkor szinte semmit sem tud a gyökerekről, a forrásról, sőt mindezek aktualitásáról nem is akar tudomást szerezni.

Annyira elszakadtunk a szent fogalmától, hogy manapság ha valaki kimondja, akkor néhány másodpercen belül magyarázkodnia kell: pontosítani, hogy mire is gondolt. Megszűntek a természetes keresztény szimbolikához köthető egyértelmű kijelentések.

Melyek is lennének a kultúra funkciói, amelyekre igényt tartunk? Mire jó ez a kultúra? A bencések az életre voksoltak, az imádságra és a munkára, mint a létezés artikulációira. Ennélfogva minden egyes funkció az egészségről szól alapvetően, lelki és testi értelemben egyaránt: az *adaptációs*, a *szocializációs*, a *közösség reprodukciós* funkciója, illetve a *kommunikációs* funkció.

Az adaptáció

Mit jelentett ez valamikor? Elsősorban azt, hogy kisebb-nagyobb közösségek biztosíthatták a maguk számára a túlélést és ezáltal gyarapodhattak. Ez olyan erős késztetést jelentett, hogy minden mást megelőzött, aki pedig valamilyen okból ennek ellentmondott, azt kiközösítették. Mindent túl kellett élni, mindenről kellett gondoskodni és *főleg gondolkodni a holnapról, amelynek ösztönalapját adta az adaptáció.*

Mit jelent mindez ma? Az adaptáció úgy tűnik, hogy felzárkózást jelent az ellentmondás elfogadásához és ahhoz a hamis szabadságotlethez, hogy bármit megtehetünk büntetés nélkül. Napjainkban ez a fogalom a teljes félreértés jegyeit hordozza, olyasmire irányul, ami inkább az élet ellen szól és a bizonytalanságot sugallja. Az ember menekül az élet elől, saját maga által létrehozott mesterseges mennyországok felé: alkoholizmus, drogfogyasztás és minden olyan mánia, amit racionális eszközökkel már nem tudunk a maga helyén kezelni. Valahogy elfeledkeztünk arról, hogy vannak bennünk olyan részek, amelyek szégyenfoltjai emberi létezésünknek, amelyeket azonban racionális eszközökkel, az akarat erejével és a jellem hatalmával uralni lehet.

A szocializáció

Mit jelentett ez valamikor? Normák és szimbólumok elsajátítását, azt az egyértelműséget, hogy például a lopás bűn és nem lehet kimagyarázni. Továbbá azt is jelentette, hogy van anyanyelvünk, és magyar, szlovák, román, szerb, horvát vagy szlovén szimbólumok, amelyek sajátosak ugyan, mégis egyetemes erőt képviselnek. Ezt a kettősséget komolyan kellene venni, mert ebben rejlik az identitás. Vissza kell térnünk ehhez a ponthoz és úgy kell megtennünk ezt az utat, hogy közben elfogadjuk a másik ugyanazon jogát erre a kettősségre, a sajátos-egyetemességre. Jogom van saját anyanyelvemen kifejezni azt a világot, ami a létezés legfőbb gyökereit jelenti. Ekképpen, ha mindkét pillér azonos módon jut érvényre, akkor a nemzetiségek között nincs konfliktus. Az egyetemesség vonatkozásában találkozhatnak a nemzetek, a sajátosság tekintetében pedig önmagukat határozhatják meg a közösségek, és a kettő között összhangnak kellene uralkodnia.

Mi van napjainkban? Ugyanaz az ellentmondás tolódik elénk, az előítéletek gyártásában, a hatalom és a veszteség árnyaiban. A szocializációval eljuthatunk a felnőttkorig, de a másik iránti tiszteletet nem vagyunk képesek gyakorolni, mert az önmagunkról alkotott kép túl homályos és ellentmondásokkal terhelt. Hogyan is gondolkodhatnánk a kölcsönösség értelmében, amikor előbb a másiktól várjuk a tiszteletet?

A közösség reprodukciós funkciója

Mit jelenthetett ez valamikor? Az értékek és szimbólumok bevésődését, megtartását és majdani továbbadását. Az identitásunknak csak akkor van értelme, ha az az érték, amit képviselünk, továbbörökíthető, és mindez a lehető legtermészetesebb úton és egyértelműen. Ide sorolható a beszélt nyelvünk, népi hagyományaink, életmódunk, szabadidő-felhasználásunk, életszínvonalunk, a családról alkotott képünk stb.

Mi van ma? Évtizedek óta, a huszadik század ötvenes éveitől kezdve módszeresen szembemennek Európában ezzel a funkcióval. A majdani érték-továbbadás a szekularizálódás csapdájába esett. A karrierépítés miatt a gyermekvállalás időpontja kitolódik, vagy hiábavaló vágy marad (ezt jelzi Európa előregedése).

Kommunikációs funkció

Régen azt jelentette ez a funkció, hogy bátran vállalhatjuk saját identitásunkat, értékeinket, és ezeket képviselhetjük a világban.

Ezek a funkciók egymáshoz kötődnek, így a kommunikáció révén derülhet ki, hogy pontosabban hol is tartunk a szocializációban és milyen mértékű az adaptációs készségünk. A kommunikációs funkció ugyanakkor partnerek létezését is feltételezi, olyan embereket, közösségeket, akik különböznek tőlünk. A legnagyobb probléma az volt, hogy ezek a partnerek juttatták el a keresztény kultúra hordozóit a kijózanító belátásra: önmagunk fényűző és jóléti világának *vége van*, és ugyanúgy *véget ért* az a racionális felsőbbrendűség is, ami technikailag igyekezett fenntartani ezt az élet-színvonalat.

Néhány dologra még reflektálnunk kell. Amikor az európai politikai elit nemrégiben megfogalmazta, hogy nincs multikulturális társadalom, akkor valójában a következő dolgot ismerte el: olyan multikulturális társadalom alakult ki Európában, amely racionális eszközökkel átláthatatlan, ezért jobb lenne, ha nem lenne. Évtizedeken keresztül nagyon sok pénzt fordítottak a multikulturalitás fogalmának tisztázására és tartalmi feltöltésére, esszét írtak diákokkal, hogy mit jelent a kulturális sokszínűség és a tolerancia. Mindez nem hozott megoldást, mivel a probléma gyökere nagyon mélyen húzódik. Van multikulturális társadalom, sőt igazán csak ez van. Működik, és nem tudjuk, hogyan.

Konkrét példa vizsgálata

Vegyünk egy olyan Kárpát-medencei várost, ahol ötven éve még valamilyen nemzeti kisebbség jelentette a többséget, mára pedig mindössze tíz százaléknyan vannak.

1. Adaptáció tekintetében a szűkülés, a többségi nemzetrészből kisebbségivé válás folyamatát tapasztalhatjuk, és ha végignézzük a Kárpát-medencét, akkor azt látjuk, hogy szinte minden közepes és nagyobb városban gyengülő és folyamatosan csökkenő adaptációval találkozunk. Nincs biológiai utánpótlás, ami eleve gátat szab bármilyen tervezésnek. Kinek épüljön bármi?

2. Szocializáció — a szűkülés, a létszámfogyás a saját anyanyelv vesztesét is magával hozta. Aggudalommal kérdezhetjük, hogy az értékek beépülése hogyan történik? Itt semmiféle átlátható, biztosító rendszer nem működik. (A felvilágosodás óta zajló, az észet istenítő liberális vonulat itt fedezte fel pedagógiai küldetését, amelyet azóta is több-kevesebb sikerrel folytat. A középszerűség diadalmasan felvonult, trónra kerülését ünnepelve. Ez a jelenség észlelhető immár több mint húsz esztendeje, amikor is közszereplőkké válnak olyan emberek, akik erre nem alkalmasak.) Ily módon válik a viszonylagosság és a rejtett ellentmondás bejáratott dologgá. A tolerancia kiüresített jel-szavával arra kényszerítenek teljes mértékben kiszolgáltatott gyermekeket, hogy silány, középszerű beidegződéseket, képeket fogadjanak el. Ebben az esetben nyilvánvaló az anyanyelvi kopás és az ebből fakadó identitás-vesztés. Ha már nincsenek gyerekek, akkor a szoci-

alizáció is csupán teoretikus. Ha skype-on keresztül tartja a kapcsolatot a szétszóródott család és elégséges a halvány kép, a töredező hang, akkor minden leegyszerűsödik, nincsen egymásból táplálkozó, egymást inspiráló, párbeszédre alapozó közös gondolkodás.

3. Reprodukció — ez a szektor a lehető legváltásosabb, mert veszteséggel terhelt és hiányos rendszert kellene továbbítani. De kiknek? Omladozó épületek, üres tantermek és egyre több temetés jelzi azt a vissza nem fordítható folyamatot, amely egy sajátos kultúra eltűnését jelenti. Ugyanez zajlik európai szinten a kereszténységgel.

4. Kommunikáció — hogyan lehet megjelenni bármilyen párbeszédben megfogyatkozva, megöregedve, elbizonytalanodó nyelvi képességekkel? A döbbenetes az, amikor nem veszik észre az érintettek (politikusok, közszereplők), hogy szánalmat vagy megbotránkozást keltenek, amikor belátás nélkül kommunikálnak hibát hibára halmozva.

Szinte nyugtázhatjuk, hogy a kultúra megélése egyfajta elidegenedést jelent, a racionalitás kritikai hangneme messze elúzi a bibliai képek és a hittanórák bárgyúnak feltüntetett hangulatát. Az urbanizációval együtt járó elvilágiasodás olyan mértékű elidegenedést jelent, amely állandó veszteséggel párosulva az európai embert kiszolgáltatott helyzetbe hozza. A folyamat vége: az emberi létezés megálázottsága. *Az ész istenítése az emberi méltóság tönkretételét eredményezi.*

A kommunikációs funkció gyakorlása közben derül ki, hogy a kereszténység képtelen egységes kultúráként mutatkozni, képtelen saját tanítását komolyan venni, képtelen saját Szentjét megvédeni.

Egységes kultúra hiánya

Itt nem a jogi vita érdekes az EU-alaptörvénye kapcsán, hanem a téma körül zajló huzavona, amelyből kiderült, hogy a felvilágosodás óta zajló, deizmuson alapuló világszemlélet szélsőséges diktatúrájával van dolgunk, amely látszólag türelmes, valójában agresszív és tartalom nélküli ideológia lett. Ennek a hálójában van minden, ami még kereszténynek mondható Európában.

Saját tanítás iránti hűtlenség

A muzulmán hitvilággal kapcsolatos kommunikációban a legnagyobb ellentmondás az abortusz társadalmi megítélésében kereshető. Mít jelenthet az, hogy egy kereszténynek mondott államban létrehoznak egy külön abortusz-törvényt, ami úgymond szabályozza ezt a dolgot. Alapvetően képmutatásnak látszik ez kívülről, ami nem védhető, még azzal a liberális gondolattal sem, hogy az állam és az egyház szétválasztása racionális szükségszerűség (volt). Sőt, a szituációs etika „megoldásai” sem viszik előre a keresztény álláspontot az élet értékéről. Az abortusz mellett néhány országban az eutanázia jogi szabályozása sem jelent párbeszédre alkalmas témakört. A muzulmán hitvilágban a társadalmi szabályozások és a vallási törvények között szinte azonososság van, miközben nálunk a keresztény erkölcs és a társadalmi szabályrendszer között elég sok az ellentét. Hiába gondoljuk azt, hogy nincs igaza a muzulmánoknak, ha ő saját vallási és világi törvényei kö-

zött egységet lát, hiszen meggyőződésében kettős megerősítés és ezáltal összhang van, ami erőt nyújt bármihez.

Saját Szenthez való viszonyulás

A kereszténység értelmének és lényegének középpontja Jézus Krisztus, aki mint második isteni személy megváltotta az emberiséget a bűn halálából és a világ végezetéig jelen van ott, ahol ketten-hárman összegyűlnek az Ő nevében. Azt mondhatjuk, hogy a keresztény egyházak mint intézmények hűségesen teljesítik a Szenthez való viszonyulásukat. Más a helyzet ugyanakkor a keresztény kultúrának nevezett világban, társadalmakban. Mi is történik itt valójában? Úgy tűnik, hogy ezen a ponton — a vizuális művészet területén — találtak olyan rést, amelyen keresztül betolakodhat a viszonylagosság, az ellentmondáosság különféle árnyalatban. Ezért történhetett meg, hogy az esztétika nevében Jézus Krisztus személye ellen vándorkiállítás szervezzenek. Ez olyan sűrített akció, amelyre nincs védekező mechanizmus, nincs válaszreakció. A keresztény egyházak tiltakozása újból sikertelennek bizonyult, a kommunikáció csatornáit nem érték el. Mit is tehetnénk, így a kommunikáció terén, amikor valami rossznak a következményeivel szembesülünk és az okaira nem találunk magyarázatot? Túl későre jutunk a problémához ahhoz, hogy elvonatkoztatott belátáshoz jussunk. Van-e még arra esélyünk, hogy tisztán és egyszerűen megfogalmazzuk a problémát és a megoldást?

A kereszténységnek világban betöltött szerepéről kellene néhány alapvető fogalmat megalkotni oly módon, hogy mindenki számára érthető legyen. Ennek többféle fakultációját gyakorolni kellene, mert több szinten is párbeszédre vagyunk ítélve. Így például szükség lenne dialógusra olyan mozgalmakkal, amelyek tudományos eszközök révén — a darwinizmussal szemben — jutottak el valamiféle értelmes tervezés gondolatához. A kapcsolat egyértelműsége adott Isten és ember között, mindössze tanúságot kellene tennünk erről, tudatosítva azt, hogy a médiát, a kommunikációt átszövi a *kapcsolat fogalmának ezeryni változata és mindegyikben valahol „jelen” van az, aki a létező*. Mert ki kell mondanunk, hogy a bencések mellett, kultúránk alapja az „ehje aser ehje”, azaz „vagyok, aki létezőként van”, tegyük hozzá, hogy számunkra (is) van.

Néhány alapgondolattal, mint technikai felkészültséggel újra kell építenünk saját kultúránkat és bizakodva kell önmagunk elé tekintenünk. Mit is jelenthet ez? *Elsősorban önismereti játékot és pedagógiát.*

1. Fontos a keresztény hitvilág összes kegyelmi forrása. Ezzel elismerjük azt, hogy fontos a Szent fogalma, amit helyre kell állítani logikailag, lélektanilag és a gondolkodás történetében. Nemcsak személyes összefüggésben, hanem közösségi, társadalmi szinten is jelentős fogalomról van itt szó.

2. Elismerjük azt, hogy az ember megváltásra szorul és mindez kizárólag Jézus Krisztus kereszthalála révén történik, éppen ezért kiemelt módon kezeljük a Bibliát, mint szent könyvet.

3. A Bibliában levő szövegek többlet-értékűek összehasonlítva más könyvekkel. Ez a többlet az életet jelenti és minden olyan cse-

lekvési stratégiát, ami a túlélés lehetőségét magába zárja, illetve újabb perspektívákat kínál a szeretet gyakorlatára. Ennélfogva ezt a könyvet az ember mentálhigiénés kézikönyvének is tekinthetjük, mert benne rejtélyes módon találkozunk az értelem-érzelem-akarat egysége.

4. Jézus Krisztustól nem lehet eltekinteni, de el kell mondani, hogy mit gondolunk róla: *állandóság, egyszerűség jellemzi őt, ugyanakkor emberi méltóságunk alapjaként tekintünk rá, a bibliai szövegek alapján élénk táruló gyógyító, aki folyamatosan jelen van, hogy az ember rendelkezésére álljon.*

5. A keresztény szimbólumok és értékek bennfoglaltan ott vannak az emberi kultúra mélyrétegeiben, *ezért onnan kell felemelnünk és újraértelmeznünk mindent, ami az élet, a túlélés építőköve lehet, mert alapvetően a krisztusi kultúra az élet maga.*

6. Elfogadjuk, hogy léteznie kell Krisztus Misztikus Testének mint látható, szervezett egységnek, amely állandó *megújulásra szorul* és intézményi megnyilvánulásában mindennek tükröződnie kell.

7. A megújulás elsősorban azt jelenti, hogy a racionalitás összes lehetséges eszköztárával kiállunk azért, amiért a perszonalfilozófia francia képviselői kimondták, hogy az ember lehetséges. Ez a bizalom.

8. Kijelentjük azt, hogy emberi méltóságunk alapja kizárólag Krisztus személyéhez köthető, amelynek racionális belátása a maga teljességében nem lehetséges, pusztán részleteiben ismerhető fel. *Utólagos rekonstrukciókra vagyunk alkalmasak és ennek nyomán képesek lehetünk arra, hogy különféle szimmetriákat és harmóniákat hozzunk létre, amelyek akár elővételezhetnek cselekvési mintákat, ezért a tanulás kiváló eszközei.*

„Bizalom abban, hogy az ember lehetséges”
— perszonalfilozófia a párbeszéd kultúrájában

Amikor a francia filozófust, Jean Lacroix-t megkérdezték az 1970-es években, hogy mi a perszonalizmus, akkor csupán ennyit mondott: „bizalom abban, hogy az ember lehetséges”.

Kísérletet kell tennünk arra, hogy gondolkodásunkkal építő mozgást indítsunk el sajátos anyanyelvi környezetünkben, vagy akár egy újonnan választott hazában, bárhol a világon, ahol emberek élnek és van társadalom. Bárhol is lennénk, ugyanaz a kulturális kód érvényes: *tovább kell mennünk, fel kell emelnünk a kezünket és arcunkat az ég felé.* Vissza kell térnünk a bencések indikációjához, el kell mondanunk az utánunk jövő generációnak azt, hogy miért fontos az ima és a munka. Úgy kell elmondanunk ezt a történetet, hogy a szkeptikusok vagy a hitetlenek is inspirációt nyerjenek. Fontos megalkotnunk a *logikai keretét* ennek a kulturális kódznak, amely perszonalfilozófiaként elsősorban módszertan és nem irányzat. Ha irányzatként kezelnénk, akkor különféle zsákutcák torkolatában érezhetnénk magunkat; ilyen lenne a panteizmuson alapuló pragmatista és agresszív önmegváltás, amely terjedőben van és féligazságokkal működik. Mivel a világmindenséget és benne a kultúrát valamiféle lénynek tekinti, ezen filozófia szerint imádkozni kellene a természethez. Ez bálványimádásnak minősül a keresztények számára, ami semmiképpen sem fogadható

Kicsoda számunkra
Krisztus?

el, még akkor sem, ha motivációs háttérben tudatlanság áll. Az emberi méltóság egyértelmű védelmében, a keresztény kultúra újraértelmezésének folyamatában az emberi racionalitásról a következőt mondhatjuk: az ész nem istennő, pusztán az emberi problémamegoldás természetes eszköze és mellette legalább annyira fontos az érzelem és az akarat. Mindhárom között összhangnak kell lennie.

Kicsoda számunkra Krisztus? Élő parafenomén, aki meghalt, aztán feltámadt és most zavarba ejti a kereső és gondolkodó lényeket? Ezt a kérdést tisztáznunk kell, mert ha eltekintünk tőle, akkor az végzetes csapda lenne, olyan ezoterikus zsákutca, ahonnan megcsonkítva kerülhetünk ki. Ugyanez a kérdés valójában minden emberre vonatkoztatható. Kicsoda számunkra a másik ember? Mi kik vagyunk saját magunk számára? Nem tudjuk kimerítően meghatározni egyik ember *jelenlétét* sem. Amikor itt van valaki fizikailag, de lelkileg és szellemileg már régen távol jár, ilyenkor hol van ő a mi számunkra? Mit mondhatunk, amikor az anyafölddel egyenlővé válik valaki, alkotásaiban mégis tovább él, inspirál, leírt gondolataival vigasztal és a létezés irányába mutat?! Jézus Krisztus, mint második isteni személy, életművével teljessé tette ezt a történetet, sőt olyan prototípussá lett, amely vallásos hit nélkül is követhető, ezért van értelme az anonim kereszténységnek. Ez a kulturális örökség, hogy valaki meghalt értünk, aztán feltámadt és itt van közöttünk. Olyan erő ez, amely szeretetként adomány, állandó létforrás és bizalom. Hol és hogyan találkozhatunk Jézus Krisztussal, mi a biztosíték erre? Kapcsolatban kell lennünk emberekkel és ezután bele kell helyezkednünk a másik lelkiállapotába, ezt nevezik empátiának. A másik ember kiszolgáltatottsága juttat el minket egyfajta együttérzésre, így döbbenünk rá a méltóságra, arra a kincsre, ami ott legbelül, a szívünk mélyén van és a másik emberben is ugyanaz tükröződik. Legelőször ezzel a *tükörképpel találkozunk*, ami első látásra furának tűnhet, és azt gondolnánk, hogy hamis kép, de nem. Ugyanez a játék vonatkozik a másik emberre, számára én is az ő tükörképe vagyok. Azért kellene dolgoznunk, hogy tökéletes példaképekké váljunk a másik ember számára. És itt, ebben a motívumban — a kiszolgáltatottság magányában — „találkozhatunk” Jézus Krisztussal. Azért indokolt az idézőjel, mert ugyan lehetséges ez az élmény, mint tapasztalat a kommunikációs térben, két ember találkozásában, ugyanakkor értelmünkben is felidézhetjük Jézus Krisztust. Az emberi méltóságról szóló gondolkodásunkban ugyanaz a hatás, még akkor is, ha életünkben nem hallottunk Jézus Krisztusról. Fokozatos következtetéssel és belátással eljuthat hozzá bárki, de történhet ez hirtelen megvilágosodás révén is. Arra kell gondolnunk, hogy van valamilyen kulturális kód, amely az embert vezeti és háttérélményekkel gazdagítja életét. Mindehhez feltételeznünk kell még két dolgot: *állandóság és egyszerűség*. Mindkettő perszonalizálódik Jézus Krisztusban, és ezért sokkal színesebb és sokkal szebb, sokkal reménytelibb a keresztény kultúra megélése a Biblia szövegein keresztül.

A Biblia az egységesítő kulturális elem, amelyből felkészíthető az új generáció a Szent befogadására, aki nem más, mint Jézus Krisztus. Ez a folyamat az emberi méltóság szűrőjén keresztül válik tapasztalattá. Jézus Krisztusról annyiban van tapasztalatunk, amennyiben emberi méltóságunkban azonosulni tudunk a másik ember kiszolgáltatottságával és mindkettőnk létsorsát el tudjuk helyezni a Biblia háttérlényegi szövetébe. Az érthetőség megköveteli tőlünk azt, hogy világossá tegyük logikailag az állandóság és az egyszerűség fogalmát. Ezekből adódik az egyértelműség és az azonosság. Az állandóság jelenti az időfelettséget vagy az időtlenséget. Számunkra Jézus Krisztus mindenképpen időben van, ráadásul a mi kapcsolati időnkben, de sajátoságos valóját tekintve állandó, mert Ő mindig ugyanaz. *Ez a lehető legnagyszerűbb hír, hogy van Valaki ebben a nagy mindenségben, aki mindig ugyanaz. Ez adja a kultúránk gyökerét.*

Végtére is gondolkodásunkat kell helyretenni, s ebben az állandóság és az egyszerűség kettőssége nagy segítségünkre van. A racionalitás önmagában, mint kritikai attitűd, folyamatos csapdákat állít elénk, amelyek ideológiai jellegűek, végül az önmegváltás illúzióját villantják fel, méltóságunkat is megtépázva. Ha gondolkodásunk elsősorban a problémamegoldásra fókuszálna, akkor ráébrednénk arra, hogy meztelenek maradtunk, megfosztottak bennünket alapvető kelleinktől, ezért pusztán csak utólag érezhetjük hiányérzetként, míg szükségletként gondolhatunk a létezés állandóságára. Ebben is benne rejlik a szökellő bibliai vízforrás, amely életet ad és ez lenne a keresztény hit mint lehetőség a kultúrában. Azt mondhatjuk, hogy a kultúra volt elsőként, majd jött a *belátás*, amire a bencések megsejtették, hogy előbb imádkozni kell érte, s majd dolgozni, művelni.

A mi filozófiánk ezért módszertanként — bizalomként abban, hogy az ember lehetséges — egyértelműen kötődik ahhoz az emberképhez és Isten–ember kapcsolathoz, ami a Bibliából származik. Tehát ez a módszertan alkalmazott filozófia, újra kell értelmeznünk hozzá az embert és a belátás képességét. Mi is ez valójában? A logikának olyan foglalatja, amely vitára, párbeszédre alkalmassá tehet bennünket. El kell jutnunk alapfogalmakig, alapdefiníciókig, amelyek utat jeleznek, olyan kultúrösvényt, amelyen továbbléphetünk. Ez egyben erkölcsi egyértelműséget is kölcsönöz közösségi létünknek, nevéen nevezve a bűnt és kiemelve azt, ami erény és példaképiségre alkalmas. Ezáltal kezdődhet valamiféle párbeszéd a másképpen gondolkodókkal. Ha már úton vagyunk a keresésben, akkor ez lehet a bizalom alapja, hogy megtaláljuk azt a kapaszkodót, amely végtére is hazavisz bennünket. Így válik kerek egészé a kultúráról szóló gondolatunk. Mert az életünk olyan kultúrkörbe van zárva, ahol az ember mint *homo religiosus* érthető ugyan, de egy-két perces magyarázat után. Nem jutottunk tovább Platón világról alkotott képénél és az Ideák világánál, de a toporgásban úgy tűnik, hogy ma már sok mindent elfeledtünk. Ezért van nélkülözhetetlenül szükségünk imára és munkára, azaz tanulásra és emlékezésre. Ebben a kultúrkörben a Biblia a lehető legbiztosabb

tankönyv, mert szövege, történetei olyanok, hogy egyértelműen felismerhetjük benne önmagunkat. Van itt valami, ami általános és a létre vonatkozik, a konkrét történettől szinte független lényegszerűség. Ezt a lényegszerűséget érzi át, tapasztalja meg az ember, amikor a Bibliát olvassa. Élő szó, amely mozgat és alkotóvá formál, mert sűrített formában van meg benne a létezés felbuggyanása, az, amit a francia perszonalisták „jaillissement”-nak neveznek. Alapvetően a kultúránkban ez a dolog egyértelműen tetten érhető, nem véletlenül jutottak el hittudósok az anonim kereszténység tételezésére. Bármilyen alkotásban, gondolatban ott van valami ebből az örök létből. *Ez az, ami megteremti a szentek közösségét, és ezért lehetünk nyugodtak a jövő tekintetében és az intézmények megtisztulásának lehetőségében.*

Az önzés zárójelbe tétele

A világgazdaságban rejlő problémák egyelőre nem teljesen egyértelműek. Válságban van a család fogalma, ehhez köthető a demográfiai helyzet, nincs utánpótlás. Az oktatási rendszer is bajban van, a munkahelyek is apadó tendenciát mutatnak. Az elvilágiasodás után a jóléti társadalom fogalma is köddé vált. Ha a nyugdíjrendszerre gondolunk, akkor ennek egy évtizede van még hátra a jelenlegi formájában. Folyamatos az elszegényedés Európában, ezért válunk kiszolgáltatottakká. Meg kell barátkoznunk saját etnikai problémáinkkal itt a Kárpát-medencében. Ebben kell lehetőségeket látnunk, ami elég nehéz feladat, mégis léteznek olyan minták, amelyek átörökíthetők és tanulhatók, talán taníthatók, amennyiben emberi gondolkodásunk *zárójelbe teszi az önzés fogalmát*. Ez a kimondott vagy ki nem mondott önzés tette tönkretesz annak az egységnek a gondolatát, amire oly nagy szükségünk lenne. 56 évvel ezelőtt emberek adták az életüket a hazáért, a szabadságért, olyan elvont fogalmakért, amelyek akkoriban hihetetlen motivációs erőt jelentettek. Most pedig konkrét családi helyzetekben tapasztalunk olyan szétesést, hogy közvetlen hozzátartozók nem hajlandók egymással beszélgetni. Így nem lehet jövőt építeni. Ezek mind olyan kudarc-faktorok, amelyek visszafogják az alkotás energiáit. Ezért elsőként tudatosítanunk kell saját kudarc-élményeink gyökerét, majd igyekezzünk társakra lenni, akikkel közös gondolkodás keretében, egymást inspirálva, kreatívan nekilátunk problémáink megoldásának.

Kisebbség és egyetemesség

Láthatjuk, hogy kisebbség-szociológiai fogalmak mentén beszélhetünk a jövő lehetőségéről, ami első olvasatra azt a benyomást kelti, mintha valamiféle gyengeség vagy zsugorodás jellemezné tenni akarásunkat. Valójában az a helyzet, hogy a keresztény kultúrának csak így van jövője, kisebbség-szociológiai paraméterek alapján, ugyanakkor egyetemes értéket képviselve. (Hiába omladoznak a templomok szerte Európában, a szeretet parancsa minden vallásban és azon túl is érvényes egyetemesség.)

Mintákat kell elképzelniünk, kidolgoznunk, majd segíteniünk létrejöttüket, amelyek másolhatók, kipróbálhatók, szaporíthatók. Mindezt megtehetjük mindaddig, ameddig gondolkodásunkban az ember lehetséges, a hívő ember szavának befejező gondolataként azzal kiegészítve, hogy kultúrateremtőként, bizalommal legyünk a jövő iránt.

Keresztény hit és kultúra: paradigma(meg)váltás

VÁLÓCZY JÓZSEF

1965-ben született Budapesten. 1992-ben szentelték pappá, 1994-től teológiatanár az esztergomi szemináriumban, 2012-től plébános a Budapest-Budafok-Felsővárosi Jézus Szíve plébánián.

Roberto Benigni olasz színész-rendező Magyarországon is számos filmből ismert. Jim Jarmush *Éjszaka a földön* című, sajátos hangulatú filmjének egyik epizódjában egy római taxisofőrt alakít, aki az éjszaka kellős közepén egy idős papot vesz fel a kocsijába. Miközben, kapva a váratlan alkalmon, belefog bizarr „gyónásába”, részletesen ecsetelve perverz kalandjait, rágyújt egy cigarettára. A pap szívbeteg, a füst pillanatnyilag jobban feszélyezi, mint az elhangzó sok erkölcstelenség, kezdi nagyon rosszul érezni magát, ezért tesz egy ügyetlen kísérletet arra, hogy a sofőrt a cigaretta eloltására rávegye: figyelmezteti a kocsi elhelyezett, dohányzást tiltó feliratára. A sofőr, továbbra is belefeledkezve mondanójába, egy laza mozdulattal kihajítja a tiltó táblát a kocs ablakán, és füstöl tovább — a pap pedig egyre jobban fullad, és a sofőr még csak észre sem veszi, hogy végül csendben meghal a hátsó ülésen...

Azt gondolom, ez a filmjelenet — noha talán csak elfogulatlan tanúja akar lenni néhány emberi sorsnak — akarva-akaratlanul „görbe tükröt” tart a keresztények elé: a filmbéli pap élhetett volna még, ha megfelelően kommunikálni tudja a problémáját, talán egyszerűen meg kellett volna kérnie a taxisofőrt a cigaretta eloltására — de ő ebben a helyzetben is csak azt tette, amire egyházfiként szocializálódott, vagyis a parancsra, a tilalomra apellált...

Nem a polgárpukkasztás a szakmám, ráadásul keresztényként, vagyis érintettként szólalok meg — ugyanakkor teljes tudatossággal választottam egy ilyen erőteljes „felütést”. Egy olyan történetet, amely szomorú karikatúrája a kereszténység világra gyakorolt hatásának, viszont éppen ezért hatékony figyelmeztető lehet mindazok számára, akik a kereszténység kultúráját alakító szerepének kérdését megválaszolni, ezt a szerepet érvényesíteni szándékoznak.

Tudós rutineljárással kezdhethetném úgy a téma kibontását: először is definiáljuk a fogalmakat, tisztázzuk, mit is értsünk *kultúrán* (azaz: beleértjük-e ebbe fogalomba a mindennapi élet minden területét vagy csak például a művészeti alkotásokat); tisztázzuk, milyen értelemben használjuk a *keresztény hit* kifejezést (azaz: vajon intézményes vagy csak „informális” hatásokról tudakozódik-e a kérdésünk) — nyilvánvalóan nem lenne felesleges reflexió vagy kutakodás egyik sem. A keresztény ember, a keresztény önértelmezés számára azonban a kereszténység szerepének kérdése nem pusztán elmé-

**A kereszténység szerepe
mint egzisztenciális
kérdés**

leti-statisztikai, hanem egzisztenciális kérdés, vagyis — igyekszem ezt érzékenyen-árnyaltan megfogalmazni, hogy ne tűnjön bántóan nagyképűnek — csak úgy tudja elképzelni, hogy érdemi, „szóra érdeemes” szerepet játszik, ha ez a szerep *meghatározó szerep*, ha nemcsak „sormintát” kínál egy szűk, marginális, elnéző mosollyal kísért réteg közvetítésével, hanem megkerülhetetlen autoritással fellépő gondolkodási minta, értelmezési kulcs tud lenni a valóság egészéhez. Ezért azt gondolom, a *kultúra* fogalma bátran lehet meghatározatlanul tág, az élet akár minden zezzugát kitöltő fogalom. Bizonyára mindenki tudna sorolni a legkülönbözőbb területekről olyan alkotásokat és vívmányokat, amelyek a kereszténység ihlető ereje nélkül nem valósultak volna meg: a jogban vagy a természettudományban éppúgy, mint ahogyan a képzőművészetben vagy a szellemtudományok sokféle ágában. Talán még a kereszténység kritikusai is készek elismerni, hogy az emberi személy méltóságának mai, magától értetődő tisztelete legalább annyira gyümölcse a keresztény isten- és emberképnek, mint ahogyan a felvilágosodásban kivívott emancipációnak (mindkét esetben az eszményhez sajnálatos módon felnőni nem tudó, sokszor szégyenteljes praxis ellenére). De a döntő az, hogy amikor a kereszténység templomokat épített, egyetemekeket alapított, zenei műfajokat teremtett, és teleírta az emberek naptárát ünnepekkel és kötelezettségekkel, valójában nem a kultúrát akarta meghatározni, hanem az embert a maga teljességében. Ha tehát azt kérdezzük, mi lehet a keresztény hit szerepe Európa mai és holnapi kultúrájában, azt kell megfejtenünk, van-e és lesz-e olyan ereje meghatározni *az embert*, ahogyan volt az újkor előtti időkben.

A megváltás-paradigma

Elmar Salmann bencés teológus, aki — véleményem szerint — katolikus részről a posztmodernnek nevezett gondolkodás talán máig legavatottabb szakértője, egyik előadásában azt boncolgatta, vajon miért nem igazán talál visszhangra a ma emberében a keresztény üzenet, annak ellenére sem, hogy az egyház igyekszik a legkorszerűbb eszközökkel, a mai ember számára otthonos formába öntve, otthonos nyelvre lefordítva prezentálni azt. Felvetése-meglátása szerint az lehet ennek az oka, hogy az üzenet tartalma továbbra is változatlan: a megváltás meghirdetése. Ennek az üzenetnek a megértése és befogadása feltételezi a megváltásra rászorultság személyes tapasztalatát: amikor a keresztény igehirdetés megtérésre szólít, valójában ennek a rászorultságnak a bevállására igyekszik rávezetni a címzettjeit. Csakhogy a posztmodern ember nem osztozik ebben a tapasztalatban és a belőle fakadó aggodalomban: tud léteinek töredékességéről, de igent mond erre a kontingenciára, és nem vágyik arra, hogy megváltást nyerjen belőle.

Mindennek fényében adekvátnak tekinthető az a kijelentés, miszerint a keresztény hitnek az újkorig érvényesülő meghatározó szerepe abban állt, hogy ezt a (nevezzük így!) „*megváltás-paradigmát*” egyetemesen elfogadottá tudta tenni — és aztán ez a paradigma

A ferences eszmény újra- fogalmazásának példája

színezte át, teremtette úgy újjá a kultúrát, hogy annak minden megnyilvánulása, produktuma kereszténynek mondható. Ha a mai ember érdektelen, elutasító ezzel a „megváltás-paradigmával” szemben (amely pedig képes volt megragadni és felforgatni még a pogány római birodalmat is), a kereszténység megkísérelhet erőfeszítést tenni azért, hogy új, eddig nem próbált utakon közelítve, újra érzékennyé tegye az embereket ez iránt a téma iránt — az elmúlt évtizedek sikertelenségét látva azonban elég halvány a reménye erre.

Aligha akad ember a kereszténység által megjelölt nyugati világban, aki ne ismerné valamiképpen Assisi Szent Ferencet, ne tudná, hogy Ferenc a teljes szegénységet, a nincstelenség szabad vállalását tette meg élete eszményének-programjának. Senki nem vitatná, hogy ez az eszmény, a ferenci-ferences életforma igazán, hitelesen keresztény — még ha nem is egyetlen lehetséges módja a jézusi tanítás követésének. A ferencesek Szent Ferenc születésének 800. évfordulója alkalmából felkérték Carlo Carrettót, a népszerű lelkeségi író, hogy írjon egy kis megemlékező kötetet, amely aktualizálja a mai rendtársak számára Ferenc eredeti eszményét. Carretto nem pusztán a kívülálló szimpatizáns pozíciójából szólt, hanem a megragadott és beavatott próféta empátiájával: vette a bátorságot, hogy magának Ferencnek a nevében mondja ki reflexióit (a kötetnek azt a címet adta: *Én, Ferenc*). A „ma mit mondana, képviselne, mit tűzne zászlajára?” kérdésre megfogalmazott válaszában merészen szakított az önkéntes szegénység minden más erény fölé emelésének legeredetibb ferences dogmájával, és azt mondta: ma az erőszakmentesség hirdetését és személyes megvalósítását tekintén Ferenc a maga radikális küldetésének. Azt, hogy egy erőszakos világban az anyagi nélkülözést elszenvedőnél is nagyobb, megalázóbb lehet a védekezés eszközeiről önként lemondónak a kiszolgáltatottsága, talán nem kell nagyon bizonygatni; aki eléggé ismeri és szereti Ferencet, azt is tudhatja, hogy nem állna tőle távol ma éppen ebben, ennek a kiszolgáltatottságnak a tudatos vállalásában látni Isten legaktuálisabb jelét-üzenetét.

Azt gondolom, az a mód, ahogyan az eredetihez való teljes és nem elvitatható hűségben újrafogalmazható Assisi Ferenc eszménye, lelkeségének központi tanítása, lehet minta a keresztények összessége, a keresztény önértelmezés számára is. Ha tehát azt kérdezzük, mi lehet a keresztény hit szerepe Európa mai és holnapi kultúrájában, talán azt kell megfejtenünk, van-e olyan, sajátosan és kizárólagosan a kereszténységre jellemző, és éppen ezért a kereszténység lényegéhez tartozó tartalom, hangsúly, amelyet a megváltás-téma helyére a középpontba állíthat, és mint új paradigmát a megértetés és az elfogadtatás esélyével kínálhat fel a mai embernek.

A keresztény önértelmezés középponja

Ha az embert és kultúráját meghatározó szerepének alapjaként a kereszténység sajátos, önértelmezése középpontjába helyezhető tartalmi elemei után kutatunk, nem kerülhetjük el a keresztény tanítás ezen elemeinek valamelyest részletekbe menő bemutatását. A témát

tárgyaló és választ kereső keresztény ember már csak azért sem fog kitérni ez elől a feladat elől, mert gyakran lehet az a benyomása, hogy bizony kevésbé naprakészen tájékozottak az egyház, a teológia, a keresztény kommunikáció kritikusai, nem ismerik elég árnyaltan a keresztény reflexió és önértelmezés mai kérdéseit és hangsúlyait: hát ha egyszer megadatik a lehetőség, hogy személyesen bemutatkozzon, örömmel megragadja az alkalmat, hogy „első kézből származó információkkal” szolgáljon mindazoknak, akik a maguk, talán nem kellően megbízható forrásai alapján félreértenék a kereszténységet. Igyekezni fogok nem lényegtelen, türelmet próbáló szakmai részletkérdésekbe belemenni: tudatában vagyok annak, hogy leginkább azzal alapozhatnék meg egy igenlő választ a témaként megfogalmazott kérdésre, az lehetne igazán erős érv a kereszténység ma és holnap is hatékony, kultúra-teremtő, gondolkodást meghatározó szerepének állítása mellett, ha úgy tudnám, egyszerűen, világosan, közérthetően, mégis szuggesztíven és kataraktikus erővel kimondani a kereszténység lényegi tanítását, hogy az itt és most megrendülésre indítson...

A 20. század közepét, a II. Vatikáni zsinatot megelőző korokban a keresztény tanítás megfogalmazása az egész világon többnyire egységesen történt, például nagyjából ugyanazokat a latin nyelvű kézikönyveket használták a teológia oktatásában mindenhol a világon. Ma viszont, még ha meglepő is ez, a kereszténységen belül is érvényesül egyfajta pluralizmus: az egységet nem az egyforma-ság bebiztosítása, hanem bizonyos (elméleti és egzisztenciális) közös alapok és keretek közös megtartása hordozza. A teológiai megközelítéseknek, szemléletmódoknak ez a pluralizmusa persze nem könnyíti meg a feladatot, hogy megnevezzük a kereszténység középponti mozzanatát. Van azonban olyan fogalom, amely mai elterjedtsége és a legelkötelezettebb használói által neki adott nyomaték okán mégis kiemelhető: a *kenózis* kategóriája.

A kenózis fogalma

A *kenózis* görög szó, igei formájában az Újszövetségben, Pál apostolnak a Filippiekhez írott levelében fordul elő: „[Jézus Krisztus] *kiüresítette önmagát...*” Mit is jelent ez? Amikor az Isten (az Isten Fia) valódi emberséget vett magára (leelőször is ennek elfogadásán áll vagy bukik, hogy valaki keresztény-e), akkor ezzel együtt vállalta, hogy isteni hatalmát aláveti az emberlét minden korlátosságának: éhes és szomjas lesz, elfárad, térhez és időhöz kötve függeni fog konkrét politikai-társadalmi-kulturális-vallási helyzetektől és az őt körülvevő emberek szabad döntéseitől; mintegy „a *szolga* alakját vette magára”, ahogyan a bibliai szöveg mondja. Az emberré lett Isten Fia emberségének valóságát talán soha nem hangsúlyozta, vette komolyan annyira a teológia, a keresztény önértelmezés, mint manapság. Az isteni hatalma gyakorlásáról szinte teljesen és legvégül mindenestül lemondó, hús-vér ember Jézus Krisztus istenségét, Isten-voltát elhinni nagyon komoly kihívás — a kortárs teológia (a kortárs keresztény önértelmezés) azonban nem bukott bele ebbe

a kihívásba, ez inkább, azt gondolom, hozzásegítette önnön hite-meggyőződése még transzparensabb és radikálisabb felismeréséhez és megfogalmazásához.

Ha a hús-vér ember Jézus Krisztus valóban Isten, akkor az emberségével együtt járó töredékesség, gyengeség, kiszolgáltatottság, végül megtöretés és halál nem pillanatnyi „áramszünet”, nem álruha, amely elrejteti a hivatott az igazi identitást, hanem mindez magáról Istenről mond el valami fontosat és igazat, olyasmit, ami Istenről akkor is érvényes, amikor még vagy már nem része az emberi világ esetleges rendszerének, amikor *abszolút*, vagyis mindentől „eloldott”, független, önmagában teljes. Ha az Isten Fia emberré-levésének és azután minden valódi emberi döntésének és gesztusának leglényegesebb és legsajátabb jellemzője a *kenózis*, az *önkiüresítés*, akkor ennek Istenben magában kell legyen valamiképpen a gyökere. De hogyan lehetséges egyszerre állítani azt, hogy Isten úgymond lemond az istenségéről, megfosztja magát tőle, és hogy ugyanakkor mégis megmarad Istennek, vagyis soha nem veszíti el ezt az istenséget?

A *kenózis-tan* ezen a ponton szükségképpen összekapcsolódik a Szentháromság tanával, ezzel a — bár elméletileg csak évszázados reflexiók, viták és szakadások után és árán letisztult, de — kezdetől normatív, legsajátabb keresztény tanítással, amelynek, soha nem ismert mélységeit artikulálva, új aktualitást adott. Elhibázott célkitűzés lenne részemről, ha ezt a tant, történetével és spekulatív elemeivel együtt, egy-két bekezdésben megkísérelném bemutatni — de ez talán nem is szükséges ahhoz, hogy Isten és a *kenózis-fogalom* összefüggését megvilágítsuk.

Isten és
a *kenózis-fogalom*
összefüggései

A Biblia tanúsága arról, ahogyan Jézus Istenről és Istenhez, valamint saját, Istenhez fűződő viszonyáról szól, követőiben kezdetől konkrét, beazonosítható tartalommal töltötte meg azt az eredendő és elemi erejű intuíciót, hogy Isten nem statikus, hanem dinamikus valóság, sokkal inkább jellemezhető személyek közötti kapcsolatok és interakciók modelljével, mintsem gépek (mai kontextusban talán így kifejezve izgalmasabb: mintsem magányos, fehérre meszelt szerverszobák) talán megbízható, de mechanikus működésének analógiájával. Ez a beazonosítható tartalom már bibliai szövegekben megjelenik, amikor és amennyiben az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről — mint három, egymástól határozottan megkülönböztethető isteni valóságról — van szó, noha még hosszú és fáradtságos utat kellett megtennie a kereszténységnek, míg tisztázta, hogyan egyeztethetők össze ezek a kijelentések az örökölt és soha meg nem kérdőjelezett, markáns egyistenhittel. A keleti-ortodox teológia soha nem bátorkodott ennek a hármasság egységnek a titkát kifürkészni, a nyugati kereszténységben azonban többé vagy kevésbé részletesen, többé vagy kevésbé árnyaltan kidolgozott tanrendszer született róla, a 20. századi *kenózis-paradigma* pedig a korábbiaknál merészebb, paradoxabb, dialektikusabb megközelítésekre indított. A korszak egyik legjelentősebb teológusa, a svájci Hans Urs von

Balthasar (aki mellelleg Apor Vilmos püspökkel közös, magyar ősökkel is dicsekedhetett) ezt a *kenózis*-fogalmat, amely — mint látuk — eredetileg az Isten Fia megtestesülésének, a tökéletes Isten töredékes emberségbe alászállásának jellemzésére lett a keresztény gondolkodás és nyelv fontos eleme, a Szentháromságon belülről emelte: az ő szintézisében a megtestesülés „halálugrásával” vállalt önküüresítés valójában mintegy „kiterjesztése”, következetes megvalósítása annak a lelkületnek, készségnek (Balthasar szigorú szóval *engedelmességnek* is nevezi), amely eleve él a Fiúban az Atya iránt. Amikor aztán, *mutatis mutandis*, Balthasar ezt a lelkületet tulajdonítja a Szentháromság mindhárom személyének, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, összeállhat a kép: az önküüresítés készsége a valódi szeretet legtermészetesebb kelléke, valódi önküüresítés pedig csak valódi szeretetben lehetséges. A Háromság személyei közötti folytonos teljes közösség nem pusztán kirakattá fokozza le, hanem elbírja, elhordozza a *kenózis* gesztusát, nem elbagatellizálja, hanem áthidalja a közöttük feszülő űrt. A keresztény azt vallja, arra a hitre bízta magát, hogy az, amit az ember leginkább csak a kudarcának fájdalmas tapasztalatain keresztül sejt, az a Szentháromság-Istenben tökéletesen megvalósul: teljes odaadás, önmaga kiszolgáltatása a Másiknak, teljes egyesülés-egység a Másikkal, az abszolút különbözővel — önvésztes nélkül. A *kenózis* tana ezért nemcsak áldozathozatalról, aszkézisről, kiszolgáltatottságról, hanem végső soron a *bizalom csodájáról* szól.

Korunk embere és a paradoxonok

A mai, posztmodern gondolkodás és életérzés teoretikusainak (azt gondolom: igen meggyőző) elemzése szerint a posztmodern embert különösen érzékenyvé tették az ellentmondások, a *paradoxon*, az *apória* iránt a 20. század semmilyen korábbihoz nem mérhető, súlyos történelmi traumái, különösen fogékonyra a különbözőség, a sokféleség értékékként elfogadására a traumákat előidéző diktatúrák erőszakosan uniformizáló ideológiai türelmetlensége. Talán nem kevesen vannak ma olyanok is, akiket ennek a pluralizmusnak az olykor heves, hasonlóan türelmetlen követelése és propagálása bizonytalansággal, félelemmel tölt el, de én úgy látom, az emberek többsége (a keresztény emberek többsége nemkülönben) nem fenyegetést lát benne, hanem életének, önmaga kibontakoztatásának természetes közegeként fogadja el: ezért nem egzaltált különös és nem naiv álmodozó a mai teológus sem, ha nagyon óvatosan és tapintatosan, de „nagy levegőt véve” mégis kimondja például, hogy a hatvannyolcas eszményről és szlogenről (amely Magyarországon a néha félreértett, éles vitákat és ellenérzéseket is kiváltó „*Te is más vagy — te sem vagy más!*” megfogalmazásban lehet ismerős) a Szentháromság titka jut az eszébe... — Elmar Salmann fogalmaz egészen pontosan így: „...’68 tipikus kettős dogmája: mindenki egyenlő és mindenki egyszeri és megismételhetetlen. Valami rendkívül vonzó dolog ez: maga a megvalósult, megtestesült, vagy szekularizált Szentháromság-dogma — nem tudnám megmon-

dani.” Nem különös és nem álmodozó, csak talán éppen ennek a mai kornak a szülötteként mélyebben érti a Szentháromság-hagyományt, mint bármely korábbi kor — így adatik egyedülálló esélye arra, hogy a posztmodern ember egyszerre felszabadító és ambivalens tapasztalatát önmagáról és a világról értelmezni és integrálni segítsen.

Meggyőződésem szerint a kereszténység, ma és holnap, akkor és úgy lehet az embert és kultúráját meghatározni képes tényező, ha a világnak fölkínált üzenete középpontjába a *kenózis-paradigma* jegyében megfogalmazott Szentháromság-tant fogja (tudni) állítani, ennek minden elméleti és egzisztenciális következményével együtt. Kétségkívül vannak komoly és nem föladatai etikai vonzatai a keresztény hit és életeszemély megvalósításának, de a kereszténység — noha igen gyakran ez a kép ismétlődik róla a köztudatban, és sajnos sokszor nem is törekszik elég elszántan és ügyesen ennek a klisének az árnyaltabbá tételére — nem erkölcsstan: túl keveset értene és mutatna meg Istenéből, ha elveszne a tiszta erkölcs örök szerepében. A Pilinszkyt magyarázó Jelenits tanár úrnak köszönhetően a magyar kereszténység közkincsévé lett a gondolat, hogy nem az teheti kereszténnyé a költészetet, ha illusztrálja a hitgázságokat, ha rímekbe szedi a hitvallást, hanem ha megrendülve és megrendítően képes tanúskodni az isteni kegyelemnek az embert új életre szülő erejéről — akár Isten nevének kiejtése nélkül. Ennek analógiájára azt mondanám: a kereszténység legvégül és igazán nem azáltal lesz az embert és kultúráját meghatározni képes tényező, ha a társadalmi (vagy akár politikai) térben, párbeszédben és konfrontálódásban érvényesíteni, netalántán kodifikáltatni tudja a maga tételeit (természetesen ez is lehet becsületesen vállalható ambíciója), hanem ha lesz bátorsága (*kenózis*- és Szentháromság-tana erejében még sokkal inkább, mint az útkereső posztmodern világnak) a *Különböző*, a *hiátus* elfogadására nyitott önküresítésre, kompetenciája a termékeny, valódi altruizmusra, hogy ennek a világnak legyen kedve (és éppen tőle!) ellesni és elsajátítani az irgalmas szamaritánus lelkületét. Simone Weil gyönyörű szava finoman emlékezteti a keresztényt küldetése tartalmára, tétjére és felelősségére: „Ha valaki egy bizonyos módon ad egy darab kenyeret egy szerencsétlennek, vagy egy bizonyos módon beszél egy legyőzött hadseregről, tudom, hogy a gondolata kilépett ebből a világból, és Krisztussal együtt a mennyei Atya oldalán foglalt helyet.” Legyen ez a végszó!

WISŁAWA SZYMBORSKA

Nyüzsgő utcákon támadt gondolataim

Arcok.

Arcok milliárdja a föld felületén.

Állítólag mind különbözik

azoktól, amelyek voltak vagy lesznek valaha.

De lehet, hogy a Természet — ki tudja —

fáradt a folytonos munkától,

csak ismétli korábbi ötleteit,

és olyan arcokat tűz ránk,

amelyeket már mások viseltek.

Lehet, hogy Arkhimédész megy el melletted farmerban,

Nagy Katalin akciós göncökben,

vagy az egyik fáraó mappával, szemüvegben.

Egy mezítlás szabó özvegye

a még parányi Varsóból,

az altamirai barlang egyik mestere

útban az állatkertbe unokáival,

egy bundás vandál útban a múzeumba,

hogy kissé mutassa: lelkesedik.

Olyanok, akik húszezer éve estek el,

ötszáz éve,

ötven.

Az egyik aranyhintón,

a másik halálvagonban.

Montezuma, Konfucius, Nebukadneccár,

gyermek asszonyaik, mosónők, és Szemiramisz,

aki csak angolul beszél.

Arcok milliárdja a föld felületén.

A te arcod, az enyém, kié —

soha meg nem tudod.

Lehet, hogy csalnia kell a Természetnek,

és hogy győzze, elkezdi

kihalászni, ami a feledés

tükre mélyén nyugoszik.

Báthori Csaba
fordítása

HALMAI TAMÁS

A megörökölt örökkévalóság

„Nem születhetél volna jobb korba, mint épp
a mostaniba, amelyben mindent elveszítettünk.”

Simone Weil: *Jegyzetfüzet*

„A Paradicsomból kiűzött Ádám vezeklése
a végéhez közeledik.”

Szepes Mária: *Raguel hét tanítványa*

1975-ben született Pécsen.
Költő, kritikus. Legutóbbi
írását 2012. 5. számunk-
ban közzöltük.

Egy mondat sajkájába csak akkor érdemes beszállni, ha abban már ott ül az angyal.

Talán nem fölösleges óvatosság ezzel a rögtönzött axiómával figyelmeztetni magunkat a szavak illékony mágiájára. Könyveket írunk-olvasunk, és előadásokat tartunk-hallgatunk a helyes életről, mert ha egy pillanatra abbahagynánk az írást, olvasást, hallgatást és fecsegést, élnünk kellene, s akkor azonnál kiderülne: ahhoz nincs tehetségünk. Holott egy helyesebb életben bizonyosan nem a betűk bölcsességéhez fordulnánk első vigaszért, hanem (mindenekelőtt és egyszerűen és *lélek-szakadva*) kiolvasnánk a világot — és a világból: Istent.

A keresztény hit jövőjéről gondolkodva a keresztény hit múltján kell gondolkodnunk. Nehéz ugyanis e kettőt — a főbb vonásokban és változásokban — elhatárolni egymástól. Az öröklétre szegezett tekintet alkalmasint mindig ugyanazt látja, s abból, amit lát, szükségszerűen és minduntalan ugyanazt olvassa ki. A szeretet transzcendens parancsa nem szólhat másként egy firenzei szőnyegszövő műhelyben 1374 májusában, mint 2012 decemberének Magyarországon.

Mit köszönhet a világ a kereszténységnek? Európát. Azt az Európát, amely a szeretet kultúráját és a kultúra szeretetét köszönheti a kereszténységnek. A tárgyi és szellemi javak s a lelki-mentális minták, amelyeket a krisztianus évszázadok ránk bízta; a kölni dóm, a trapista sajt, Pascal *Gondolatai* vagy a barokk kantátairodalom; a keresztényi lelkület, szellemiség, látásmód és életvitel: elherdálhatatlan kincs. Elherdálhatatlan, amíg a láthatatlan palotát, amely őrzi, a hit láthatatlan habarcsa tartja össze.

Nincs persze információnk arról, milyen is lenne egy nem keresztény Európa, miképp is fejlett volna ki a világtörténelem — Krisztus

nélküli. Avagy, kíváncsiságunk távlatát megfordítva: meglátszik-e vajon Európán a keresztényi história, rovátkolt-e az európaiak arcára különös ráncokat a tény, hogy keresztények?

Hogyan alakult volna a világ sorsa a jézusi jelenség *közbejöt*te nélkül? „Pascal-szituációnkból” pazar rálátásunk nyílik e kérdésre. Hamvas Béla nevezi így azt az állapotot, amelyben az ember tudja, hogy a keresztény hit az egyedül ésszerű alapállás, de e tudást nem váltja se tettekre, se jellemre, se sorsra. Meglehet, ha egy kereszténység nélküli, alternatív európai történelmet kívánunk elképzelni, elég, ha a keresztény európai történelmet földidézünk. Ahogy Chesterton fogalmaz: „Az emberiség nem jutott túl a középkoron. Inkább reakciósan megfutamodott, kihátrált belőle. Nem igaz, hogy a kereszténységet kipróbálták, és hiányosnak bizonyult. Túl nehéznek találták, ezért ki sem próbálták.”

*

Darabosan gondolkodunk, és töredelmesen örvendezünk. Mint aki suhanni próbál, s talpa alatt tölgyerdők ropognak. Állítássá nem faragható dilemma, hogy vajon a Krisztus *előtti* vagy a Krisztus utáni kereszténység kutatása volna-e bolondabb és elvetemültebb foglalatosság, s melyik stúdium keverne bennünket reménytelenebbül az eretnecség gyanújába.

Egy kortárs vers, Takács Zsuzsa *A megfosztás rítusa* című költeménye, amely az oltárfosztás nagycsütörtöki szertartását beszéli el, érzékletesen rajzolja föl az örömhírtől nem érintett létezők szikár tragédiáját:

— *Nem változtál semmit. — Ti sem változtatok.*

*Mégis: utcai ruhában lép be a pap
az őgyelgők közé, leszedik az oltárt,
megfosztják barokk cirádáitól,
a rézserleget és nikkeltálcát papírdobozba
rakják. — Búcsúzni jöttünk, testvérek.
Szövetségünk kétezer évig tartott,
de a mindenki által ismert okok miatt
templomunkat bezárjuk. Éreztük mind
a földcsuszamlást, hallottuk a mélyből
fölmorajló hangot, értettük, mit mond,
de rosszkedvünkre fogtuk lépteink
bizonytalanságát, mulasztásaink kiújuló
fekélyét. Mostanra azonban lehullott
szemüinkről a hályog. Fájdalom és neheztelés
nélkül összejöttünk hát utoljára,
hogy búcsút vegyünk lehetőségeink
tárházától: a hittől. — Búcsút veszünk
tőle! — Másodsorra a reménytől!*

— *Búcsút veszünk tőle! — Megnyugvásomra
szolgál, hogy beletörődtetek
a megváltoztathatatlanba, mégis
figyelmeztetnem kell most titeket, hogy
fogadalomtételek legnehezebb része
következik, azaz, hogy szeretet nélkül
kell élnetek ezentúl. — Búcsút veszünk tőle!*
— *Lépjetek ki az ajtón. Menjetez haza.
Zárjátok magatokra az ajtót.*

A szakrális értékhármasságtól való búcsúvétel kataklizmája akkor is az olvasó emlékezetébe ég, ha tudja: a vereség liturgiáját ez esetben a feltámadás teológiája s a mű szépsége együttes erővel fordítja át az üdvtörténet dimenziójába. Csakhogy ez már nem a szöveg, hanem a szív eseménye lesz.

Amit a nyelv elhallgat, Isten csendje mondja ki.

*

A II. Vatikáni zsinat modernizációs eltökéltségét alapjaiban határozta meg a kultúra fontosságának fölismerése. Azóta fél évszázad telt el, de az egyháznak — úgy is, mint a hívők egyetemes közösségének, s úgy is, mint a szűkebb értelemben vett papi hierarchiának — ma és a közeles jövőben sem látszik lényegibb föladata ennél: korszerűnek lenni, mégpedig kiművelten lenni annak. S ez nemhogy a katolicitás eszmekörén túlmutató ethoszt föltételez, de a keresztényi világlátás kereteit is jótékonyan a világ pereméig csúsztatja.

A teremtmény a kozmoszt kapta birtokul. Nem azért, hogy meghódítsa, leigázza és kizsákmányolja, hanem hogy építse, szeresse és fölszabadítsa. Az örökkévalóságnál szebb örökséget egyetlen isten sem bízott még a sár lakóira. E bizonyosság nélkül a hit: kagyló mélyén vesztelő hajnal.

A kozmoszban a világ, a világban a kultúra, a kultúrában a művészetek, a művészetek közt a költészet: ha vizsgálódásaink körét egészen leszűkítjük, ne lepődjünk meg, hogyha egy hasonlat égisze alatt kerubsereglet hullámszik felénk, miközben a jambusok takarásából Isten kacsint ránk.

Isten szókinccse a világ. Mondataiban pedig csak vessző a halál, hogy utána még fényesebben folytatódjék az élet. Közben módunkban áll írni, beszélni, hallgatni nekünk is; vagy egyszerűen csak körbetekinteni a nyelv alkotta tájakon.

„Keresztények számára a dolgok költői szemlélete kötelesség...” — tanította volt John Henry Newman, kommentárt nem igénylően.

Szepes Mária szép beavatásregényében, a *Raguel hét tanítványában* a művészet és a művészek missziós hivatását ecseteli így az egyik hős: „— A művészek nosztalgiája — folytatta Argout — azóta is ennek az elveszített látásnak szól. A művészek között megjelenik néha transzcendens atavizmusképpen a láthatatlan érzékszervtöbblet sejtelem formájában. A kifejezéssel persze baj van. Az anyag, amellyel dolgoznak, vaskos, tökéletlen. Minél inkább megközelítik azonban a rejtélyes inspirációtartalmat, annál erőteljesebb hatást keltenek vele. Az igazság az, hogy ez a csodálatos szemlélet nem veszett el, csak a lélek mélyrétegeibe süllyedt, s legfeljebb az álom síkján, a tranz és az ihlet misztériumában dereng fel néha. A nappal az okság szűk jégbörtönében szomjas, néma rabként sínylődő kozmikus lélek a művészetek segítségével jut némi fényhez, levegőhöz. Muzsikán át lélegzik. Költészet, filozófia táplálja. Képzőművészet pihenteti.” (Néhány fejezettel arrébb egy másik figura ezzel toldja meg a ki nyilatkoztatást: „— A művészet régiójában az emberek elvesztik a talajt a lábuk alól — mondta Denstahl. — Mágiája áthatja és formálja őket. De mivel tudatlanok, azt hiszik, a képzelettermék, bármennyire nagy hatású, nem lehet *igaz*, csak *hasonló* az igazsághoz; mint a festett tárgy a *valódi* tárgyhoz vagy a vetített táj a *valódi* tájhoz. Sejtik, de nem merik tényként elfogadni, hogy a *valódi* tájat mindig *megelőzi* a képzelettáj, és a *valódi* tárgyat az elvont, művészi ihlet. Tudatos irányítással nagy titkok és nagy igazságok csempészhetők bele műalkotásokba anélkül, hogy maga a művész tudna erről a láthatatlan oltásról. Ma már egyre több ilyen álomtalajba vetett magból kicsírázott mű születik. A rejtett üzenet éppúgy felismerhető bennük, mint az igazgyöngyben a zavaró porszem.”)

*

Az angyalokról semmit nem tudunk, csak azt, hogy a versek mindent tudnak róluk. Igaz, a versekről sem tudunk egyebet, csupán annyit, hogy mindent tudnak az angyalokról.

Mit sejtünk ezen túl a versről? Egy régi legenda szerint (igen réginek kell lennie, különben büszke könyvtárak tartanák becsben, s nem az előadó fantáziája tanúskodnék róla) Isten kincsét a költők váltották aprópénzre. Hogyan? Képzeljünk el egy érmét, amelynek egyik oldalán a vers az írás, a másikon Isten portréja a fej. *De nincs másik oldala.*

Mit gyanítunk róla még? Hogy a költészet akkor is gyógyít, ha nem vagyunk betegek. Hogy amikor énekel vagy olvas vagy szeret, az embert Isten se tudja megkülönböztetni az angyaltól. Hogy napfényt lélegezzen be, aki verset kíván kilélegezni. Hogy lyukas garas a vers, ha nem zsoltár. Hogy partlakó az ember, aki a művekből fürkészné ki a térképet a túlparthoz. Hogy hárfázó leviatán a költő, de éneke a bűzös mocsarak fölé száll. Hogy a papírra vetett ének is: üdvözet az angyalnak. S hogy a versek: olvasnak Isten gondolataiban.

Mit tudunk a versről? Sötétben tapogatózik, aki a fényt definiálná.

A nyelv: inkarnáció. De ha tudnánk, mi ölt testet a legjámborabb igekötőben s legtörekenyebb toldalékban is, ezerévenként mernénk csak megszólalni, s akkor is afféle tapintattal, amely külső szemlélő előtt karthauzi mutatványnak tűnnék föl.

*

A hit (amelynek titkos neve: *bizonyosság*) terhet ró arra, aki benne él. Szárnyra hasonlító, édes terhet. Azt a feladatot, hogy a hívó egy-szersmind hírnök is legyen. Közvetlenül: életpéldával; és közvetet-ten: alkotások, műalkotások révén.

A *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* lirizált szakralitásától Székely Magda vagy Gergely Ágnes szakrális lírájáig évszázadok művelődéstörténetén át hosszú, kanyargós, ködös és sáros ösvény vezetett. De afölött nyílegyenes fénysugár vigyázta a vándort.

Modern költészetünk önmagában bizonyosság erre. Afféle szöveghe-lyekkel, mint ez a feltételes mód diszkréciójába csomagolt, forró kö-nyörgés Babits Jónásának (Jónás Babitsának) szájából: „...szent Bib-liája lenne verstanom” (*Jónás könyve*). Vagy mint a paradoxonban kiteljesedő evidencia Pilinszky János *Zsoltárjának* utolsó strófájában: „S aki egy vankosra borulva / nem érzi magát egyedül: / valóban nincsen egyedül.” Vagy Nemes Nagy Ágnes feledhetetlen négysor-osának égre nyílóan szemérmes keresztszimbolikája: „Az üres ég. Az üres ég. / Én nem tudom, mit is szeretnék. / Talán más nem is kel-lene, / mint ablakomra egy keresztléc” (*Az üres ég*). Avagy a metafizikus szeretetelmény boldog tanácstalansága Czigány Györgynél: „Sivarak vagyunk, romlandók: miért / ölel mégis az Úr magához minket, / szeretetre méltatlanokat? / A választ senki se érti” (*Sursum corda*). A szakrális ars poetica cizellált keresetlensége Vasadi Pétertől: „...én állandó / liturgiát szenvedek el / a költészet úrfölmutatása / körül” (*Dilemma*). És a ráismerés megszenvedett békéje Szabó T. Anna kétsornyi telitalálatában: „...mint vak virág az öreg bokron / kihajt a menny az örök poklon” (*Árnyékvilág*).

Ha a költők az ég kortársai, mennyekből eredő kitüntetetés a kortár-suknak lehetni.

*

A költészet hivatása, hogy emlékeztesse a szavakat az eredetre.

Kevés vers van ennek tudatában. Kemény Lili *Jelentés a türannosz-nak* című alkotása e körből való:

*Arcadiában, a galantéria
és kecsesség idilli földjén
fölállítottuk az első
traktorgyárat.*

*Atlantiszban, a bölcsesség
és a mágia ősi városában
beindítottuk az első
szappanoperát.*

*Betlehemből, az egyes számú
tiltott zónából folyton szökést
kísérelnek meg a... csak tudnánk,
hogy kicsodák!*

Olyan költő beszél itt, akinek mintegy anyanyelve a költészet. S olyan tüneményes versben, hogy óva hajolunk fölé: szinte attól tartunk, közeledtünkre megriad, s elrebben. Pedig — rímek és más verstani kötelmek nélkül is — tartós kompozíciónak tetszik: a hármas tagolás már a szöveggépnek archaikusan egyensúlyos szimbolikát kölcsönöz.

A vallásos-mítoszias jelenetezés a zsarnoki értékfosztás fokozatait vetíti elénk; mégpedig a test–szellem–lélek hármassága jegyében. Az elidegenítő tárgyiasodás-gépiesedés az első fázis („traktorgyár”); a teremtő szellem megcsúfolása a második („szappanopera”). A rombolás művét bevégző, harmadik stádium a lélek kiüresítése lehetne — ám éppen ennek szegül ellen a jelentésteveők által föl nem ismert (mert meg nem érthetett), lázadó szervezkedés.

A három versszak, úgy látni, inkább időrend mentén, mintsem rangsor szerint szerveződik. S ezzel összefüggésben állapítható meg az is, hogy Arcadia, Atlantisz és Betlehem egy sorba fűzésével a vers a keresztény hit bölcsejét éppenséggel nem a legendák kétes kódéba vonja. Ellenkezőleg! É szerkesztés a mítoszi aranykor mindahány narratíváját rehabilitálja — a hit erejével, amellyel szemben a tiszta ész („csak tudnánk”) bejelenti tehetetlenségét.

Azt is érdemes végül észrevennünk, hogy az „egyes számú / tiltott zóna” formulája éteri önreflexióként, rejtett ars poeticaként is olvasható. Nemcsak a versre, de a költészetre magára is vonatkoztatva. Bizonyosság és meghatározhatatlanság feszültségéből csakis így születhet... Csak tudnánk, micsoda.

(Kemény Lili a legfiatalabb költőnemzedék tagja. 1993-ban született; debütáló kötete, a *Madaram* 2007 és 2011 [!] között írott verseket tartalmaz. A mesék és mítoszok és álmok és szerelmek világában finom eréllyel kalauzoló könyvecske 2011-ben jelent meg a Magvető Könyvkiadónál. Érdemes a csodájára járni.)

*

Simone Weil ír egy helyütt arról, hogy miután a társadalmak föl-szabadultak a természet elnyomása alól, ideje, hogy az egyén a társadalom elnyomása alól szabaduljon föl. Az azóta eltelt évtizedek teljesítették ezt a történelmi óhaját: a civilizáció jelen fázisában, a globalizáció és a fogyasztás és a demokrácia és az internet korában minden korábbinál szélesebb tömegek előtt áll nyitva egy minden korábbinál szabadabb élet lehetősége. Hogy azonban e szabadsággal az egyén és a társadalom és az emberiség élni tudjon — tesszük hozzá a magunk történelmi óhaját —, a föl-szabadulás újabb fokozatával szükséges szövetséget kötnünk. Külön-külön s együttesen is.

Immár az egyén (a matériába zárt és test által meghatározott éntudat) elnyomása alól muszáj föl-szabadítanunk a... Kit is? Mit is? Ha ismernénk a fogoly nevét, talán könnyebben menne. Benső minőségek vágyott harmóniájára, a bennünk lakozó angyalra — és az angyalban lakozó Istenre — kell gondolnunk, s úgy tennünk, mintha legalább fél kukkot értenénk abból, amit mondunk, amit gondolunk.

Neil Gaiman szórakoztatóan revelatív, kultikus kalandregényének, az *Amerikai isteneknek* jellemző, mert korszellemet festő részlete a következő párbeszéd: „— Higgyél — mondta a dübörgő hang. — Ha életben akarsz maradni, hinned kell. / — Miben? — kérdezte Árnyék. — Miben kellene hinned? / A bölényember Árnyékre meredt, és ki-egyenesedett, hatalmasra nőtt, és szeme megtelt tűzzel. Szóra nyitotta nyálhabos bölényszáját, és a szájában vörös fény világított, mert lángok lobogtak benne, lent, a Föld alatt. / — *Mindenben* — bömbölte a bölényember.”

A *visszatérés a célhoz* immár elodázhatatlan feladatunk. Szintézis, azaz egység, azaz a mindenségbe ágyazott élet nélkül a szellem a szellemtelenséget, a szív a szívtelenséget, az élő a halált választja. Az ökumenén is túlmutató, holisztikus gondolkodás, a *szeregetelví* *egységtudat* ideának csodás, csodának reális. Vasadi Péter verses biztatása ezúttal is kapóra jön: „Annyiféle kalandot ismer a / szeretet, amit most még / csak nem is sejtünk” (*Kiáltvány*).

Ha nem konferenciateremben volnánk, azt mondanám: tegyünk kísérletet közös meditációs vizualizációra: próbáljuk meg elképzelni a *Buddha-mosolyú Krisztust*. S ha sikerült, valljuk be magunknak és egymásnak: a derű teológiájával, a test és szellem és lélek hármasságát isteni egységbe rendező öröm misztériumával még adóság vagyunk — magunknak és egymásnak. Ezen adósság törlesztésében lehet segítségünkre a kultúra minden jóra elhívott művelője és műkedvelője — a mosolya elixírjét kínáló patikuslánytól a Krisna-tudatú hívők Krisztus-tudatú álmaiig.

Egész testtel lelkesedni: az Istenre hangolt életnek nemcsak föltétele, de ismérve is ez. Persze tudhat-e nem lelkesedni, s nem egész testtel, aki elfogadja az egyedül elfogadhatót? Elfogadja, mert fölfogja:

szeretni van minden pillanat.

✱

Glória nélküli gondolat az eszme, amely hallgat az örömhírről. Kijár tehát a testvéri figyelem az univerzális derű mindahány tolmácsának. Az ezoterikus tanok és spirituális tanítók, a New Age és a még new-bb age-ek, a népszerű metafizika és az álmodozó kommersz ezért tarthat igényt nemcsak érdeklődésre, de megértésre, s nemcsak megértésre, de elfogadásra is a keresztényi reflexió részéről.

Egy amerikai novella, Alice Hoffman *Ördögűzés* című története a misztikus tapasztalás üdvös sokféleségét is kedvesen példázza. Íme, a vonatkozó kivágat: „— Mit tennél, ha angyalt látnál? — firtatta halk hangon. / Ott álltak együtt azon a sarkon, ahol minden reggel találkozni szoktak. / — Olyan nincs is — felelte Abbey. — Errefelé biztos nincs. / De ha lenne. — Cate hunyorított, hogy ellásson a távolba. — Viccen kívül? / — Írnék róla — válaszolta Abbey. / Ami Cate-et illeti, mindketten tudták, hogy elrepülne az angyal karjában, diadalmasan, a messzeségbe.”

A *Krisztus előtti kereszténység* (Buddháé és Ekhnátoné és minden névtelen emberangyalé), ahogy a megváltás munkájának apokrif apostolai is (az esszénusok, a gnosztikusok és a költők), hihetőleg nem diabolikus indíttatásból hoztak áldozatot — értünk is. Napjaink poszt-posztmodern valóságában, a harmadik évezred első óráiban pedig elkél minden vigasz és világosság.

Van hit, amely nem elmozdítani igyekszik a hegyeket, hanem meg-ingathatatlanságuk felett áll őrt. S e hitnek nem egyetlen, hanem *végtelenszer egyetlen* centruma van. A Vatikán bíborpalástba öltözött lakosai és egy hajléktalanszálló éjszakai ügyeletesei körében *ugyanúgy ott dobog*.

Nem látni még tisztán (ahhoz tiszta tekintet kívántatnék), a homályon átszűrődő fénysugár az alkony vagy a hajnal világossága-e. Szemünk élesítésében tegnap és ma és a jövőben is nagy szolgálatot tehet — szinte bármi, amit irgalmas odaadással veszünk szemügyre. De a látás iskolázásában kiváltságosan nagy felelőssége van a — helyzetüknél, rangjuknál, tekintélyüknél és vállalásaiknál fogva — kiváltságosoknak. A közélet egyházi és politikai szereplőitől a keresztényi folyóirat-kultúráig. Az egyszerre iszlamizálódó és szekularizálódó, ráadás képpen társadalmi-gazdasági válságoktól is sújtott Európában nincs kéz és nincs elme, amelynek ne ve-

hetné hasznát a jóakaratóiak kontúrtales közössége. Például az ása-tag előítéletek fölszámolásában.

Az embergyűlöletet, ügyeskedje bár magára a kenetteljes homo-fóbia vagy a kedélyeskedő szalonrasszizmus álcáját, csupán egyetlen lépés választja el az istenkáromlástól. S ne legyen kétségünk: ezt a lépést Isten teszi meg helyettünk.

Krisztus a Csendes-óceánt és a spánieket és a kávézaccot is megváltotta. Épp a melegekkel és a liberálisokkal és a *Harry Potter*-rajongókkal tett volna kivételt?

Ha volnának bűnei, Isten talán a gyermekeknek gyónná meg őket. Márpedig a kicsinyek, felnövekedvén, bizonyos hányadukban melegek is, és liberálisok is, és *Harry Potter*-rajongók is lesznek. (Ami azt illeti: jól teszik. Mint mindenki, ha jó szívvvel tesz valamit.)

*

Aki közölünk keresztény, tehát krisztianus, tehát Krisztus-követő kíván lenni, nem takaríthatja meg a szembenézést egy kényelmetlen evidenciával: Jézus nemhogy katolikus vagy református vagy jehovista nem volt, de *keresztény sem*.

Ennélfogva Krisztusban hinni, attól tartok, kevés. Krisztus pusztá magasztalása a rafináltan önámító bálványimádás egy neme, ha avatatlanok gyakorolják. Márpedig mindannyian, hacsak nem angyalok vagy szentek, azok vagyunk: avatatlanok.

Krisztus szemével látni, Krisztus szájával beszélni és Krisztus szívével hinni: erre volna égető szükségünk. S a *jóság java* csak ezután következhetnék: nap nap után elvégezni a szeretet ama mozdulatait, amelyek fölszabadítják a csillagokat, és megszelídítik a tengert.

Amíg nem tengerszelídítő, viharok ügynöke az ember.

Szélcsendet vetni, szélcsendet aratni: programnak is, praxisnak is lehetetlenül gyönyörű elgondolás, nemde. Ám magvában gyönyörű, s csak fölszínén lehetetlen.

Nem Krisztusban hinni, hanem Krisztus hitével hinni; nem követni őt, hanem vele tartani: a hit, mint a vízhatlan álmok általában, egyszerű igazságokat bocsát a rendelkezésünkre; talán tapintatból, talán kegyelemből.

Úton Krisztusországba Krisztusország az út.

*

A Deus absconditus, azaz a „rejtőzködő Isten” teológiai terminusa az ember mindenkori zavarára mutat vissza. Arra a bizonytalanságra, amelyben válaszoktól nem háborgatott kérdések sűrűsödnek, s amelyet a gondviselés által el nem hártott sorscsapások tapasztalata mélyít el, mind a mai napig. (Még akkor is, ha az egyetemes hitbölcselet egyik legszebb tétele — Claus Westermann tollából — arról biztosít: „Az a kijelentés azonban, hogy a teremtés Isten szemével nézve jó, felmenti az embert az ítéletalkotás felelőssége alól.”)

De bizonyos-e, hogy rejtezik a nem látható? Háttha csak tótágast szemlélve mutatja ezt a kietlen arcát az univerzum! Háttha *mi* rejtőzködünk... Isten és egymás elől egyaránt. A „rejtőzködő ember” teológiai terminusát bevezetni aligha adódott alkalmasabb kor a mostaninál.

Hitből forrasozni és örömet hírelni: ha van szerepe, kötelessége és lehetősége a keresztény embernek a 21. század világában, aligha lehet egyéb. Mindehhez nem sokra, csupán a mindenre van szükség: lemuriai ráolvasás és atlantiszi varázspálca helyett a kitárt szív közönséges csodájára. És kultúrára és kulturáltságra, amely a kitárt szívet aranyba öltözteti.

A palackba zárt látóhatár (amely a dogmatikába merevedő vallási tanítások metaforája is lehet) nem csal útra senkit; amint túlpártot érni is csak együtt és egyszerre lehet. Ha valóban hajózni szeretnénk, a tenger legyen a bárkánk.

Krisztusországba egyetlen út vezet. De az olyan széles, mint az univerzum.

A szeretetnek nem lehet horizontja.

Ne féljünk.

túlélni minden éjszakát

OLÁH ANDRÁS

*nyelvet ölt a lenyugvó nap
de az alkony szétfolyó iszapja elnyeli
a két öreg diófa nyakát nyújtogatva bámul
kutatja az utcáról behunyorgó lámpafényt
hideg szél didergeti a leveleket
ábrándos tuják mérik az időt
a vadon burjánzó orgonabokrok előtt
törött száju dézsa gyűjti az esővizet
mögötte levitézlett gémeskút ágasa
könyököl — iparkodik fennmaradni
s túlélni minden éjszakát
de feje alól elfolyik az álom
ahogy a vakondtúrás szabdalta kertből is
lassanként kihál a szeretet*

már nem titkolhatod el

*amikor eldöntötted hogy nem fogsz hazatérni
tudtad hogy szívedben még sokáig sajognak
a mézsfehér hegyek lábánál heverő
dohos kis házak szűk udvarok
fáznak az otthon hagyott szavak
s hiába kapaszkodsz minden erőddel
számon tartott tévedéseidbe
innen már nincs út visszafelé
itt bőrig áznak az álmok
és csupasz akácok gyúrnak a tavaszra
a templom harangja is szárazon szól
már nem titkolhatod el soha többé az árat
s ha lehetne holnap kérni másikat — azt kérnéd*

1939–1943

*Nem várlak már, elindulok magam:
az ágaskodó jegenyék
a gajcsánai úton
búcsút intenek a csúszós időknek,
mint a tékozló fiú egykoron,
kit éhség üldözött a senkiföldre,
az elnyomásból az ínségbe.
Felnégyelt nyelven búcsúzik a szégyen
ezerkilencszázharminckilencben.
Nem várlak már a sirató tornácon,
szemmel vert hazám,
negyvenháromban, hamvazószerdán,
a háború vasderekán: bevonulok.
Németidőben, át a Bácskán,
ködkendőben, hogy meg ne lásd
farkastejen nevelt orcám.*

Márton-napi látogatás

*Betért hozzám
az ősz hidege,
óráról órára sötétebb, és
zúzmarás a lehelete.
Lágy éjszakám
hosszú árnyékot vet,
mintha arcod festené,
s én nem ismerlek meg.*

*Micsoda kutya egy évszak!
Megszállnak csontos kis árnyak,
s mint biztos sötétet a vak,
mindenhonnan jönni látlak.*

Az ördög és a ministráns

KISSLAKI LÁSZLÓ

A szerző előadóművész, Németországban él. Legutóbbi írását 2013. 1. számunkban közzöltük.

A Jóisten a szomszédunkban lakott, a Szent Adalberthez címzett kápolnában. Néha ez a közelség hátrányos volt, mert előfordult, hogy a reggeli misére kijelölt két ministráns nem futott be időre a hó, vagy betegség miatt. Ilyenkor Hámori bácsi átjött hozzánk, és megzörgette a posta vasrolóját. Ugyanis ott laktunk a mamával egy pici kocsmából lett szolgálati lakásban. Ekkor már tudtuk a bátyámmal, hogy megint át kell szaladni a sekrestyébe, és piros szoknyát kell rántani a kék mackóra. Az jó meleg volt. Egy hosszú, csipkés, fehér karinget rá, meg egy piros posztó vállrészt, ami ugyancsak jól elkelt felülre ilyenkor.

Télen nem volt túlfűtött a templom. A radiátorok vasbordái is egymáshoz koccantak; csakúgy remegtek a hidegtől, még fűteni is elfelejtettek. Vagy éppen nem volt miből. Krisztus urunk persze nem fázott, pedig a római katonák alig kötővel szegezték a keresztre.

Negyedóra alatt megvoltunk a csendes misével, amit itt-ott a padok közt elveszve, csak néhány nénike imádkozott végig. Nem hiszem, hogy melegezni jöttek volna be hajnalok hajnalán.

Időközben otthon már megérkezett a kehes, zöld postásautó. Még hét előtt szétosztottuk a beérkezett zsákból a fiókbérlőknek címzett leveleket, majd iskolába nyargaltunk.

Egyszer csoda történt! Éppen becsöngettek, mire beloholtunk a bátyámmal, de ahelyett, hogy a többiek az osztályban ücsörögtek volna, az utcán kaszinóztak. Nem volt tévedés; kiderült, hogy a pedellus korábban már mindenkit hazazavart azzal, hogy tíznapos szénaszünet lesz. Azt pedig rögvest a kéthetes karácsonyi vakáció követi. Én biztos voltam, hogy ez a Jóisten ajándéka nekem, a reggeli miséért.

Egy-két szolgálati év alatt, már ahogy idősebb lettem — mert nemigen nőtem — végigjártam az egész ministráns ranglétrát. Kezdet kezdetén még külső, majd másod, s a legvégén a csöngős posztra kerültem. Természetesen latinul kellett válaszolnom a papnak a mise folyamán, kezdve a confiteortól egészen az ámenig, ami persze rengeteg tudást igényel. A Nagyhéten én is őriztem társammal a Szent-sírt, de inkább a nyitott pénzes kosárkán volt a szemünk, ahová a hívők dobálták az adományt. Volt ott mindenféle pénz. Lukás kétfilléres, öt-, tíz-, na meg réz húszfilléres, sőt még a drága alumínium forintot sem sajnálták a tehetősebb hívek a szegényektől.

A legszebb, a legfelelőbb viszont az volt, hogy én kezelhettem a szép hangon csilingelő misecsengőt. Mikor megráztam, még a legyek is letérdeltek meakulpázni a templomfalra. Persze velük

az egész felnőtt gyülekezet. Fura érzés volt azt hinnem, hogy az én akaratomra térdel le az egész egyházközség. — Már miért is ne? — hiszen én is térdeltem. És még csak egy pissenés sem hallatszott.

Bezzeg télvíz idején, egész gyereket kívánó, nehéz szolgálat volt a temetés. Igaz, a fekete posztószoknya elég meleg volt, mégis átfázott az ember, mikor néha egy-egy távolra ásott sírgödörhöz ballagott az atya előtt a kereszttel. Mert szaladni nem lehetett, már csak az idősebb gyászolók miatt sem. Enyhítette a végtisztesség szomorúságát az a tizenegy forint, amit a tisztelendő úrtól kaptam. Hébe-hóba borralalót is nyomtak a kezembe, de azt is természetesen a mamának adtam.

Évente, karácsonykor ő is kapott a templomtól ezt-azt, mert özvegy volt — s mi is ott voltunk koloncnak a nyakán —, de szűkösen, mert a fél ország is igencsak rászorult volna. Olyan szegények voltunk, hogy néha a mama átszalajtott a szomszéd egérhez, aki a templomban lakott, sóért, cukorér' miegymásér'. Az szegény adott is volna, ám sokszor, sajnálja, de nekisincsennel mentem haza.

Legcsodálatosabb volt nekem a Mi urunk nagyheti szolgálata. A templom majd' mindig tömve volt. Még aki egész évben — a szentesti misét kivéve — ide se dugta az orrát, most az is eljött. Mert ugye biztos, ami biztos. Betértek az előrelátók — azért ugye, sose leheszen tudni alapon. Idemerészkedett az óvatosabbja is, ki talán a város másik végében lakott rangosabb elvtársként, s nem mert az ottani templomba mutatkozni — mert tudvalevőleg a falnak is füle van. Meg szeme. S néha még jelentést is tud írni...

Nagypénteken fekete lepellel letakart koporsó állt a templom közepén. A bejáratnál a baloldali mellékoltárnál volt a Szentsír, s benne Krisztus korpusza. Előtte kicsi vesszőkosár, amibe a hívők pénzt dobáltak a szegények számára. Azt mindig egy-egy ministráns pár őrizte egymást váltván. Nagyszombaton egyedül kezdtem a Krisztuspénzt őrizni, mert a társam még nem jött meg. Futólag ránéztem a pénzes kosárra, s a meglepetéstől majd' hanyatt estem térdeltemben. Egy gyönyörű tízes ücsörgött a sok filléres, forintos pénzhalmon, büszkén, mint egy kotlós! Körbenéztem, de a Mi Urunkon kívül csak egy öreg néne beszélgetett elmélyülten Szűz Máriával.

Én csak a pénzt bámultam. A papír tízes, az olyan hatalmas összeg volt, hogy csak valami álruhás grófkisasszony tehette oda. De az is lehet, hogy csak próbának helyezték direkt a halom tetejére. Gondoltam, azért belemarkolok az aprós kupacba és a szoknyám alá suttyantom a mackózsebbe — hiszen mi is szegények vagyunk, és most milyen jól jönne otthon, de elszégyelltem magam. Hiszen én azért vagyok itt, hogy vigyázzak a magamhoz hasonló elvetemült söpredékre, nehogy meglopják Krisztus szegényeit.

Az Úrnapi körmenet viszont a legszebb kalárisa volt az évnek. A templom lépcsőjénél állva vártunk a többi ministránssal, míg a hívők is kikászálódnak a padok közül, hogy mögénk sorakozva végre megindulhassunk. Legelől a plébános úr ment, s mellette én vi-

hettem a Megváltót, egy kétméteres feszülettartó rúdhoz rögzítve. Csodálatos érzés volt. Fölöttem Krisztus Úr elégedetten nézelődhetett a tavaszi napsütésben, amíg megkerültük a haranglábat. A megál-lóból éppen kicsörömpölt a negyvenhetes villamos. Mellettünk lé-pésre fékezte kerekeit; tisztelettel csöngetett, majd továbbloholt a Móricz Zsigmond körtér felé.

VIOLA SZANDRA

Jó

*Ruháikba húzódnak az emberek.
Mindig várnak.
Én szétvetem lábamat.
Úgy dobálom szavaim, mint ruháimat.
És ez csönd. Majdnem merénylet.
Rohanó bénultságban dolgoznak az emberek,
mint szíveik és gyomraik,
s az időnek sincs jobb dolga, mint az évszakok.
A természet zöld halála tavasszal én vagyok!
Csapzottra fürdetem magam és
elolthatatlan zuhogású tűzben mosom a testem.
Jól van ez így,
mert újratáplál az ízlelhetetlen.*

Itt minden

*Itt minden szándékos tett kudarc.
Észrevétlennek kell maradnom
de idővel
behálózlak mint
a ráncok,
— apró fonalak
tested szövőszékén —
olyan óvatosan kell
hogy ne is vegyük
észre a különbséget
közted és köztem
egymás árnyékai legyünk
egymás remegésében.*

Istenhez térve

*Ha valaki ajkát mosolyra nyitja,
téged sejtetek a lelkében, rejtve.
A virágok esti illatában
téged érezlek eltemetve.*

*Gyöngé vagyok, véges az élet,
ne büntess, ha olykor véték.
Elfáradtam nagyon a nyárban,
de Hozzád mindig visszatérek.*

Kérés

*Már nem vagyok senki és semmi,
e csöpp életet elviselni
oly nehéz, Uram.*

*Már meghaltak a régi álmok,
nem lázadok és nem kívánok
hatalmas jövőt.*

*Apró élet szeretnék lenni,
esténként megpihenni
öreg fák alatt.*

*Csöndet, nyugalmat kérek még,
belső békét, aztán szeretnék
megtérni, Uram.*

Ökörnyál

*Megint az ősz. Most mást mutat.
A szürkeségben ízek,
a távolságtól ámulat.
Levéllal szétkeringek.*

*„Föl és alá”, az Ősz koboldja.
Tótágast áll az értelem.
Bagoly a hangját széjjelszórja.
Keresztvetéssel jobb kezem.*

*Avarfüst csípi két szemem.
Ha pislogok, csak orrom érzi.
Napnyugta fénye végtelen.
Létem határát összevérzi.*

*Az ősz párája megszokott.
Tejfehér, lassan oszlik el.
Marasztanád, de megszökött.
A rózsét vállon vinni kell.*

Ismétlődés

*Milyen a Szentföld illata,
a szél ott honnan hova fut,
van-e a fákon nőtt moha,
gyalog-e még a gyalogút,
saruk, meztelen talp nyomát
őrzik-e még a végeken,
Rómából küldött porkoláb
lecsaphat újra hirtelen,
mint az a régi, fülbe karcolt
árulás és a férfi-csók,
az éjjel és a fegyver-hangok
nem rejtik el már azt, ki volt,
aki a bírák felé hajtott,
amíg felszállt a Telihold.*

BOZÓK FERENC

Tarbay Edével

1932-ben született Budapesten. Költő, író, műfordító, dramaturg. Az ELTE BTK könyvtár szakán tanult, majd a Színház- és Filmművészeti Egyetem dramaturg szakára járt. A Miskolci Nemzeti Színházban, a Magyar Televízió ifjúsági osztályán, az Állami Bábszínházban, majd a Budapesti Gyermekszínházban dolgozott. 1986-ban megkapta a Nemzetközi Andersen Bizottság diplomáját, s később elnyerte a József Attila- és a Stephanus-díjat is.

Kérem, meséljen szülővárosáról és lakóhelyéről, Budapestről.

Szülővárosom Budapest, mégsem éreztem, érzem magam a mai napig budapestinek. Édesanyám Gyulafehérváron született, édesapám Mezőkövesden. Ahogy ők, én is vidékinek érzem magam. Nem Budapest az igazi közegem, bár idegennek sem mondhatom. Igazi szülőhelyem Zugló volt, a Rákos-patak közelsége, majd gyermekkoromat Rákospalota és Pestújhely határán töltöttem. Ahol most élek, Rákosszentmihályon, mint korábban a palota-pestújhelyi kispiac mellett, szegényebb, egyszerűbb emberek éltek, élnek.

Szülők, család, gyermekkor?

Említettem szüleim szülővárosait. Édesapám vasutas volt Gyulafehérvár mellett, Tövisen. Késői gyermek voltam. Édesapámnak az első házasságából két fia született, két bátyám, aztán megözvegyült, előbb két néném, majd én a második házasságából születtem. Mivel késői gyerek voltam, sokáig sajátos egykeséget érezhettem. Nagyon irigyeltem azokat a gyerekeket, akik óvodába jártak. Én otthon voltam, mert az óvoda költséges lett volna. Emlékszem, hogy édesanyámmal sétáltunk, így csak néztem az óvoda játszóterére. Ezt az emléket meg is írtam az egyik gyerektörténetemben. Édesapámat, amikor Trianon után Magyarországra jöttek, a vasúttól B-listázták, a kapott kegydíj mellett tovább dolgozott a Rottenbilller utcai remizben. Ez valamelyest könnyítette a család életén. Bár sokat voltam egyedül a két nővéremmel is, ez nem jelentett gyerektársaságot. Még fiatalabb nővérem és köztem is 14 év korkülönbség volt, így ha hozzáteszem a 16 évvel idősebb másik nővéremet, inkább azt mondhatnám: három anyám volt. Ha télen könnyelműen indultam el, három nő is figyelmeztetett a sapkára és a sálra.

Gyermekkorában találkozott már a könyvek és mesék világával?

Volt egy nagyon régi Benedek Elek-meséskönyvünk. Pár évvel ezelőtt láthattam a *Tág a világ* társszerkesztője kezében ugyanezt a kiadást, ettől lett eleven az emlék. Ebből olvasott édesanyám meséket, aki munka közben mindig dúdolt vagy énekelt, ahogy most felidézem, gyulafehérvári, erdélyi leánykorát próbálhatta újraélni. Van itt a szobámban, ahol most beszélgetünk, egy könyvespolc, ez volt az otthoni könyvespolcunk. A régi *Tolnai Lexikon* ma is megvan még. A könyv-

vekről pedig annyit: karácsonyra mindig azt kaptam, és olykor apám készítette játékokat. Első elemi után az *Egri csillagokat* már úgy olvastam el, hogy előtte a nővéreim felolvasták nekem.

Milyen volt az általános iskola és a gimnázium?

Jó iskola volt a Miskolci utcában, így oda írtak be. Az Öv utcával párhuzamos első utcában van, ma is olyan, mint régen — közel ahhoz a házhoz, ahol József Attila lakott egy ideig, Szántó Judittal, az Erzsébet királyné úton. Még az iskolakor előtt nagynénémrel sétáltunk arra, ő mondta, kegyetlenül: ott megy a bolond költő. Hátulról láttam, látom most is — őszy vagy tél volt — sötétszürke vagy fekete kabátját. Osztálytársaim közé tartozott viszont Gyurkovics Tibor, de ezt csak később tudtam meg. Már íróként hallottam egy rádióinterjúban: Gyurkovics megemlítette, hogy a Miskolci utcai elemi iskolába járt, és a szüleinek szikvízgyára volt. Ez a gyár, ahogy visszaemlékszem rá, inkább üzem volt. Arra is emlékszem, hogy amikor bemutattuk az első napon a tanító néninek és egymásnak, az egyik gyerek felállt és azt mondta, az ő apjának szikvízgyára van. Ebből azonosíthattam később Gyurkovicsot. Azóta is nézegetem az év végi első osztályfényképet, de nem tudok rájönni arra, hogy melyik lehetett ő. Elsőben tehát biztosan osztálytársak voltunk, hogy meddig, nem tudom. Azt sem, hogy mikor és hová került el másik iskolába. Ráadásul egy több hónapos tüdőgyulladás, kórházi lét miatt újra kellett kezdenem a harmadik osztályt, így az is lehet, ő már fölöttem járt. Édesanyám nem volt túl szigorú, így sokat csavaroghattam az iskolatársakkal, barátokkal a Rákospatak és a Körvasút közötti sávban. Elszakadásom ettől a környéktől az 1944-es bombázások idején történt, amikor beköltöztünk Pestre. Mivel a szemközti házat telibe találta egy bomba, édesanyám úgy döntött, hogy költözzünk a biztonságosabb helyen lakó nagynéném lakásába, aki akkor ideiglenesen befogadott minket. Ekkor már a Kemény Zsigmond Gimnáziumba jártam. Ott is volt egy elszakadásom az induló osztályomtól. Én a B osztályba jártam, akkor még minden osztály humán tagozatos volt, de negyedik után át kellett mennem a reáltagozatossá lett B-ből a humán tagozatos A-ba. Ez tudatos döntés volt, a humán gimnázium szimpatikusabb volt. 1944-ben, abban a nehezen elviselhető időben, mert messze laktunk a gimnáziumtól, úgy döntött a család, hogy magántanuló legyek. A gimnáziumban a fordulat évében, 1949-ben azzal szembesültünk, hogy hetedikesek helyett harmadikosok lettünk. A változásban az is meglepő és szokatlan volt, hogy míg alsós korunkban magáztuk a felsősöket, most az alsósok simán letegeztek minket, holott hogy készültünk a megszokott fordulatra! De ez volt a legkisebb rossz azokban az években. Nemcsak osztálytársaim szüleinek zöme, mi is ragaszkodtunk a hittanhoz, amíg az igazgató a nadrágszójával ki nem verte, szemünk láttára, a Regnumos hitoktatónkat.

Mikor és miről írt először verset vagy mesét?

Tíz éves lehettem, amikor első versemet írtam. Két sorára még mindig emlékszem: „csak a kis pad maradt ottan, / vigasztalni magá-

nyomban”. A padhoz kapcsolódó érzést fogalmaztam meg. A kert végében állt egy általam utólag kastélynak nevezett épület. Épület, mely kissé kastélyhoz hasonlított. Ebben lakott a háztulajdonos. A kastély szomszéd telkétől elválasztó kerítés vadszőlővel volt befuttatva, a kerítés és a ház között egyetlen pad állt. A háztulajdonosnak, Narancsik bácsinak a lánya megengedte, hogy én azon a padon üldögéljek időnként. Afféle szieszta-hely volt, ahol egyedül gondolkodhattam, pihenhettem. Csak ez a töredék maradt meg ebből a versből, az elejét elfeledtem. Aztán sokáig nem is írtam verset.

Szerette a verseket diákként?

Igen, de nem szerettem a versmemoritereket. Azért se, mert ha meggyökerezik egy-egy sor vagy kép, egyszer csak akaratlanul is becsúszhat a saját versbe. A fordított is megtörténhet, amiben volt részem. Felfedezhettem olyan költőnél a saját nyelvi leleményem, aminek nagyon megörültem, mert „hitelesített” egy új szót. Ma viszont már bánom, hogy a verstanulást, szöveg tanulást hanyagoltam. Emiatt rosszul memorizáltam szöveget, amikor Miskolcon hárommondatos szerepben, kényszerűségből, színpadra léptem, harmadszorra már rossz végszavat adtam partneremnek, aki finoman leteremtett. Ma már nem tudom a saját verseimet se elmondani, a legegyszerűbb gyerekversembe is belesültem, belesülök, ugyanakkor helyzetekre, mondatokra, képekre élesen tudok emlékezni másfél éves koromig, mihelyt egy hasonló helyzet, mozdulat, kép előhívja. Ezért is irigylem Kányádi Sándort, aki egy láthatatlan könyvből mondja a verseit.

Mikor jelent meg először nyomtatásban verse vagy meséje?

1954 szeptemberében a Csillagban jelent meg a *Pásztor* című verssem. Ugyanekkor a Magyar Nemzetben egy novellám (*Ebédsgiünet*). A Nők Lapjában pedig egy gyerekversem. A rádióban is elhangzott egy mesém, amit Gáli Jóska vitt be. Azt is mondhatnám, hogy '54 szeptembere fordulópont volt. Ekkor már javában a színművészetre jártam. Bementem a Csillag szerkesztőségébe. Fodor Andris vagy Ungvári Tamás azt mondta, hogy elküldték a tiszteletpéldányt a Ménesi útra, mert azt gondolták, az egyetemi kollégiumban lakom. A kollégium portáján valóban ott várt a tiszteletpéldány. Anynyira örültem, hogy a Körtér szobor körüli bokamagasságú kerítésbe beakadt a lábam, elestem, a nadrágom elszakadt. Ez tette még emlékezetesebbé a napot. Az első megjelent versem és a nadrág-stoppolás, mert új nadrágra kevés lett volna a honorárium.

Beszélgessünk a Varjúdombi mesékről. Azokról a Tarbay Ede mesékről, melyeket a legszelebbi gyermek- és felnőtt közönség ismer. Az a meglátásom, hogy a Varjúdombi

Jól érzi. Ez mozgatott engem, amikor írtam. Manapság Vásárosbécen érzem ezt, talán ezért is tudtam folytatni a *Varjúdombi meséket*. Egyébként Vásárosbéc Somogy, Baranya és Zala találkozási pontján van. Zsákfalú. Földút vezet a szomszéd faluba, mely szintén zárt világ. Vásárosbéc határán túl van egy grafikus barátomnak műterme és lakóháza, a domb tetején pedig egy présház. Időnként nála időzök a műteremben. Van közös könyvünk, és lesz is, mert a *Kun-kori és a kandúrvarázlót* újraillusztrálta. Ez a Vásárosbéc olyan, mint

mesékben minden szereplő pozitív és szolidárisak egymással, összetartozás-tudatot érzékelnek Varjúdomb lakói között.

Varjúdombon még a kísértet is szerethető...

A Varjúdombi mesék összekötő szövege, keretmeséje egy titokzatos csósz keresztapáról szól, aki mindig olyan mesét mondott, ami éppen akkor az eszébe jutott. Ki volt ő? Legenda vagy valóság?

A dombnak miért Varjúdomb a neve?

Igen, például a Tűzszerszám című Andersen-mese végén is. A kötet illusztrátorával, Heinzelmann Emmával hogyan találtak egymásra? Mi a véleménye a kötet és a rajzfilm rajzairól?

Varjúdomb. Varjúdomb az a része a világnak, amelyben még a boszorkány is lehet jóságos. A megírás korában még ellenségekkel voltunk körülvéve, aki nem velünk, az ellenünk. Olyan társadalom, amely nem tudott meglenni ellenség nélkül, mindig teremtett magának ellenséget. Ezzel fordultam szembe. Olyan mesét akartam írni, amiben nincs ellenség, de kreált ellenségkép sincs. Varjúdombon a hétfejű sárkány hét feje kórus. Tehát nem a népmesék sárkány született újjá a hatvanas években, amikor az első négy mese *Négy évszak négy mese* címen jelent meg egy antológiában.

A kísértettörténeteket mindig szerettem, Dickensét, Oscar Wildét vagy René Claire filmjét, az *Eladó kísértet*et. Mivel ezek akkoriban száműzöttek voltak, így próbáltam „pótolni” őket. Céлом tehát az volt, hogy vele is legyen egy hely a világunkban, ahol mindenki megtalálhatja a saját hivatását, és nem tekintenek úgy rá, mint osztályellenségre.

’55-ben voltam Gyulafehérváron édesanyámmal. Az ő gyerekkori háza még állt. A szomszéd házban lakott édesanyám egyik húga. Az ő férje volt az, akivel én nagyon összebarátkoztam. Stefi bácsi nem sokkal a háború előtt jött haza Amerikából. Amerikában olyan kórházban dolgozott, ahol kizárólag gyógynövényekkel gyógyítottak. Hazajövele után, Gyulafehérváron is ezzel foglalkozott, még idős korában is, amikor megismertem, gyűjtötte a gyógynövényeket, én pedig vele mentem. Stefi bácsi tehát afféle kuruzsló volt, akihez betegek jártak, akihez az orvosok is küldték a betegeket. A beteget nem érinthette, csak beszélgethetett vele, pénzt nem fogadhatott el, viszont vittek neki tojást, csirkét, ezt-azt. Erdőkerülő is volt, Gyulafehérvár környékét járta a kutyájával. Én meg mentem vele. Róla vettem a varjúdombi keresztapa mintáját.

Mert képzeletem szerint Varjúdomb lakói egy régi akasztófa-domb közelében éltek. Az akasztófa környékén mindig a varjak keringtek. De ezt az eredeti szövegbe nem írhattam meg. Kirostálták, mondván, hogy gyerekeknek szánt mesében ne szerepeljen akasztófa. Pedig rengeteg mesében van akasztófa.

A Móra Kiadó ajánlotta őt. Úgy éreztem, Emma rajzai megfelelnek annak a világnak, amit én megalkottam és elképzelttem a mesékhez. Kicsit Brueghelre emlékeztető grafikai világ az övé. Vaskosságában is. A forgatókönyvhöz is odaírtam, hogy a rajzfilm képi világa Brueghelére emlékeztető. Bálint Ágnes, aki az első rajzfilmsorozatomban szerkesztő-dramaturgja volt, megütközött ezen, mondván, hogy mit keres ebben a magyar mesevilágban Brueghel, de aztán ő is megbarátkozott vele. Bálint Ágnes korábban kedves és kiváló kollégám volt a televízióban, mint majdnem mindenki a Gyermekosztályon, köztük Rockenbauer Pali, akinek bakonyi útját magam is követtem, valamit még mintha írtam is volna a forgatókönyvben.

Hogyan formálódtak a Varjúdombi mesék epizódokból álló, de egységes meséskönyvvé?

Először egy mesét írtam. Aztán még egyet, majd lett belőlük négy, mint korábban mondtam. Gondoltam, ha már négy van, folytathatnám, hogy könyvvé kerekedjen. Az első négyben a pék meséje a legelső volt, ez lett a téli mese, az Esernyős tündér a tavasz, az ősz a Magányos kalóz, de hirtelen nem ugrik be a nyári mese. Van itt egy ládám, amelyben a gyerekkönyvek vannak, ez az antológia is ott lapul valahol az alján. Ezek már az egyik unokám könyvei. Az eredeti Móra Kiadós kötet után az újabb, az Egyházfórum Kiadónál megjelent kötet két új mesével gyarapodott. Azóta megszületett az *Új mesék Varjúdombról*. Először megpróbáltam az újabban írott meséket elhelyezni a régiek között, de rájöttem, hogy ezzel nagyon felborítanám a régi szerkezetét. Végül különválasztottam az új meséket. Jelenleg 33 meséből áll a teljes sorozat. Az újabb mesékben a keresztapa már nem él. De mégis valahogy ő sugallja a helyzeteknek megfelelő meséket, válaszokat. A két könyv vége, a legutolsó mese egy nagy freskó, melyben az összes szereplő jelen van egy légeny és egy egyszarvú varjúdombi bevonulásában. Amikor az első *Varjúdombi mesét* megírtam, megszámláltam, hány sorból áll, és véletlenül éppen száz soros lett. Ezért határoztam el, hogy a többi mesének is száz sorosnak kell lennie, és ez mintha beépült volna a tudatom alá. Egy-két mesében ugyan plusz-mínusz egy-két sorral eltérek ettől, mert írás közben lehetetlen számolni.

Hogyan alakult az utóbbi években a gyerek- és a felnőtt versek aránya?

Tíz éve megjelent az összegyűjtött gyerekverseim kötete, az *Árnyék és kóc*. Már előtte úgy gondoltam, többé nem írok gyerekverset. Már csak felnőtt-versekre koncentrálok. Ezek jelentek meg folyóiratokban, kötetekben. Az utóbbi húsz évben sokkal több felnőtt kötetem jelent meg, mint az addigi összes gyermekvers-kötetem.

Hogyan ír Tarbay Ede verset? Van-e valamilyen állandó alkotásfolyamat?

Kezdetben imádsággal kezdtem az írást, különösen, ha feladat-jellege volt, el is választott a hétköznapi gondoktól. Ahogy a középiskolás füzetek kezdő betűi, az I. N. D. nekem nem formális volt, valóban azt jelentette, amit magyarul: Isten nevében. Mostanában olyan érzésem van, hogy Ő terelt rá arra az útra, amelyen mennem kell. Ma délelőtt írtam egy sort. Mert a semmiből jött, tovább fogom írni ma este, a beszélgetésünk után. Van olyan, hogy megírok egy verset, és fél év múlva javítok rajta néhány szót. A *Cipósültő mondóka* eredetileg egyversszakos vers volt. Aztán később írtam hozzá egy második versszakot, pontosabban kettőt, kétféle változatot. Aztán a második versszak második változatából lett a harmadik versszak, némiképp bővítve, átalakítva. Volt már rá példa, hogy korábban folyóiratban vagy kötetben megjelent verset írtam át. Például a *Pásztor* című szonett zárását. Állandó alkotásfolyamat van.

A Szent István Társulatnál megjelent egy gyermekirodalmat

Szerintem a régiket változatlanul kellene. Harry Pottert akkor is elolvassa a gyerek, ha nem ajánljuk neki. Én a Harry Potterból az első két könyvet olvastam, a második olyan volt, mint az első, gondoltam,

elemző tanulmánykötete, a Gyermekirodalomra vezérlő kalauz, tehát foglalkoztatja a gyermekeknek szánt irodalom, történeti kitekintésben is. Mit lenne érdemes Ön szerint olvasniuk a mai gyermekeknek?

a harmadik is ugyanolyan. Azt vettem észre: a Harry Potter olyan, mint egy felturbózott *Fecskék és fruskák* sorozat, annak meghittsége, embersége, bölcsessége nélkül, akkor már inkább ezt lehetne ajánlani a mai gyerekeknek is. Sajnos, a jó irodalmat kevésbé lehet megkedveltetni a gyerekekkel, mint a rosszat. Az *Egri csillagok*nak, a *Kincskereső kisködmön*nek, Benedek Elek meséinek mindenképpen helyük van a gyerekek könyvei között, és Kormosnak, Csukás Pistának, Kiss Benedeknek, Nemes Nagy Ágnesnek. Elkésérítő, hogy Orbán Ottó gyerekversei csak antológiákban léteznek. Valamikor megjelent két gyerekversekötete, de aztán már nem foglalkozott ezzel. Különös, hogy a háború előtt, a Nyugat nemzedék néhány tagja írt ugyan mesét, de nem írtak gyerekverseket. Ha megnézzük a korabeli gyerekújságokat, például az *Én Újságomat* vagy a *Tündérvásárt*, azt találjuk, hogy felnőtt korukra költők gyerekként szerepelnek ezekben az újságokban, tehát gyerekként írtak gyerekverseket, de felnőttként már nem vállalták fel. Kosztolányi úgynevezett gyerekversei, mint például a *Doktor bácsi*, vagy *Az iskolában hatvanan vagyunk* nem igazán gyerekversek, inkább a felnőtt visszaemlékezése a gyerekkorra. Karinthy *Tanár úr kérem* című írásáról ugyanezt gondolom. A Móránál gyerekkönyvként jelent meg. Pedig szerintem ez inkább a felnőtt nosztalgikus múltidézése. A gyerekversnek vannak elfogadott és meggondolandó jellemzői, mint a ritmus változatossága és felfokozott képi világa. Főleg Weöresnél.

Pedig Weöres éppen nem gyerekverseknek szánta ezeket a ritmikus, képz gazdag verseket...

Igen, ez igaz. Aszódi Éva nagyon régen, nem sokkal a háború után állított össze egy óvodásoknak szóló kötetet, ebbe emelte be ezeket a Weöres Sándor-verseket, tehát ő fedezte fel Weöres gyermeki világgépét. Így lett gyerekvers-költő Weöres, aki később felkérésre írt valóban gyerekeknek szóló verseket is, köztük Brueghel *Gyermekjátékok* képre pársorosakat.

Mely meséket ajánlaná a világirodalomból a mai gyerekeknek, és melyeket nem?

Az Aesopus-meséket mindenképpen, Kipling állatmeséit is, Oscar Wilde meséi közül *Az önző óriás* címűt, a következő korosztálynak inkább *A boldog herceget*. Az Andersen-mesék közül számomra különösen kedves a *Bodza anyóka*. A *Rémusz bácsi meséi* is valahogy olyan időtlenek, bármikor elővehetők. Összeállítottam egy három kötetes antológiát. Az első gyerekverseket tartalmaz, a második meséket, a harmadik pedig verses meséket. Ez a három antológia itt van a számítógépemben, egyelőre kiadóra vár. Illetve van kiadója, az, amelyik az újabb Kunkorit akarja kiadni. A szerződés hat évre kötötte le, melyből még két év van hátra, hogy megjelenik-e ez alatt, nem tudom. A Shakespeare-meséket viszont nagyon nem ajánlanám, mert életlenek. Flaubert meséi sem igazán gyerekeknek valók, pedig jók. Babits írt ugyan meséket, de egyik nyomasztóbb, mint a másik. Lesznai Anna kissé nyakatekert meséket írt, de azok legalább tényleg mesék. Balázs Béla *Hét királyfi* című meséjét sem ajánlanám, mert az inkább afféle világháborús tanmese. Az *Ezeregyéjszakát* azért nem ajánlanám,

mert egészen más a morálja, mint ami nálunk megszokott. Paradox módon bizonyos tekintetben liberálisabb, másfelől konzervatívabb világ, mint a miénk, mint az európai. Nem mese, mégis mese John Lawson *Eljöhethnél hozzám* című amerikai ifjúsági regénye. Írtam róla a *Gyermekirodalomra vezérlő kalauz* című tanulmánykötetemben is. Remekmű. Van benne egy magányos öregúr, a várostól távol a farmján él. A fia feleségül vesz egy lányt az öreg parancsa ellenére. Ezért kell elmenniük. Egy gyerek, az öreg unokája ösztönösen keresi azt a helyet, amely a szülőföldje. A szülők története megismétlődik, így az öreg, aki az idegen gyereket befogadta és ösztönösen megkedvelte, végül rálát arra a fiúra, akiről nem tudja, hogy az unokája. A történet végén mindenki bizonytalan, az olvasó is, mint a falu népe, mert nem tudni, meghalt-e a fiú, vagy nem.

Ki volt az Ön irodalmi eszmélkedésére nagy hatással?

Új osztályfőnököt és új magyartanárt kaptunk hetedik-es-harmadikos korunkban, aki addig nem tanított a Kemény Zsigmondban, Dallos Györgyöt, aki orrosszal is próbálkozott, nem nagy sikerrel. Dallos Gyuri bácsi első feladata házi dolgozat volt, Zrínyi, a költő. Korábban hol jeles voltam irodalomból, hol bukásra álltam. Gyuri bácsinál, az új magyartanárnál tiszta lappal indulhattam, úgy határoztam, veszténivalóm nincs, így Zrínyivel kapcsolatban egy egyfelvonásost írok. A Zrínyi és Montecuccoli közti elveket ütköztetem, akik a valóságban sohasem találkoztak. Dallos Gyuri bácsi hozta a dolgozatokat, a szokásos nagy stócban, lerakta az asztalra és azt mondta, jöjjön ki Tarbay Ede. Na, mondom magamnak, itt nagy lehetőség lesz. Jól megnézett, felszólított, hogy nyissam ki a füzetet. Akkor láttam: csillagos jelest adott rá. Ráadásul fel is kellett olvasnom. Nyomban megkérdezte, hogy nem akarok-e dramaturg lenni. Azt se tudtam, mit jelent az, hogy dramaturg. Így jelentkeztem a főiskolára.

Hogyan került be az irodalom vérkeringésébe?

Műfordításokkal. Dallos Gyuri bácsi németet is tanított nekünk, ekkor találkoztam először Goethe és Heine verseivel. Goethe és Heine verseit a két utolsó gimnáziumi évben miatta fordítottam. Amikor az ötvenes évek végén állás nélkül voltam, Nemeskürty Istvánhoz ezeket a fordításokat vittem, aki akkor a Magvetőben dolgozott. Nemeskürty adta tovább Vas Istvánnak. (Milyen jó volt, hogy ezek a kiadók egy épületben voltak!) Vas István hívott be az Európa Kiadó szerkesztőségébe és bízott meg fordításokkal. Ezek a Goethe- és Heine-fordítások soha nem jelentek meg, ráadásul úgy veszték el, hogy az első számítógépembe gépeltem, és egy derekas vírustól megsemmisültek.

Mit szóltak a szülei ahhoz, hogy a színművészetire ment?

Édesanyám nagyon ellenezte, mert az egyik távoli rokon nagyon rosszakat mondott neki az ottani szabadosságról. Amikor behívtak felvételire, édesanyám nem adta át nekem az értesítőt. Így maradtam le a szóbeliről. A másik jelentkezőlapomra a bölcsészkart írtam, ami édesanyámnak is megfelelt. Azzal ki tudott volna egyezni, hogy tanár leszek. Különös módon könyvtár szakra vettek fel, de a

következő évben újra jelentkeztem a színművészetire. A könyvtár szakot is nagyon szerettem, remek évfolyamtársaim voltak, mint Szerb Antal lánya, akivel a Parlamenti Könyvtárban voltunk szakmai gyakorlaton, és ott ismerhettem meg Kerényi Gráciát, a minket pátyolgató könyvtárost.

Milyen volt a színművészeti? Kik voltak ott Önre hatással?

Szerencsémnek mondhatom, hogy egy évet késve kerültem a színművészetire, mert olyan évfolyamtársaim lettek, mint Csurka István, Moldova György, Fakan Balázs, Létai Vera és Major Anna, aki diploma után a Szabó családot indító és végigkísérő dramaturgja volt. Jó osztály volt. Kiváló tanáraink voltak, így Mészöly Dezső a Madách, Forgách István a Nemzeti Színház dramaturgja. Czíbor János tanította a stílusgyakorlatot, az ő javaslatára vittem a verseimet a Művelt Nép szerkesztőjéhez, Fekete Gyulához, akinek harminc év múlva nem kellett bemutatkoznom, amikor az Írószövetség tagja lettem. Hegedüs Géza, akit már az egyetemen megismertem, ahol filozófiatörténetet, poétikát tanított, és Hubay Miklós volt az, akinél csillagos jelest kaptam a Shakespeare-tragédiák szerkezetének elemzésére. Végül harmadik évtől Mészöly után Háy Gyula lett az osztályt vezető tanárunk, aki nagyon vaskalapos volt, de olykor a folyosón is szóba állt velünk. Erre mondtuk azt: tartja a tömegekkel a kapcsolatot.

Hegedüs Gézával kapcsolatban milyen emlékei vannak?

Egyetlen kedves pillanatra emlékszem igen élénken vele kapcsolatban. Kérdezi Géza bácsi, kinél van töltőtoll? Odaadom neki a tollamat, mire ő azt mondta: Ez nem töltőtoll, hanem költőtoll. Géza bácsit, ha valamit írt az ember, azzal mindig megkereshette. Főiskolás koromban írott verseimmel mentem hozzá. Volt a főiskolának egy Sirály nevű folyóirata, egy sokszorosított, stencilezett lap. Ebben jelentek meg első verseim. Olyan versek voltak ezek, mint például a miskolci élményeimet felidéző *Fatolvajok* című. Láttam a háború után az avasi pincék ellopott ablakkereteit, szétdőlt kerítéseit. Az embereknek nem volt tüzelőjük, így segítettek magukon. Erről írtam. A hólapátolókról is írtam verset. Ez éjszakai élmény volt. Géza bácsi rögtön megértette a verset. Ezért jegyezte meg: Ez az út nem mocskos, ez tiszta (mármint a szocializmus felé vezető út).

Tartalmilag milyen verseket írt a főiskolai évek alatt?

Jó verseket akartam írni, amelyekben burkoltan azért megfogalmaztam kritikai észrevételeimet a Rákosi korszakról. Kényes egyensúlyt kerestem, nem direkt voltak ezek politizáló versek, de ki lehetett olvasni belőlük valami rendszerbírálatot. Ezt az egyik Sirály-számban az esztétika tanszék tanára úgy fogalmazta meg: a verseimet Nyugatos, harcias antikapitalizmus jellemzi.

Talán abszurd a kérdés: a mesében is van társadalmi kiszólás?

Későbbi mesémekben, a *Kunkor*ban is megírtam, hogy ha az igazságot nem szabad kimondani, az igazság csorba, mint az igazság csorba üvegcserepe. Ez az üzenet a korszaknak szólt. Kunkori kezében a csorba üvegcserep az akkori féligazságokra utal. Ezt a felnőttek

kell észrevenni, aki a gyerekeknek felolvassa a *Kunkorit*. Fodor Sándornál, a *Csipike, az óriás törpében* ez sokkal nyilvánvalóbb, mert nála a kisebbség és többség relációja jelenik meg. A *Csipike, az óriás törpét* én nem is tartom igazán gyerekkönyvnek.

*Pilinszky verses meséit
minek tartja?*

Radnóti Sándor a Kortársban írt arról, hogy ezek a Pilinszky-versmesék inkább felnőtteknek szólnak, én azonban a Pilinszky-meséket mesékként kezelem. A Tankönyvkiadó számára összeállítottunk egy antológiát *Tág a világ* címmel, melyben én a verseket szerkesztettem, válogattam. Bevettem Pilinszky *Őszi cirkuszát* is. A főszerkesztővel volt egy kis polémiám, ő azt mondta, hogy ez nem gyerekvers. Én erre úgy reagáltam, hogy ha ez a vers nem lehet benne, akkor kiszállok az antológia szerkesztéséből, válogatásából.

'56-ban mi történt?

'56-ban megjelenésre várt egy kötetnyi versem a Magvetőnél. Pilinszky lett volna a kötet szerkesztője. Aztán jött a forradalom, és Hegedüs Géza is, Pilinszky is elkerült a Magvetőtől. '56 krónikájához tartozik még az is, hogy megjelent a Tüskés Tibor által szerkesztett Jelenkorban a hatvanas évek elején egy versem, *Hirtelen ősz* volt a címe. Ezt a verset 1956. október 4-én este írtam. Van benne egy olyan sor, hogy „a szerb Krisztustól jobbra térek”, de az egész vers a hirtelen jött őszben a nyarat siratja. Miután ez a folyóirat 1960. évi 4. számában megjelent, egy ideig hiába próbáltam folyóiratokba verset küldeni, sehonnan sem válaszoltak. Mostanában került a kezembe egy, a nyugati emigrációban megjelent Cs. Szabó kritika a „Gyöngyszemek” sorozat *Angol antológiájáról*. Kormos akkor figyelmeztetett, mert ő nyomban olvasta Csé kritikáját: vigyázzak, mert nem lesz jó dolgom emiatt, ugyanis Cs. Szabó azok mellett, akiket ismert, egyedül rólam írt a fordítók közül név szerint. Nagy tapasztalatom lett abban, hogy a diktatúrához nemcsak diktátorok kellene, hanem megalkuvó alattvalók is. Már diplomamunkám is, az 1949 nyarán játszódó dráma lényegében erről szólt, háttérében a Rajk-perrel. Öt évvel később, 1963-ban a Szegedi Nemzeti Színházban mutatták be, és Vaszy Viktor, a színház igazgatója, aki elsősorban az operákra figyelt, nagyon kemény kritikát kapott a Párt városi és megyei főembereitől. Ezt közvetlenül nem éreztem, csak sokkal később tudtam meg attól, aki akkor korrepetor volt Szegeden. A darab 26 előadás után került le a színház műsoráról, akkor is azért, mert az egyik vendégszínésznek vissza kellett mennie a saját színházába. A darabnak majdnem azonos sikere volt, mint a korábban bemutatott *Az ügynök halálának*.

*Beszélgetésünk végére
néhány nem irodalmi
kérdést is felteszek.
Mit tart igazi értéknek
az életben?*

Az emberi kapcsolatokat. Fontos a szülőkkal, gyerekekkel való kapcsolat, a házastárral és a barátokkal. Általában az emberi kapcsolatok kiemelten fontosak számomra. Írtam egy vékony kötetet, *Séta az állatkertben* volt a címe. Ebben azt próbáltam megfogalmazni a gyerekeknek, hogy elmegy a mama négy kislánnyal az állatkertbe és ott látnak egy dagi fiút. Rögtön megjelenik az előítélet. A kisiút

egyre jobban megismerve változik meg a lányok véleménye. Végül összeharátkoznak. Az előítélet problémájáról van itt szó, a gyerekek nyelvére lefordítva. A szeretetet úgy definiálnám, hogy a szeretet nem egyéb, mint feltétel nélküli kapcsolat. Fontos lenne, hogy a szeretet és a kapcsolat természetes lételeme legyen az embereknek.

Ön templomba járó, hívő katolikus. Hogyan alakult életében a hit kérdése?

A hit nekem magától értetődő, természetes érzelem, meggyőződés, vállalás. Most már egyre nehezebben jutok el templomba vasárnapként, a betegségem miatt. Az áldozás hiányzik a leginkább. A hit tekintetében kétely sosem volt bennem, tehát fel sem merült az, hogy Isten nincs. Egyszer nagyon erősen éreztem Isten jelenlétét. Megpróbáltam öngyilkos lenni, mert a belügy keményen kezdett zaklatni. Olyan lelkiállapotba kerültem, amikor úgy éreztem, ez a megoldás. Egy vidéki szálloda fürdőszobájában két óra hosszáig vágtam magam. Annyi erőm még volt, hogy a fürdőszobában rendet raktam magam után, a szállodai szobában rám kopogtak, és mondtam, vigyenek kórházba, ahol összevarrtak. Az volt az érzésem, hogy én hiába akarok meghalni, ha Isten még nem akarja.

Írt valaha önéletrajzt?

Írtam egy önéletrajzi jellegű regényt, de olyasmiket is tartalmaz, amelyeket most nem tárnék a nyilvánosság elé. Ez kézirat. Kifejezetten önéletrajzi elem egyébként csak négy-öt százaléknyi, de ezek másokat is érintők. Ennek a kéziratban a sorsa valójában nem nyugtalanít, mert úgy vagyok jelen az olvasók tudatában, mint költő, leginkább gyerekversek költője. Ezt az egész gyermekirodalom-felnőttirodalom különválasztást erőszakoltnak tartom, mert valami vagy jó, vagy nem, vagy irodalom, vagy nem. Amikor a hetvenes évek végén Tatay Sándort, az írószövetségi gyermektagozat akkori elnökét megismertem, azt mondta: „Te nagyon jó gyerekíró... Nem, te nagyon jó író vagy.” Ez jól esett, de szöveget ütött a fejembe a kétféle minőség, holott csak egyféle lehet. Néha megdöbbenő élményeim is voltak: az egyik vidéki folyóiratunk főszerkesztőjével beszélgetve eljutottunk oda, hogy megemlítve a Vigiliában és a Credóban megjelent és általa is ismert tanulmányaimat, rám meredt: „Az is te vagy?” Mint aki a névazonosságon el se gondolkodik. Vagy volt tanárom és dramaturg-kollégám, aki egyszer csak megtudja, hogy a versbetéteket én is megírhattam volna ahhoz a darabhoz, amelyet kamaraszínpadra átdolgoztam. Ezek ugyan sérelmek, melyek azért általában jellemzőek. Mint az, hogy az egy szerkesztőségben dolgozó két írónak elküldött dedikált könyvemre ezt a szó szerint azonos választ kapom: „Köszönöm a könyved, olvasom, az éjjeliszekrényemen van.” De így élünk mi Pannóniában.

A szegénység teológiája

KUN-SZABÓ ANDREA

1979-ben született Temesváron. Egyetemi tanulmányait a Babes-Bolyai Tudományegyetem teológia–magyar szakán végezte. Jelenleg a Docete Keresztény Akadémia munkatársa.

A kereszténységnek, ha igazán komolyan veszi saját krisztusközpontúságát, mindig is paradoxális a helyzete: periférián lévő, mégsem a szubkultúra sokadik jelenségévé zsugorodó vagy provinciális; lényeglátó tekintettel figyelő, a részletek sokaságától és sokféleségétől mégsem elbizonytalanodó; a jelentések minden téren (művészetekben, politikában, reklámokban) eluralkodó játéka közepette önmagát és másokat komolyan vevő. Éppen ezért tudja, hogy a félelem, az elidegenedés, az elégedetlenség, a betegségek, a szellemi beszűkülés, a magyarázkodás, a cinizmus egyre sűrűsödő közegében kell erőteljes kapaszkodással megmaradnia és másokat is megtartania.

Ahhoz, hogy ebben a szerepében, a jelenlét és a visszahúzódottság kettősségében megmaradhasson, nem tarthat igényt arra, hogy a valósi-kulturális paletta, a „piac” fontos (vagy akár kitüntetett) szereplőjévé váljék. Sőt mi több, először önmagát kell korrigálnia: le kell mondania „középkori hatalma” iránti vágyáról, amely még mindig modellértékű számára. Az idézőjelbe tett kifejezés metonimikus: minden olyan felekezetre, közösségre érvényes, amelynek életében kitüntetett szerepe van a statisztikának, a mennyiségi tényezőnek, és amelynek elsődleges célja a közösségbe való beillesztés, a saját nyelvhasználat kiterjesztése. Mindez az érzékenység és az árnyalatok fokozatos elvesztéséhez vezet, ráadásul, ha ezt az utat választja, és nem a kimenetelt, az ott-létet, a világ szenvedésében való részvételt, előbb-utóbb egyre több igencsak megkérdőjelezhető társadalmi konvenciónak adja be a derekát.

Sok szó esett már a kereszténység szociális és esztétikai feladatairól. Ezeknek valóban ki kell bontakozniuk ma is, a jövőben is, létrehozóinak azonban éberem kell őrködniük, nehogy ezek a tevékenységek egyszer csak önmaguktól is működni tudjanak. Rengeteg a humanitárius akció, az értékeket felmutató művészi tevékenység, a kereszténység viszont nem érheti be annyival, hogy a sokadik legyen ebben a sorban: hangoztatnia kell *bármilyen áron* a művészi-társadalmi cselekedetek eredőjét, igazi forrását. Lényegében tehát egyetlen feladata van (több kifejezéssel élve): a tanúságtétel, a jelenlét, a közbenjárás, Isten ítéletének és irgalmának (egyszóval érintésének) közvetítése. Veszélyes vállalkozás ez, ám sok élettörténet bizonyítja, hogy pont a szorongattatás idején, az egyre keskenyedő utat járva teljesedik ki az életmű (a hosszú sorból csak néhány példát kiemelve: Avilai Szent Teréz, Christian de Chergé, Albert Schweitzer, Simone Weil).

Annál nagyobb hatalomra, mint ami abból származik, hogy ott van, ahol kell, és azt teszi, amit kell, a kereszténységnek nincs szük-sége. Nem kell stratégiákat kidolgoznia ahhoz, hogy a figyelmet megkapja: az ügyis az övé lesz, ha a helyén van — bár lehet, hogy nem a befolyásosaké, hanem a betegeké, elesetteké, az önállóan élni még vagy már nem tudóké. Ez pedig maga a beteljesedés, hiszen Isten is mellettük áll. Az Ószövetségben többször is kijelenti, hogy egyedül őket pártfogolja. Jézus is csak azokkal tudott együttműködni, akik felismerték, megvallották fogyatékoságukat. A Szentírás tehát a szegénység teológiáját hirdeti. Ez az üzenet viszont rendkívül nyugtalanító azért is, mert nem csak a címzettek, a befogadók, az előbb említettek szegénységéről beszél: azt hirdeti, hogy a feladónak, az igehirdetőnek is (másfajta módon) szükségszerűen ugyanez az útja. Az előbbieket szegénysége eleve adott — az utóbbinak pedig kegyelemként megadatik.

De milyen ez a választott-megkapott szegénység, milyen a szegény szív? Készen áll mindig az öröme és a szenvedésre egyaránt, mélységes érzelmi rezdülésekkel át tudja élni mindkettőt. Nem keresi a szimpátiát, a társadalmi tekintélyt: kimondja az aktuálisan rábízott üzenetet, bármi is legyen annak következménye. Felismeri a „sötétség idejét”, és nem hadakozik ellene — ahogy Jézus sem hadakozott a rá váró kereszt ellen. Nem fél a félreértéstől, az elhagyatottságtól, nem verődik ide-oda ebben az állapotban, hanem megadással, fájdalommal hullik a porba, sőt megérti, hogy e vállalt kiszolgáltatottságában, eszköztelenségében a kihívások, kísértések egyre mélyebben, egzisztenciálisabban fognak majd belevájni. Nincsenek hatásvadász kommunikációs gesztusai, nem magyarázkodik, vállalja az ezzel járó töréseket: a beszélgetés megakadását, azt a botrányt, hogy nem a feltett kérdésre válaszol, hanem a kérdés mögött húzódó érdeket, motivációt célozza meg. Bűneiben nem védekezik sem önsajnálattal, sem felejtéssel, sem bűnbakkereséssel. Szereti a felelősséget akkor is, ha az akár a saját jó közérzete, sőt biztonsága kárára válik. Nemcsak az elutasító megnyilvánulások ellen, de a mozdíthatatlan, sűrű közönnyel, a kifejezéstelen arccal, az elforduló tekintettel szemben sem vértézi fel magát. Sürgető-fájdalmas kiáltása, ami emiatt elhangzik, az egeket hasítja, nem az emberi fület. Az Istentől kapott ajándékkal pedig elrejtőzik, hogy csak akkor mutatkozzék vele, amikor annak ideje van. Itt ismét egy paradoxon körvonalazódik: annak, aki ilyen módon szegény, mindeközben teljes értékű méltósága, tekintélye van. Nemcsak azért, mert radikálisan független Istenen kívül mindenkitől, hanem azért is, mert felkarolja azokat, akiknek Előtte tekintélyük van: a periférián lévőket, a szegényeket. Így előkelő helyre kerül Isten udvartartásában: „megmentettem a szegényt, ha kiáltozott, s az árvát, akinek nem volt gyámola, a veszni induló áldása szállott rám, s az özvegy szívét megvigasztaltam, az igazság ruháját vettem magamra, mint a palást és fejdísz, úgy burkoltm igaz ítéletem” (Jób 29,12–14).

Aki a szegénységet, a hozzá kapcsolódó istenképet és jellemet hirdeti, két dolgot tud és vállal: egyrészt, hogy Európa jóléti társadalmában, a mesterséges eufória, a virtuális látszatok légkörében anakronisztikus és őrült gondolat ilyen üzenetet képviselni, másrészt, hogy ez a jóléti társadalom is mindig fölfeslik valahol, megmutatkozik eredendő póresége, és ilyenkor meglátszik a lélek sorvadt, terheket elutasító állapota. A kereszténységnek szükséges figyelemmel kísérnie ezeket a megsebződéseket (a munkahelyi problémák, gazdasági válság miatti öngyilkosságokat; az igazságtalanságok elleni heves, türelmetlen és hisztérikus tiltakozásokat; az érzelmi labilitást; az ezoterikus tanok terjedését; a felelősség lavinájának tovagörgetését, ahogy az épp a kárvallottat találja el helyrehozhatatlanul; a tervszerű félrevezetéseket; cselekvés helyett a szükségesnél sokkal több tudományos, diplomáciai vagy kulturális esemény létrehozását; az álproblémák, fölösleges kérdések megfogalmazását), de nem lehet naiv velük kapcsolatban: ezekkel a jelenségekkel saját küzdőterükön nem lehet felvenni a harcot, inkább arra kell vállalkoznia, hogy elérhető közelségben, karnyújtásnyira maradjon e játszmák áldozatai, szegényei számára.

Feltevődhet a kérdés, hogy a kereszténységnek ezek szerint ne legyen semmilyen igénye arra, hogy jelen legyen üzenetével a társadalom szemléletformáló szereplői között is, azaz maradjon „lent”? Az elsődleges válasz egyértelműen: maradjon. Viszont ennek az „igen”-nek sokféle következménye lehet, akár az is, hogy a hivatás útjai feljebb vezetnek valakit. Csak egyféleképpen őrizheti meg szívét, hitelességét az újabb pozícióiban is: ha bármikor kész elveszíteni presztízsét, az érdekek köréje fonódó hálóját az Evangéliumért.

De hogyan érvényesíthető a szegénység teológiája a művészi kifejezőeszközök világában, az elméletírói tevékenységben? A nyelv, a csend, a metafora és a történet kérdésében néhány évtizede élénk viták zajlanak, az Evangélium azonban rá tud világítani ezek eredeti, rendeltetészerű helyére, szerepére.

A nyelv. A felvilágosodás kora óta többször is kapott olyan funkciót, ami idegen tőle. Az első „szerepén túli szerepe” az volt, hogy úgy gondolták: elsősorban ismeretszerzésre és kategóriák, fogalomrendszerek kidolgozására szolgál. Hatalma ezután röpké százötven-kétszáz év alatt teljesedett ki: a zseni kezében teremtőerejének kifejezőjévé, majd urán is túllépve annak felettesévé, lényegévé vált. Ma már, egy ideje, úgy tűnik, elképedt szemlélői vagyunk a szerző (és egyáltalán a szubjektum) halálának, szövegrengteteggé válásának, a követhetetlen nyelvi játékoknak, a jelentések nem szűnő egymásba tűnésének, a folyton távolító, idegenbe taszító ironizálásnak.

A szegénység teológiájának ezen a ponton lehet fontos mondani-valója. A medrén túlcsapó, zabolátlan nyelvet visszavezetheti Isten jelenlétebe. Ott ismét eszközzé csendesül, és emlékeztet: minden is-

mereten és nyelvi akrobatikán túl azért kaptuk, hogy Isten szívét és a magunkét belerejtsük és átadjuk.

Az tudja a nyelvet így használni, igazi gazdagságát, vitalitását kibontakoztatni, akinek alapvetően a csend, a nyelvi eszköztelenség az otthona, aki „nem azért beszél, hogy meggyőzzön, hanem hogy tanúságot tegyen”.¹ Ebben a helyzetben a nyelv visszanyeri bensőségességét, vendégváró, otthont adó képességét, mert a „Szentlélek nyelvén”-nek, a „szavakba nem foglalható sóhajtások”-nak (Róm 8,26) légkörét sugározza. Az így visszanyert nyelv gazdagságát, szoliditását azonban meg is kell tartani. Ez csak akkor maradhat a mienk (és akkor tudjuk átadni másoknak is), ha a bibliai szereplők tapasztalata — a hittel járó veszélyek vállalása; a megfosztás a külvilág elismerésétől, szimpátiájától; a saját érdek lebontása mások érdekében; a szükségben lévők kiáltásainak meghallása — egyben a mi tapasztalatunk is. A Szentírásban (különösen az Ószövetségben) olvasható, erőteljesen vizionárius kifejezések nem egy letűnt kor képei, nem is csupán díszek vagy a héber nyelv alapvetően metaforikus meghatározottságának jelei: aki az előbb említett helyzetekbe kerül, azon kapja magát, hogy ugyanazok a kifejezések tolnak nyelvére imáiban, gondolkodásában, akár hangosan kimondott szavaiban is. Ez a nyelv érzékeny és törékeny, mert attól kezdve, hogy a hit veszélyekkel járó tapasztalatait kikerülve beszéljük még mindig, rögtön anakronisztikussá válik, és akik hallgatói közül nem akarják komolyan venni, ettől kezdve jogosan teszik.

Hogyan lehet használni ezt a szegénységben született nyelvet az irodalomban? Az Evangélium ezen a téren is jó hírt hordoz: a szerző, a beszélő szubjektum nem halt meg. Nem csak a fentebb elmondottak „rehabilitálják”: tulajdonképpen soha nem volt igaz ez az irodalomelméleti szemlélet. A posztmodern írásformák lehet, hogy sokszorosan kódolnak sokféle értelmet, viszont közben mindennél világosabban megmutatják az őket létrehozó jellemet, aki a jelentések játékaival, a mondatok felismerhetetlenné töredezésével vagy nyújtásával, az elrejtés és leleplezés követhetetlen, összezavaró egymásutánjával a felelőtlenség, komolytalanság bizonyítványát mutatja fel. Az olvasó kifosztásának, energiái elszívásának, jószándéka, értelmezői igyekezete megcsúfolásának csavaros programja ez — tulajdonképpen a mindenható-mindentudó szerző nagyon burkolt, ironikus formájával van dolgunk.

Az ironikusan mindenható, olvasójával játszadozó, céltalanul fecséző posztmodern szerző imázsa helyett sokkal inkább jelenlétbe vezető szerzőre van szükség. Miközben a posztmodern szerző az elkülönböződés technikája által mindig távol marad, addig a jelenlétbe vezető szerző közel van, szolid az értékrendje, alázatos, tapintatos, sebezhető, óvakodik attól, hogy a rábízott olvasót elbizonytalanítsa az alapvető igazságokat illetően, ugyanakkor pedig nem dogmatikus (éppen alázata, tapintata, az olvasó méltóságának, szabadságának tiszteletben tartása miatt): az olvasót egyszerre vezeti és elen-

¹Pierre Emmanuel:
*A művészet misztikus
zsákutcája.* (Ford. Bende
József.) Vigilia, 1999.
július, 536.

gedi. Az irónia, a távolítás, az elkülönbözödés ellenében a naivitás és gyermekség nélküli pátosz, a kiáltás, öröm művészi kifejezéseit keresi. Kinyilatkoztatásra való ráhagyatkozása pedig minden eddig használt szerzői technikánál (imitációnál, invenciónál, intertextualitásnál) izgalmasabb és összetettebb. A jelenlétbe vezető szerző egy másik modern kori irodalmi mítoszt is lerombol, azt, hogy „minden költemény ön maga világa, hasonló a hétköznapi világhoz, ám önmagában teljes és »autonóm«, tehát a saját kozmoszára jellemző törvényeknek van alávetve”; emlékeztet ugyanis arra, hogy az ókori görögöknél és az egyházatyáknál ez a teljesség eredetileg az isteni tökéletesség szemlélését jelentette, ennek helyébe lépett később az „önmagában teljes műalkotás” elmélete.² A jelenlétbe vezető szerző valóban nem elégedhet meg ezzel az újkori fejleménnyel, hiszen a szeretet, a szolgálat, a felelősség jegyében alkot, esztétikai szempontjainak kialakításakor ez bír referencialitással.

A szegénységben fogant nyelv megszabadít az Isten nevének kimondásával szembeni félelemtől is. A Név kimondása világos, félreérthetetlen, egyszerű tett. A művészetnek és elméletírásnak abban a légkörében, amely a körülményeskedő átmeneteket, az elfedéseket, a késleltetést és a hezitálást, a filozofikussággal sokszor fölöslegesen terhelt körülírásokat szereti, sokak számára ez talán nem elég „szakmai”.

Szólni kell a politika, a diplomácia nyelvéről is, mely tele van olyan kifejezésekkel, mint például: „társadalmi igazságosság”, „személyes szabadság és szolidaritás”, „népek közötti béke és kienkesztelődés”, „kisebbségek jogai”, „emberi méltóság”, „demokratikus értékek”, „kulturális-vallási párbeszéd”, „a szeretet civilizációja”. Ezekkel több gond is van: állandó használatuk nyomán már semmit nem jelentenek, általánosító hatásukkal elveszik a konkrétumok sürgető élességét, ráadásul a naiv használót belevezetik egy igencsak tűnékeny eufóriába. A politikai-diplomáciai ködösítések fogalomrendszere ez, csak a valódi kontextusok elfedésére szolgál — ezt azok is átlátják, akik nem ismerik az épp elfedett tényeket, érdekeket. Valójában olyannyira nincs szükség rá, hogy nem kell semmivel helyettesíteni a nyelvi eszközkészletből, hiszen bármit léptetnénk helyébe, ugyanerre a sorsra jutna. A Szentírás nyújt ebben is modellt, az ilyen kifejezések helyett a hűség, a befogadás, az áldozatvállalás, a lealacsonyodás, a gyógyítás szavakkal nem (vagy nagyon kevés) övezett gesztusait mutatja fel.

A csend. Az elmúlt évtizedekből súlyos örökségként nehezedik ránk John Cage csendje, a 4'33". A kontextus nélküli csend dermesztő hideget, kilátástalanságot, mélységes kétségbeesést áraszt magából. A művészet (és vele együtt minden emberi cselekvés) érvényének megszüntetése ez, értelmetlenségének kihirdetése, és ezzel együtt a kinyilatkoztatás egy fontos csatornájának lezárása. Hozzá hasonló tett Malevics *Fekete* (vagy *Fehér* vagy *Vörös*) *négyzete*. Ciniz-

²Meyer Howard Abrams:
Addisontól Kantig.
Modern esztétika és az
irányadó művészet.
(Ford. Mánfai Alice.)
Jelenkor, 1997. május,
501–520.

musuk gyilkosabb, mint a posztmodern írásformáké, és az, hogy felfigyeltek rájuk, hogy a mai napig is jegyzik őket, és paradigmaértékkéek lehetnek, nem csak az alkotókról beszél. Nevezhetjük mind ezt (neo)avantgárdnak, minimalizmusnak, kitalálhatunk akár új kategóriákat is, viszont nem szabad elhallgatnunk a fájdalmat, amit kongó ürességükkel, perspektívtalanságukkal, önmagukba forduló, halálos csendjükkel okoznak nekünk. A „kocka csendjének” végső eredménye a maga művi szenttelenségével az arctól való megfosztás: ezekben az alkotásokban nincs semmi emberi, és válaszreakcióként sem várnak semmi emberit. Közelükben a szerves, eleven létezés is merő absztrakcióvá válik.

A szegénység alapja is a csend minden megszólalás előfeltételként, és fontosnak tartja, hogy ebben sokakat részeltessen. De e csendnek kiindulópontja és célja van: Isten szívdobogásának meghallása. Ez a csend övezi (azaz megelőzi és követi) az alkotást, ez a felkészülés ideje, az átnyújtott felelősség elvétele Istentől. A befogadót csakis ebbe a gondosan előkészített csendbe szabad belépíteni — másként nem tud vele mit kezdeni, legfeljebb tehetetlenül nézi, amint súlyos oszlopként rázuhan.

A történet. A kultúra egyre inkább ott fejezi be, ahol kezdenie kéne. A töréspontok, hiányok, tabuk keresésében, valamint a megszilárdult jelentések, a rutin kimozdításában túlon túl érdekelt, miközben sem személyiségünknek, sem társadalmunknak nem ez a leglényegesebb problémaköre. Ha tevékenysége kimerül a neurózis felmutatásában, akkor csupán az elsoványodás, a lebomlás, a reményvesztés ívét tudja megrajzolni — úgy, hogy ráadásul a befogadót is beleszerkeszti.

Mi történjék a befogadóval akkor, amikor épp kimozdították rutinjából, vagy elfedett kérdéseit kitakarták? A kimozdítás vajon megszűnteti felszínességét, vagy csupán emlékezetes, esetleg értelmezhetetlen élmény marad számára? Ha pedig egyenesen traumatikus ez az élmény, akkor ki segít neki ott, ahova éppen taszították, a „halál völgyében”? Vagy attól kezdve a trauma bélyegével kell élnie? Ki vállalja a felelősséget érte a kimozdulás idejében és terében? Az alkotó valószínűleg nem, mivel a kimozdítás, amit céljának tekintett, már megtörtént. Nem igaz az a sokat hangoztatott művészi magatartás sem, miszerint a jelentéseket (és velük együtt a kohéziót) azért kell felfüggeszteni, folyamatosan megtörni, hogy a befogadó partnerként csatlakozzék az alkotásfolyamathoz (saját) jelentésképzéssel. Miközben ezt hirdetik, legtöbbször tapintatlan, ormótlan, harsány kitarakás történik a tabudöntögetés nevében.

A művészet, miközben eszköztára egyre inkább a mindennapi élethez kötődik (nyelv- és tárgyhasználata, látvány- és hangzásvilága terén egyaránt), elveszti érintkezését (még az érintkezés igényét is) a valósággal, legfőképpen pedig az őt megközelíteni akaró befogadóval: saját absztrakcióinak vagy vulgáris megnyilvánulásainak csapdájában vergődik. Vég nélkül játszik az összeférhetetlen

minőségek, értékek és történet-töredékek egymás mellé állításával, élvezni ennek a mesterkélt szervetlenségnek a hatását, de mindközben valami nagyon is szerveset, összefüggőt, főlénk kerekedőt épít: depresszív légkört, nihilizmust, cinizmust.

Mi legyen e sok összetört, rosszul befejezett, felfüggesztett vagy el sem kezdett történettel — miközben kultúránk őstörténete, az Evangélium ép, egész történet? Nem tehetünk mást (ez viszont küldetésünk lényege), mint amit az ószövetségi választott nép is tett (és mindig tesz) pészach estéjén: újra és újra elmondani ezt az ép, egész történetet annak bizonyosságában, hogy nem fog összetörni, amikor találkozik az összeroncsoltak egyre növekvő halmazával. Ismétlése sem válik üres rutinná, ha tudjuk, hogy a történetmondás identitásképző cselekedet.³ Ez a történet „szegény”, két okból is: egyrészt mert a szenvedés, a kifosztottság kiemelt szerepet kap benne, ezáltal teljes egészében támadási felületet jelent a mai társadalom örömeire, kényelemre hangoltsága számára; másrészt azért, mert minden részletét közhelynek (jobban mondva közhelyesnek) tekintik, így hát a nagyközönség figyelmére sem számíthat az állandóan zúduló újdonságok világában. Az evangéliumi közhelyekről azonban így ír Pierre Emmanuel: „Egyetlen közhely sem hat megszokásként: a megszokás a közhely ellentéte, maga a banalitás. Míg a közhely elragadtatás, annak a realitásnak a mindig új és új megtapasztalása, amely örökkévaló, amelyből mindig is éltek az emberek, s amelyből most én is szeretnék élni.”⁴

³Johann Baptist Metz:
*Szenvedéstörténet és
megváltástörténet.*
(Ford. Görfői Tibor.)
L' Harmattan, Budapest,
2005, 73.

⁴Pierre Emmanuel:
A lélek éhsége.
(Ford. Bende József.)
Vigilia, 1999. szeptember,
679–681.

A metafora. A kitakarásnak, az érzékek lerohanásának elsöprő erejű diavatja maradandó sebeket okoz. Az idegrendszer állandó vibráltatása, túlfeszítése helyett valami egészen másra lenne szükség: megnyugtatásra, megpihentetésre. Sürgetően szükséges tehát az eltakarás, a gyógyítás. Ennek eszköze lehetne a metafora, de nem jelmezként, hiszen úgy mindenütt megtalálható, hanem a betakarás gesztusaként. A metafora a diszkrécio és a tapintat trópusa, az elrejtve megmutatás lehetősége. A burkolt feltárás, az utalásosság pedig felkavaróbb, kataraktikusabb, mint a nyers szembesítés. Kultúrához másodlagos jelentésekért fordul az ember, hiszen általuk többet szeretne megtudni létének lényegéről, rejtett összefüggéseiről, ugyanakkor szeretné, ha értelmezői képességének méltóságán sem esne csorba. A nyers szembesítés oly sokszor tapasztalt színházi-irodalmi (és más területeken is megnyilvánuló) megoldásai viszont megmaradnak az elsődleges jelentések szintjén (sokszor ennek legsós fokán, a bemocskolt beszéd, a voyeurizmus világában), és nem kérnek értelmezői magatartást, hiszen mindent sokkoló módon elének ömlesztének. A metafora ehhez képest „szegényebb”, nem hívogat erős hatásokkal. Jézusi alkalmazása a példabeszéd, mely világos jelentése ellenére sem triviális. Az, hogy egy történetben könnyen értelmezhető metaforákkal találkozunk, még nem teszi feleslegessé az elemző tevékenységet — ez viszont csak akkor érvényes, ha az értelmezés személyes létkérdés,

ha a befogadónak az az igénye, hogy ez a folyamat jellem- és világnézetformáló legyen. Másként valóban unalomba, rutinba süllyed. A példabeszéd ma is az éberség, az érzékenység, a betakarás (a betakarva rámutatás) műfaja, mely eltalál, de nem szégyení meg. Ugyanakkor az a képesség, látásmód, amely viszonyba helyezi a tapasztalható világot a transzcendenssel, és ezt a tapasztalatot félreérthetetlen, sokrétű képes beszéddel kommunikálni is tudja.

*

A kultúra tehát, bármennyire is tagadja, a kinyilatkoztatás közege (mint egyébként az élet minden más területe), ezért minél kevésbé vállalja ezt, annál pusztítóbb minden, amit nem e küldetés szellemében tesz. „Ha valaki nem gyűjt velem, az szétszór” (Mt 12,30) — Jézusnak e kijelentése ebben az értelemben is érvényes.

Van még egy területe a társadalmi életnek, amelyet mindenképpen említeni kell, hiszen talán az egyik legfontosabb kultúraformáló erő: a félelem. Az ember mindig is félt a szenvedéstől, a kudarcától (erre mostanában egyre inkább ráakódik a technikai-informatikai kontroll miatti szorongás is), de soha nem állt rendelkezésére annyi eszköz a félelem tompítására, mint ma. Ezek a tompító eszközök azonban visszafelé sülnek el: az embert megfosztják saját arcától, szívdobbanásától, sőt megtanítják arra, hogy ő maga hogyan akarja egyre görcsösebben ezt a megmerevedést. A szegénység teológiájának átütő erejű, botrányt keltő üzenete van ezzel kapcsolatban is, hiszen a szenvedést elfedő élet- és beszédmód helyett a szenvedésnek való kitettséget hirdeti, a tompító eszközök, védekezési mechanizmusok eltávolítását. A kereszténységnek adatott meg legmélyebben ismerni — Krisztus és a próféták által — a lélek és a test szenvedését, látni az erőt, tartást, amit ezek elfogadása ad. Meg kell tanítani erre azt a világot, ami egyre inkább ellenáll ennek.

Szenvedésről szóló üzenetével a szegénység teológiája szabad utat enged a fájdalomnak, nem akarja mindenáron megkímélni sem magát, sem a rábízottakat ettől, mint ahogy Jézus sem igyekezett biztos helyre menekíteni az apostolokat nagycsütörtök éjszakáján (és korábban sem kímélte őket a fáradságtól, a számukra érthetetlennek tűnő helyzetektől, a farizeusok akadékoskodásaitól; nem kímélte őket az önismereti folyamatok legsötétebb időszakaitól, végül pedig saját megaláztatásától sem), de mindvégig óvó tekintete kíséerte őket. Jellemző, hogy a zsoltárok kapcsán általában a dicsőítés, hálaadás, vagy a saját bűneivel, gyengeségeivel számot vető ember hangja jut eszünkbe. Pedig alig van zsoltár, ami ne az ellenség, az igaz ember nyomorgatása miatti kiáltásról, az ezzel kapcsolatos érzelmekről szólna. Ezt elhallgatjuk, mert meg akarjuk védeni magunkat, meg akarunk védeni másokat is az üzenet kegyetlenségétől, félünk és féltünk ezektől a helyzetektől, azt hisszük, hogy nem az isteni irgalom nevében beszélünk-cselekszünk, ha ezeket szóvá tesszük. Sőt talán mi sem értjük őket, mert sosem hagytuk, hogy éle-

tünkben ezek a tapasztalatok teret nyerjenek. Inkább a pszichológia nyelvéhez fordulunk, ha kényesebb kérdéseket akarunk taglalni. Hamissá válik az üzenet, ha kimarad a szorongatásnak, az igaz nyomorúságának és üldöztetésének, egyszerűen szegénnyé válásának perspektívája. Így mindenkit félrevezetünk: önmagunkat is, másokat is, és nem mentség a jószándékunk, elnéző, kíméletes szemléletünk. Igen, ez a nyomorgatás, szegénység vár ma és holnap is a tanítványra, nem csak a próféták és őskeresztények életéhez tartozott hozzá. A szellemi törvényszerűségek nem változtak. El kellene hinnünk végre Istennek, hogy a veszélyeknek való kitettségekben felszívódik a félelem: érzelmi hullámverései ugyan nem szűnnek meg, identitásunk viszont leválik róla, és visszakapja szabadságát.

A *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az egyház és a világ kapcsolatáról szóló részében kölcsönösségről, együttműködésről beszél (GS 40–45), de nem jelez semmilyen lehetséges (és szükséges!) problémát ebben a kapcsolatban (holott kiemeli a laikusok és klerikusok szemléletében gyakran tapasztalható tévedéseket, előtte pedig a GS 8–10 megemlíti a világ anomáliáit is). Ez a kölcsönösség az éremnek csak az egyik oldala, ami ráadásul a hit vállalásának erejét visszafogó kompromisszumok melegágyává is válhat. Jézus sokszor utalt arra, hogy a kitaró tanúságtételnek ismertetőjegye, gyümölcse a félreértés is, a peremre toloncolás, a felejtés, a cinikus, megkárosító támadás, a vértanúság. Nem tud hatékonyan, megtermékenyítően jelen lenni a kereszténység a világban, ha ezt a keresztutat nem vállalja. Ráadásul ez az egyetlen út, ami a tanítvány lelkének békességet ad, amitől nyugodtan tükörbe tud nézni. „Amikor megtalálta önmagát, elvesztette népszerűségét” — írta Bartókról a *The Musical Times*,⁵ jó lenne, ha a kereszténység is ilyen veszteségtapasztalattal készülne a jövő újabb és újabb kihívásainak felismerésére, elfogadására.

Át kell látnia azt is, hogy a világ kéri, igényli ugyan erkölcsiségről szóló üzenetét, „cserébe” viszont azt szeretné, ha meg is maradna ennek keretei között. Nem akar tudomást szerezni arról, hogy a kereszténység halál és újjászületés, ítélet és kegyelem, megüresedés, Istenért és másokért vállalt kockázat és szenvedés feszültségét jelenti (sőt, a kereszténység nagy része számára is elviselhetetlen az Evangéliumnak ez az oldala).

A kereszténységnek továbbá nem feladata hozzáilleszkedni a tudományos diskurzusokhoz sem. Szükséges tudomásul venni és ismerni ezeket ugyanúgy, ahogy felelősségteljes tekintettel kell követni a társadalmi, politikai, kulturális élet eseményeit, tendenciáit is. De becsapja magát, ha azt gondolja, hogy elengedhetetlenül szükség van vívmányaikra, látásmódjukra, nyelvhasználatukra ahhoz, hogy megmaradjon a világ szemléletformáló erői között. A Szentírás üzenetét és történeteit pedig végképp nem szabhatja át képükre és hasonlatosságukra. A kereszténységnek sokkal inkább a hiány, a kiáltás, a szenvedés helyeit kell keresnie (és ennek alárendelnie az is-

⁵Az értékelés a *The Musical Times* 1926. március 1-jei számában jelent meg, íme az idézet kissé hosszabban: „Azzal, hogy megtalálta önmagát, elvesztette népszerűségét, kivéve azok között, akik jól ismerték és becsülték idealizmusát és intellektuális tisztességét. Nyilvánosan kifütyülték. Volt olyan koncertje, amely csaknem verekedéssel végződött.” In: *Beszélgetések Bartókkal*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2000, 70.

⁶Johann Baptist Metz:
i. m. 93.

mereteket, a felkészültséget, a szakmaiságot): „Az egyháznak meg kell tudnia hallani mások szenvedésének, mások szegénységének, mások szorongatásának sötét próféciját, mert csak így hallhatja meg valóban Krisztus szavát.”⁶

Végül, visszatérve az elején említettekhez, az egyház „középkori hatalmá”-nak problémájához, Metz ezt írja: „Az egyház mai helyzete rendkívül nyugtalanító. Fokozódó »kognitív elmagányosodásban« él egy olyan világban, amelynek meghatározásában már nincs szerepe, s ezért ki van szolgáltatva annak, hogy szektaként magába zárkózik, vagy a modernizmust hajszolva másokhoz alkalmazkodik.”⁷ Hozzátehetnénk azonban: perifériára szorulása nem biztos, hogy fogyatkozás. Ha eléggé résen áll, elkerülheti, illetve kiküszöbölheti akár a magába zárkózás, akár az alkalmazkodás csapdáját, hiszen a feladatát végző, csak szükségesnyit beszélő, felelősségtudatot hirdető, szenvedni kész kereszténység akaratán, szándékán kívül is kihívást jelent a szellem- és reáltudományok, a politika, a gazdasági berendezkedés, a környezetvédelem, a művészetek fennálló értékrendje számára. Mindehhez azonban vállalnia kell a könnyebb utakról való lemondás krízisét, fájdalmát. A boldogmondások szellemiségét mindenestre sokkal hitelesebben kiteljesítheti ebben a helyzetében. Másra pedig nem vágyhat, mert akkor pont evangéliumi boldogságát, krisztusi szegénységét számolná fel. Hagynia kell, hogy Isten megtörje és szétossza, hogy ezután az átnyújtott kelyhet is átvehesse Tőle, és kiihassa.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Johannes B. Brantschen</i> : Miért van szenvedés? A nagy kérdés Istenhez.....	1.800,-
<i>XVI. Benedek</i> : Isten velünk van minden nap.....	2.900,-
<i>Timothy Radcliffe</i> : Miért vagyok keresztény?.....	2.700,-
<i>Leo Maasburg</i> : Teréz Anya. Csodálatos történetek.....	3.200,-
Keresztutak a Colosseumban a Szentatyával.....	2.900,-
A hit nyelvtana. Esszék ég és föld között.....	1.900,-
<i>Timothy Radcliffe</i> : Miért járunk misére?.....	2.700,-
<i>Pilinszky János</i> : Keresztről keresztre.....	2.500,-
<i>Walter Kasper – Daniel Deckers</i> : A hit szívverése.....	1.920,-
<i>Joseph Ratzinger</i> : Bevezetés a keresztény hit világába	1.620,-
<i>Wolfgang Beinert</i> : A katolikus dogmatika lexikona.....	3.600,-
<i>Alois M. Hass</i> : Felemelkedés, alászállás, áttörés.....	3.500,-
<i>Teréz Anya</i> : Jöjj, légy a viláosságom!.....	3.200,-
<i>Lukács László</i> : Az Ige asztalánál.....	1.740,-
<i>Ruppert Berger</i> : Lelkipásztori liturgikus lexikon.....	2.580,-

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

VILLANÁSOK SÓTÉR ISTVÁNÉRŐL

Apám egyik jegyzetlapjában tűnik föl S., azaz Sötér, akit ők Pixi néven szólítottak. Párizsban, a minisztériumban fogadta a magyar küldöttség tagjait egy hatalmasság, Jean Follain kísérte őket, de hiába a neves költő védőszárnyai, a baj már a liftnél kezdődött. „Félóráig csevegtünk a minisztérium hatodik emeletén. Az egészben az volt a legizgalmasabb, hogy fölmenet S. bentragadt a lifben. Kisvártatva előbukkant, csodálkozó mosollyal közölte, hogy közben háromszor megjárta a földszintet. Aztán ültünk, mosolyogtunk, csevegtünk. Illetve én igyekeztem intelligensen mosolyogni, miközben S. előzékenyen csevegett az íróasztalnál ülő hatalmassággal, Zola írói erényeiről és vétkeiről. Beszél, beszél, majd csüggedten elhallgatott, és attól kezdve már csak kalauzunk, Jean Follain beszélt, és csak a hatalmasság mosolygott.”

Igen, az a kisgyermekére emlékeztető tétova mosoly! Mintha mindig a véletlen szeszélye hánytavetette volna. Ezt a mosolyát derítette rám gyermekkoromban, amikor megtekintve Horthy testőreinek őrségváltását, bevezényelt négyünket (Thurzó és apám mellett én voltam a ráadás) a Ruzsvurmába és fejedelmi mozdulattal süteményeket rendelt, amelyektől mindig elrontottam a gyomromat. Sötér regényei között is akadnak olyanok, melyek a csokoládékrém édességével a telítettség érzését keltik. Talán a *Fellegjárás* első változata a kivétel, ebből hiányzik a túlértettség simogató, ugyanakkor kicsit nyomasztó geil szorítása.

Ez a mosoly volt a védőpajzsa. Mosolygott és kilépett a hétköznapiokból a kertbe, amely sok művében a beteljesedés, a harmóniát adó otthon jelképe. A titkárnök kétségbeesve telefonálgattak az Akadémiára, az egyetemre, az Irodalomtörténeti Intézetbe. Hiába. Sötér a kulcsi kertben ült és írt. Ha nagy ritkán betoppant az Intézetbe, bronzbarna volt, mint Etre, regényeinek visszatérő hőse. Gyakrabban láthatták őt színről-színre, amint Vitézt, félelmetes kuvaszát sétáltatta, mintha a Csutorával hadakozó Márai utóda lett volna. Talán rokonai is voltak egymásnak az irodalom szentélyében, hová nem hat el az alacsony tömeg zajos lármája.

Magányos volt, jóllehet szinte halála pillanataig a közélet fontos tisztségeit látta el. Méltán választották az Írószövetség Kritikai Szakosztálya vezetőjének. Egyikeként nemzedéke legjobb esszéíróinak, élesszemű irodalomértőként, igazi tudósként esett rá a választás. A nagy napon

apámmal ebédeltek. Sötér kissé gondterhelten szólalt meg a hús szeletelése közben: „Gyurkám, nem mondanál néhány jellemző szót a mértékadó kritikusokról?” Papír nem volt kéznél, szalvétára jegyezte a hallottakat. A legközelebbi intézeti napon az ülésen jelen lévők elragadtatva méltatták *Korunk magyar kritikájáról* című előadását. „Csak azt nem értem — mondta tünődve Béládi Miklós, maga is kiváló kritikus —, miért egy papírszalvétára pillantgatott.”

Tudatosan igyekezett betölteni és feledtetni azt az űrt, amelyet lánya halála okozott. Barátokat gyűjtött maga köré, akik készségesen keresték föl csodás bútorokkal berendezett lakásában a budai Vár alján. Kínai csirkével vendégelte meg őket. Maga főzte, aggodalmasan figyelte, ízlik-e. Ilyenkor valamelyest megnyílt, de egészen sohasem. Csak a művekben, a nagy írók között lelt otthonára. Csodálatos biztonsággal járt-kelt közöttük, tudása korszakokat ívelt át. *Világos után* ugyanolyan jól tájékozódott, mint a *Négy nemzedék* élő magyar költői között, s emellett kiváló követe volt kora magyar kultúrájának szerzte a nagyvilágban.

A nemzedék, amelynek tagja volt, szintézis teremtett hite és ízlése között. Széleskörű világirodalmi tájékozódásukat nem elégtették ki a neokatolikus szellemben írt művek, ugyanakkor felismerték, hogy a hazai törekvések közül a Nyugat írói alkottak maradandót. Példaképüknek tekintették a lap nyitott szellemiségét, s úgy gondolták, ebben a körben lehetnek igazi írók, az elődök méltó folytatói. A *Játékos Európát* pásztázó Lovass Gyula, a *Hatalom és dicsőséget* fordító Sötér István, a Paul Claudel és a modern francia kötetek tolmácsoló Rónay György, az elődeiket kereső és a *Ködlovagok*ban rájuk találó Thurzó Gábor szoros szövetségben, barátokként léptek föl, bár később Sötér kivált ebből a körből. Katolikus íróként indult, de nem tartozott szorosan közéjük. Marxista tudósként tartották számon, de egészen sajátos módon értelmezte a marxista irodalmat (a szocialista realizmussal végképp nem tudott mit kezdeni). Rendkívül hűvös volt a kapcsolata Aczél Györggyel, aki háttérből szötte a Sötér intézetének megfojtására szőtt szálat, de nem ért cél. Egy alkalommal valóságos kivégzőosztagot vonultatott föl. Egyikük zordan végigtekintett a munkatársakon, majd kijelentette, az itt összegyűlteknek fogalmuk sincs a szocialista irodalom mibenlétéről (lehet, hogy nem tévedett). Sötér méltósággal fölemelkedett, s angyali mosollyal nyilatkoztatta ki: úgy gondolja, Weöres Sándor a legjelentősebb költője a

szocializmus korának, ha a színvonalnak is jelentőséget tulajdonítunk. A kivézenyelt hóhéroknek torkán akadt a szó, leforrázva távoztak. Ezúttal is megmutatkozott Sőtér hibátlan minőségérzéke és diplomáciai érzéke. Tekintélyt szerzett magának itthon is, külföldön is. A Szovjetunióban is nagyra becsülték, hisz a nevezetes kém, Jász Dezső vejeként sérthetetlenül mosolyoghatott, s állt, mint a szikla a hullámverésben. Hogy a Kádár-rendszer utolsó évtizedében a hazai irodalomban valós értékrend alakulhatott ki, abban döntőek érdemei. Mint ahogy abban is, hogy az Intézet a modern irodalomszemlélet központja lett.

A zavartalan kutatás lehetőséget adott irodalomtudományi könyvek, kritikai kiadások egész sorának megjelentetésére is. Sőtér sokszor elmondta: nem kedveli, ha a munkatársak folyosói szümpozicionon cserélnek eszmét. Hasznosabban szolgálják a tudományt, ha a könyvtárban jegyzetelnek, vagy otthonukban dolgoznak. Alighanem saját példájából merítette a felismerést, hiszen egyre-másra írta műveit, s a lehető legritkábban tűnt föl az Intézetben. Akkor is kora reggel, nehogy kárba vesszen a napja, s kétségbeesve keresgéltek bárkit is, hogy beszélgetőtársa lehessen.

Élete végén visszatért ifjúkori ideáljaihoz. Szívesen olvasta Karl Rahner műveit, Németh G. Bélával meg is vitatta némelyiket. Szép és igaz előszót írt a *Vigilia* kiadásában megjelent *Innen és túl* antológiához. Szerényen, de elégedetten nyugtázta *Júdás* című drámájának sikerét a Víg-színházban. Bár látszólag érintetlen maradt a megpróbáltatásoktól, el-elcsuklott a hangja, amikor régi és visszanyert barátai (Rónay György, Thurzó Gábor) temetésén kellett búcsúztatót mondania. Sírással küszködtem én is, hisz az ő temetésén nekem jutott a keserű megbízatás, hogy az Intézet nevében elbúcsúztassam, holott erre Ferenczi László sokkal alkalmasabb lett volna, hiszen kitűnő könyvet írt róla. Végso stádiumában reménykedve kapaszkodott feleségem kezébe, várta vigasztaló szavait.

A többi néma csend. Sőtérre is ráborult a feledés burája. Igaztalanul. Súlyos egyéniség, jelentékeny tudós volt, s mint minden embernek, neki is voltak hibái, esendőségei. Úgy hiszem, felvirrad még a napja, s mint kedves professzora, Horváth János, ő is belép az irodalomtörténet-írásnak nagyjai közé. Újbóli felfedezésére itt az alkalom: most lenne száz éves.

RÓNAY LÁSZLÓ

A NEMZET POLITIKUSA Kovács Imre emlékezete

Kovács Imre pályafutása és munkássága a hazai közélet több területén is figyelemreméltó örökséget hagyott maga után. Az emlékezet talán mindenekelőtt a magyar politikai életben betöltött történelmi szerepét tarthatja számon, mint a népi írómozgalom és a sokat, újabban többnyire elítélő módon emlegetett „harmadik utas” szellemi és politikai irányzat egyik ideológusát és nagyhatású képviselőjét. Emellett természetesen figyelemre méltóak szociográfiai és szépirodalmi művei is, ezek különben politikai szerepvállalását, eszmeteremtő munkásságát egészítették ki és szolgálták. A népi mozgalom által kidolgozott és képviselt eszmerendszernek, miként mindez jól ismert, Németh László volt a legnagyobb hatású képviselője, aki több munkájában is azt szorgalmazta, hogy a magyar progresszióknak meg kell haladnia mind a nyugati kapitalizmus, mind a keleti államszocializmus stratégiáit, és a szabadság és az egyenlőség nagy európai (a felvilágosodás és a nagy francia forradalom által újrafogalmazott és kétezer esztendő óta a kereszténység által is képviselt) eszméit egyesítve kellene megalapoznia egy igazságosabb és működőképes társadalmat. A magyar népi mozgalom szinte valamennyi vezető egyéniségénél, így Kodolányi Jánosnál, Illyés Gyulánál, Bibó Istvánnál, Szabó Zoltánnál és természetesen Kovács Imrénél, de korábbról Szabó Dezsőnél és Móricz Zsigmondnál, mi több, a szociáldemokrata mozgalom, a polgári radikalizmus, a kereszténydemokrácia képviselőinél, és szeretném hangsúlyozni, az ötvenhatos forradalom és az akkori egyetemista mozgalom képviselőinél is, tehát igen széles körben kimutathatók ennek a „harmadik utas” gondolatrendszernek a fontosabb következményei.

A „harmadik út” politikai és kulturális stratégiájából következett az a szellemi és közéleti pálya, amelyet Kovács Imre a maga egyenes vonalú, mindig következetes ívben haladó élete során bejárt. A harmincas évek végén és a háborús esztendőkből bátran szállt szembe az akkori kormányok politikájával, amely végül is történelmének egyik legsúlyosabb katasztrófájába taszította az országot. Szerepet vállalt azokban a politikai mozgalmakban, amelyek azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy az országot kivezessék az értelmetlen háborúból, így 1937-ben a népi írómozgalom képviselői által szervezett Március Front egyik vezetője volt, jelen volt az 1942-ben alakult Történelmi Emlékbizottság tagjai között, az 1941. november 1-én a Kerepesi úti temetőben rendezett koszorúzási ünnepségen, amely egyértelműen kiállott az ország háborús részvétele

ellen, 1942 márciusában, öt évvel a Márciusi Front megalakulása után, a Petőfi-szobornál és a pesti Vigadóban rendezett demonstráción, ahol ő olvasta fel az ellenállási mozgalom nevében a nevezetes negyvennyolcas március 15-i követeléseket, majd Bajcsy-Zsilinszky Endrével közösen ő helyezte el a parasztság nevében a szobor talapzatára a koszorút. Miként később elmondta, hirtelen ötlettel „népi ultimátumot” szegezett a hatalommal szembe: beszéde végén Kossuth Lajost idézte, aki kilencvennégy évvel korábban a következőkkel fordult a nemesi követek felé: „Veletek, ha akarjátok, nélkülületek, sőt ellenetek, ha kell.”

Háborúellenes magatartása következtében még a Vezérkari Főnökség hírhedt kémelhárító szervezetének börtönét is meg kellett járnia. 1942 áprilisában ugyanis Basil Davidson, az angol kémiszolgálat tisztje, valamint a magyar Pálóczi Horváth György újságíró (ugyancsak az angol titkosszolgálat ügynöke) titkos üzenetet juttatott el Budapestre Cserépfalvi Imrének, az ismert könyvkiadónak, Bálint Györgynek, a neves baloldali publicistának és Kovács Imrének. Az üzenethezót figyelte a Gestapo, s Budapestre érkezve letartóztatta a kémelhárítást. A titkos levél három címzettje így, mit sem sejtve az egész bonyodalomról, ugyancsak a kémelhárítás kezére került. A nyomozók nagyarányú kémkedési és szervezkedési ügyet szerettek volna konstruálni, ez a törekvésük azonban nem sikerült, s nem hosszú idő múltán mind a három gyanúsított szabadlábra került. Kovács Imre mindenestre megismerkedhetett a Hadik laktanya (a kémelhárítás központja) és a Margit körúti börtön életével s ennek lakóival, a többi között a lengyel ellenállási mozgalom elfogott futárjaival. A fogság nem törte meg elszántságát, tovább harcolt az ország függetlenségéért, a német megszállás után azonban illegálisba kellett vonulnia. 1944 őszén ő képviselte a parasztpártot a Magyar Front vezetőségében, ahol Tildy Zoltán a kisgazdák, Szakasits Árpád a szociáldemokraták és Rajk László a kommunisták képviselője volt. Többször tárgyalt a hatalom képviselőivel is. A kudarcbba fulladt fegyverszüneti kísérlet után Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy oldalán vett részt a Felszabadító Bizottság munkájában, minderről 1979-ben Torontóban megjelent *Magyarország megszállása* című terjedelmes önéletrajzában adott képet.

Küldetése értelmében fel kellett volna vennie a kapcsolatot a szovjet hadvezetőséggel, annak érdekében, hogy Budapestet meg lehessen kímélni az ostrom várható szenvedéseitől és rombolásaitól. 1944 decemberében régi barátjával, Elek Péterrel (akivel már a kemsei falukutató munkája során együtt dolgozott), valamint Benkő Zoltánnal (aki később a recski internálótábor

foglya lett, majd az ötvenhatos forradalom után nyugatra menekült, és csak a kilencvenes években tért haza) Vámosmikolánál átjutottak a frontvonalon. Hamis igazolvánnyal indultak útnak, ezeket azonban megsemmisítették, nehogy egy esetleges német katonai igazoltatás alkalmával lebukjanak. Jelentkeztek az első szovjet alakulatnál, ahol többetben jóindulattal fogadták őket, Malinovszkij marsall frontparancsnokhoz mégsem tudtak eljutni. A szovjet kémelhárítás ugyanis Kovács Imrét magyar alezredesnek hitte, aki elképzelésük szerint szovjetellenes partizánmozgalom szervezésére ment át a frontvonalon. Elkülönítették társaitól, hogy személyazonosságát az időközben megalakult debreceni kormány valamelyik tisztviselője által igazolhassa. Megjárta a katonai börtönt is, végül a gödöllői hadifogolytáborból sikerült megszöknie: február közepén érkezett vissza a fővárosba, és Cserépfalvi Imre segítségével jutott el a budapesti kommunista pártbizottság épületébe, ahol Vas Zoltán fogadta. A következő elhatározással tért vissza a politikai életbe: „próbáljuk meg a demokráciát magyarul, a magunk képére és sajátosságára megteremteni”.

A kialakuló politikai életbe a Nemzeti Parasztpárt főtítkáráként kapott fontos szerepet, ezen a poszton állandó vitában állt a pártnak azokkal a vezetőivel, így Erdei Ferencsel, Darvas Józseffel, akik már akkor Vorosilov marsall és Rákosi Mátyás tanácsait, mi több, utasításait követték, illetve Veres Péterrel, aki politikai téren tragikusan tájékozatlannak, félrevezethetőnek bizonyult. A párton belül kialakult szakadást, Kovács Imre politikai reményvesztését és közeli visszavonulását jelezte a Válasz 1946 novemberi számában megjelent *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmánya, ebben a magyar demokrácia fejlődésének nehézségeivel és korlátaival vetett számot, mintegy előre látva, hogy ennek a demokráciának a gyors eróziója elkövetkezett. Komoly bírálattal beszélt arról, hogy a magyar politikai életben nincsenek a demokráciának igazi hagyományai: „Úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták. A múltunkban vannak demokratikus törekvések, a nép minden időben a maga módján és eszközeivel a lehetőségek határain belül demokráciát akart, a magyar történelem kettős mozgású, társadalmi és nemzeti harcok szűnni nem akaró folyamata, a nép fölfelé, a nemzet kifelé harcol szabadságáért, életéért: a magyar uralmi szerkezet azonban a legutóbbi időig antidemokratikus. A heroikus magatartás sem az egyik, sem a másik irányba nem hozza meg a kívánt eredményt, a nemzetközi erők küzdelme szabja meg belső berendezkedésünket, az első századok nagyhatalmi politikáját leszámitva alkalmazkodó

nép vagyunk. Nagy próbálkozásainkra minden nemzet büszke lehetne. Közép-Európában elsők voltunk népi és nemzeti szabadságharcainkkal, a legtöbbször mégis engednie kellett a nagyobb nyomásnak, a nagyobb erőnek, annyira, hogy hovatovább a passzivitás a magyarság legjellemzőbb vonása.”

Ennek a múltból átörökölt passzivitásnak a hatását észlelte az 1945-ös fordulat után is. Ez a passzivitás már csak azért is rendkívül káros következményekkel járt, mert a teljesen új történelmi helyzetben valósággal újra meg kellett alapítani a magyar államot, létre kellett hozni a modern magyar nemzetet, és az ezzel járó könyörtelen politikai küzdelem nagy lehetőséget adott arra, hogy ismét diktatórikus erők vegyék kezükbe az ország irányítását.

Ez az írása, továbbá az, hogy a kommunista vezetők, személyesen Rákosi Máttyás minden közeledési kísérlete ellenére sem kívánt együttműködni velük az alig megszületett magyar demokrácia erőszakos lerombolásában, valójában megszabta későbbi politikai és emberi sorsát. Az 1947-es országgyűlési választásokon már nem a parasztpárt jelöltjeként szerzett mandátumot, majd rá kellett döbennie, hogy helyzete lehetetlenné vált, s közeli elhurcolása várható (a szovjet belügyi hatóság akkor már elhurcolta Kovács Bélát, a kisgazdapárt főtitkárát). Kovács Imre kihasználva képviselői igazolványát, novemberben Prágán át titokban elhagyta a szovjet hadsereg által megszállt Kelet-Európát, Svájcba, majd az Egyesült Államokba utazott, ezt követve évtizedeken át a magyar demokratikus emigráció egyik megbecsült vezetőjeként tevékenykedett. Rendre jelentek meg politikai elemzései, többnyire a müncheni Új Látóhatár című kiváló folyóiratban, emellett több önálló kötetben, köztük tartozik a már említett *Magyarország megszállása* című önéletrajzi keretbe foglalt történelmi elemzés a háborús esztendőkre és az utánuk következő évek eseményeiről.

Azzal indítottam ezt a megemlékezést, hogy Kovács Imre a „harmadik út” gondolatának ideológusa és gyakorlati politikai képviselője volt. Az 1943-as szászói találkozón még bizalmatlanul figyelte Németh László előadását, és visszatekintve a „népi mozgalom hőskorára” később is szóvá tette ezt a bizalmatlanságát. Emigrációs tapasztalatai következtében Szabó Zoltánhoz és

Gombos Gyulához hasonlóan alakította ki azt a meggyőződését, hogy a két ideológia, a két politikai világszisztem küzdelmében a „harmadik út” ideológiáját, egyféle „demokratikus szocializmus”, de mondhatjuk így is: szociális tekintetben hatékony demokrácia eszmekörét kell képviselnie. (Azért merészkedtem erre a tautológiára, mert a magyar politikai nyelvzetben jelenleg a „szocialista”, a „szocializmus” szavaknak szinte általánosan pejoratív értelme van, minden bizonnyal a Rákosi Máttyás és Kádár János nevéhez köthető korszak következtében, holott a „szocializmus” fogalmának az eredeti magyar politikai hagyomány szerint vajmi kevés köze van Rákosi és Kádár uralmához és ideológiájához, ezt a gondolatot képviselte a szociáldemokrácia, és ne feledjük, létezett a „keresztényszocializmus” stratégiája is.) Kovács Imre ideológiai és politikai állásfoglalását hitelesen jellemzik azok a megállapítások, amelyek Molnár Józsefnek *A „harmadik út” politikusa* című – az írópolitikus ötvenedik születésnapja alkalmából készült – tanulmányában olvashatók: „Az író és politikus Kovács Imre a »harmadik út« egyik legjellegzetesebb magyar képviselője. Már kora ifjúságától kezdve radikális forradalmár, de nem marxista. Szinte egész életét a szegény parasztság ügyének szentelte, mégsem osztályharcos szempontok vezették. (...) A társadalmi haladás gondolatát már politikai pályája kezdetétől szinte ösztönösen kapcsolta össze a nemzet felemelkedésének és függetlenségének ügyével. Forradalmisága a magyar radikalizmusnak volt szerves folytatása...”

Kovács Imre régi magyar politikai hagyományok: a nagy szabadságküzdelmek, a demokratikus parasztmozgalmak, a társadalmi reformokat kezdeményező gondolkodók nyomába lépve egy történelmet a maga identitása és akarata szerint berendező ország kialakításának stratégiáját vagy éppen vízióját dolgozta ki. Örökségének, meggyőződésének szerint hatékony módon jelen kellene lennie korunk magyar politikai gondolkodásban is, ő valóban a „nemzet politikusa” volt, igazi államférfi, emberi sorsát és szellemi hagyatékát történelmünk megbecsülésre érdemes örökségként kell számon tartanunk.

POMOGÁTS BÉLA

A SEMMI KAPCSÁN VALAMIRŐL... Rendhagyó (színi)kritika a fontos kérdések elodázásáról

A Budapest Bábszínház idei első bemutatója Janne Teller dán író botrányosan debütált *Semmi* című ifjúsági regényének¹ bábszínpad adaptációja. A regény már 2000-ben, megjelenésekor komoly vitát keltett Skandináviában, Dániában pedig egyenesen betiltották. A kritikákban William Golding nagyhatalmú klasszikusához, *A legyek urához* mért alkotás ezután több hazai és nemzetközi díjat is nyert, mindjárt 2001-ben a dán Kulturális Minisztérium legjobb gyermekkönyvnek járó díját, amelyet követően a regény Dániában kötelező olvasmány lett. Azt gondolhatnánk, hogy a kezdeti ügyes marketingnek köszönhető ez a viharos karrier, de a számos nemzetközi elismerés és az immár több nyelvre lefordított regény olvasói sikerlistás helyezései mellett sokadik színpadi adaptációja is arra enged következtetni, hogy többről van szó.

A fiatal Hoffer Károly rendezése friss, karcos, kissé talán még nyers, de mindenképpen átütő. Tapinthatóan magáénak érzi a regény poszt egzisztencialistának is nevezhető problematikáját, a *lét értelmének* kérdését. Ahogy az egész fiatal csapat számára életbevágónak tűnik ez a mindannyiunk számára jól ismert kérdés, melynek különös aktualitását változóban lévő, stabilnak hitt értékeiben elbizonytalanodott világunk adja. Mert ki merné azt állítani, hogy soha nem fogalmazódott meg benne a regény kultikussá vált mondataihoz² hasonló gondolat, de legalábbis nem tett fel soha önmagára — a létezése értelmére — vonatkozó kérdéseket? Ha így volna, az emberi mivoltunkat kérdőjelezné meg.

A rendező a brechti epikus színház hagyományait kreatívan alkalmazva, sűrű szövevény előadást hozott létre, melyben a bábok stilizáló ereje és a színészek által megszólaltatott zenei betétek — az előadás üzenetére reflektáló Quimby dalok — elidegenítő effektusai hatásosan egészítik ki egymást. A játékot a szikár játéktérbe helyezett, eszköztelességében is sokoldalú díszlet szolgálja, míg a bábok (mindkettő a rendező tervezése) bár kifejezőek, mozgásuk sokszor elnagyolt a szintén kevésbé kidolgozott színészi teljesítmény mellett — különösen a fiatalabbak esetében. Ezt a hiányosságot azonban — ha nem is pótolja, de — feledtetni a színészek lelkesedése, mely sikeresen lendíti tovább nézőjét az előadás érési folyamatának nehézségein.

Gimesi Dóra színpadi adaptációja erős és bátor. A regényből jó helyen hagy el, drámaian sűrít, és

ügyesen helyezi el a hangsúlyokat. Az eredeti tézisregény kétdimenziós figuráit sikerül megtöltenie étellel, a szereplők között kapcsolatok szövődnek, viszonyrendszerek alakulnak, hogy később éppen ezek essenek áldozatul. Mert miközben a gyerekek a számukra fontos tárgyakat gyűjtögetik, szinte észrevétlenül áldozzák fel a *Fontos Dolgok Halmán* a legértékesebbet — barátságukat, szerelmüket, hitüket, álmaikat —, gyakorlatilag mindazt, ami értelmet ad az életüknek. Az emberi kapcsolatok azonban nem áldozhatók fel a tárgyak oltárán büntetlenül, illúzióik és ártatlanságuk elvesztése önzővé és cinikussá teszi őket, olyanokká, amilyenekké sohasem akartak válni: felnőttekké. Az önmagukra felnőttként visszatekintő színészek végül bábuikat is beszolgáltatják a halomra: az élet értelmének bizonyítására indított kegyetlen játszmában az igazi áldozat saját gyermeki énjük.

Ebből a világból zavarba ejtően hiányoznak a felnőttek, az eredeti regényhez képest egyetlen sematikus tanárkarakter sűríti magába ellenpontként mindazt a hiányt és semmitmondó látszatcselekvést, nemtörődömséget és álszentséget, aminek a mai kamaszok ki vannak szolgáltatva egy felnőttek által keretezett világban. Egy alig jelzett, pillanatnyi döbbenet után a koravén kiskamaszokkal kiegészült felnőttek világa a *Fontos Dolgok Halmában* már csak az üzleti lehetőségeit látja. A média-sikertől mámoros osztálytársait éppen a drámai események sorát elindító *nihilista* kijelentés gazdája szembesíti tettük abszurdításával: „De ha ez itt az élet értelme, hogy adhattátok el?”³

A felnőttek azonban nem szívesen szembesülnek tetteik értelmét firtató kérdésekkel, így a *Fontos Dolgok Halma* végül rejtélyes körülmények között elég kritikusával és a fűrészteleppel együtt, hogy a Guggenheim Múzeum és a gyűjtők zsebeinek gyarapítása helyett — paradox módon visszaterve a darab kiinduló problematikájához — a *semmi* maradjon utána. A parabolát áttörhetetlen keretként zárják az előadást indító, nehéz, kalapácsütésszerűen lesújtó szavak: „Nyertünk. Lettünk valakik. És valakinek lenni, az már valami. Ennyi ember nem tévedhet. Sok. Több. Igaz.”⁴

A könyv után az előadás is jó apropó ahhoz, hogy elgondolkodjunk valami nagyon fontosról: a *semmiről*. Vagy inkább a semmi kapcsán *valamiről*. Mégpedig arról, hogy jelenlegi világunk szinte egyetlen értékmérője, hogy kivé-mivé válunk, visszük-e valamire az életben: leszünk-e *valakik*. Ez alapján ítélhetünk meg, ezt várják tőlünk szüleink és rokonaink, tanáraink és munkatársaink, barátaink és szerelmeink, vallási és politikai vezetőink, az egész társadalom — sőt, ezt várjuk magunktól

mi magunk is. A nagy megfelelni akarás közben pedig észre sem vesszük, hogyan sikkadnak el a legfontosabb dolgok, hogyan veszítjük el önmagunkat — lassan, de biztosan. Ezért aztán megvetjük és megbélyegezzük azt, aki meg meri kérdőjelezni tökéletesnek hitt világunkat, tetteink és igyekezetünk értelmét — azt gondolván, hogy tagadásával létezésünk alapjait ássa alá.

Pedig nem ezt teszi. Mert a *Semmi*ben nem csupán a megsemmisülés üzenete rejlik, hanem valami más is, valami, ami azon túl van. A *semmi* valójában az emberi gondolkodás kezdetétől a *határhelyzetek* színönimája, amit talán épp a mi *valamire* való nagy igyekezetünk feledtet velünk. Kissé leegyszerűsítve minden vallás és filozófia alapkérdése az egzisztenciális határhelyzetek mentén jelentkező szorongásban ragadható meg. Az ontológiai istenérveknek például mindegyike valamiféle *határra* helyezi Istent: lét és nemlét, véges és végtelen, tökéletlenség és tökéletesség, harmónia és anarchia, elgondolható és elgondolhatatlan, elmondható és elmondhatatlan... határára.⁵ A létezés okának és értelmének kutatása azonban fölfedi a lényünk legmélyén rejlő semmit, ami érthető módon rémülettel tölti el az embert, noha Istent Sartre szerint éppen ez a szorongás a szabadság tudatos létmódja.

A semmivel szemben az ember a *valamit* nagyjából a „jó élettel” azonosítja. Ez a *valami* azonban jellemzően nem erkölcsi alapokon nyugszik, hanem bizonyos kulturális javak birtoklásán. A *semmi* ebből következően lesz számunkra a *valami* hiányával azonos. Pedig a *semmi* nem pontosan ezt jelenti, hanem sokkal inkább azt, hogy egy határhoz érkezünk. Hogy a *valamiről* nem tudunk tovább úgy gondolkodni, a *valamit* nem tudjuk tovább úgy tenni, úgy birtokolni, ahogyan addig tettük; hogy a dolgok nem tudnak tovább úgy működni, ahogyan addig működtek.

Amikor a semmitől szorongunk, valójában létezésünk elvesztésétől félünk, mert a szenvedő lélek a kettőt összekeverve a lét maximális birtoklása és a meg nem valósult lehetőségek között hanyódik.⁶ Ez a megbomlott egyensúly zavart okoz, átmeneti állapotot⁷ idéz elő, melyet valamilyen rituális szertartással igyekezünk helyreállítani. A fontos dolgok rituális összegyűjtése létünk értelmének igazolására ilyenformán a *beavatási halál*⁸ metaforája, melyből a *semmi* üzenetével térünk vissza, mert a beavatódásnak a *látás* ugyan feltétele, de paradox módon csak az elvesztése árán részesülhetünk benne.⁹

Bár az előadás végkicsengése a legkevésbé sem pozitív, és a megbomlott egyensúly látszólagos helyreállítása is csak komoly áldozatok árán sikerül, a legfontosabb üzenet mégis átjön, mégpedig az, hogy nincs fontosabb kérdés, mint az élet értelmének kérdése. Nagyjából ez az egyetlen olyan kérdés, amit

nemcsak fel kell tenni, de nem lehet nem feltenni. Amelyik kamasz nem teszi fel ezt a kérdést, azzal valami baj van. Ha egy társadalom fiataljai nem teszik fel maguknak ezt a kérdést, azzal a társadalommal baj van. Szerencsére itt még nem tartunk, az ifjúság — ha olykor kissé artikulálatlanul is, de — kérdez, és ösztönösen kritikát fogalmaz meg: „Az élet értelmét kerestük. És mivel az iskolában semmi ilyesmit nem tanítottak, magunknak kellett utánajárni” — hangzik el az előadásban.¹⁰

A baj azzal a pedagógus társadalommal van, mely óvna ifjait egy ilyen őszinte és kegyetlen élménytől. Amelyik megkímélné őket a *semmivel* való fájdalmas szembesüléstől, megfosztva ezzel a *valamivel* való katartikus találkozástól. Amelyik véleményem szerint olyan konformista, hogy mára nemcsak diákjai, de az egész társadalom megbecsülését elvesztette. És bár minden nemzetnek olyanok a pedagógusai, amilyet érdemel, tanítványai legalább egy kegyetlen játszma erejéig megpróbálnak farkasszemet nézni a *Semmi*vel, míg tanárai sem az oktatáspolitikai, sem a fél évszázada marginalizált egzisztenciájuk legalapvetőbb érdekeinek érvényesítésére nem voltak képesek a rendszerváltás elmúlt húsz évében.

Akkor miről is beszélünk? Tanuljunk bátorságot a diákjainktól! Aki ma ki meri jelenteni, hogy *semminek sincs értelme*, valójában arról beszél, hogy *ez így nem mehet tovább!* És ez a semmi már nem semmi! Sőt, ez már *Valami!*

MAGYAR-ÁBEL ÁGNES

¹Magyarul lásd Janne Teller: *Semmi*. (Ford. Weyer Szilvia.) Scolar Kiadó, Budapest, 2011.

²„Semminek sincs értelme. Ezt régóta tudom. Ezért semmit sem érdemes csinálni. Erre most jöttem rá.” Gimesi Dóra: *Semmi* (szövegkönyv). Budapest Bábszínház, 2012, 4.

³Gimesi Dóra: i. m. 37.

⁴Uo. 1. és 35.

⁵Vö. Plótosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről*. (Ford. Horváth Judit és Perczel István.) Európa, Budapest, 1986; Szent Anzelm: *Részletek a Prologiomból és vita Gaunilóval*. (Ford. Horváth Judit.) Világosság, 1983. december, 10–19.; Aquinói Szent Tamás: *Summa Theologica* (részletek). In Schütz Antal (szerk.): *Aquinói Szent Tamás – Szelmetvényekben*. Szent István Társulat, Budapest, 1943, 3–4.

⁶Vö. Tringer László: *Patior ergo sum. A szenvedő lét elemzése*. Vigilia, 1989. március, 187.

⁷Vö. Arnold van Gennep: *Átmeneti rítusok*. (Ford. Vargyas Zoltán.) L'Harmattan, Budapest, 2007.

⁸Vö. Mírcea Eliade: *A szent és a profán*. (Ford. Berényi Gábor.) Európa, Budapest, 2009, 179–180.

⁹Vö. Földényi F. László: *A kereszt metszéspontjában. Gnoszticizmus és istenélmény*. In: *Újhold Évkönyv*. Magvető, Budapest, 1987, 2. kötet, 185. és 193.

¹⁰Gimesi Dóra: i. m. 32.

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

MAURIAE IDŐSZERŰSÉGE

Életrajzírói és méltatói kivétel nélkül kiemelik, mekkora hatást tett szigorúan zárt világára a szülői ház puritán, szeretet nélküli vallásossága, s az a légkör, mely Bordeaux-t és környékét jellemezte. Egy magyar író, Szabó Zoltán útirajzából is feltárul ez a különös, zárt világ, amely ugyanakkor mintha „zárt bőrre” lett volna, ahol a pénz és a hagyomány keveredett; egymás után érkeztek terhükkel az áruval megrakott hajók, amelyek mégsem a bőséget ígérték, hanem a haldoklás érzetét keltették. Szabó Zoltán így írt *Összeomlás* című naplójában (1940):

„Délután kint jártam a Garonne-nál a parton. Bordeaux idegen város, talán azért, mert kikötő az óceán felé. Párizs ismerősebb volt, Rouen ismerősebb, Lisieux ismerősebb. A középkor, a szárazföldi középkor ismerősebb volt, mint a tengerre szálló kapitalizmus, a kikötőváros roppant bőrzéje itt. Valami elmúlik itt Bordeaux-ban, valami elmúlik, ami szép volt... Sok szépet adott Európának a kor, mely itt haldoklik az óceán partján, sok nagyot, és még több olyat, ami szebbé és emberibbé tette az életet. Nem mindenki számára adta, ezen kellett megbuknia. Végig úgy gondoltam — és hányan gondolták ezt? —, hogy Bordeaux, ahová jövünk, végvár lesz, ahol az utolsó harc, a már reménytelen végvári harc tanúi leszünk. Itt látni kell, nem végvár ez a város, hanem egérlyuk és zsákutca, ahonnan nincs tovább.”

Az ösztöndíjjal Franciaországban tartózkodott író esténként végigsétált a tengerparton. „Ez a tenger, ez a déli tenger pontosan ugyanaz, mely Mikesnek zúgott Rodostóban, miközben Zágon felé mutatott egy halovány csillag... A tenger morogva jár a parti köveken... egyedül most is, mint minden este, a tengerrel, a mediterrán tengerrel.”

Szabó Zoltán megérezte valamit abból a szorongató valóságból, amely Mauriac regényeinek visszatérő témája, világszemléletének egyik meghatározója. A lelki romlás súlyos terhével érkezett Párizsba, s legtöbb hősében azt a küzdelmet ábrázolta, amely hőseinek lelkében dúlt a jó és a rossz között. Illés Endre *Mauriacról* szólva így összegzi az író ábrázolásának lényegét: „Regényeket írok és katolikus vagyok. Ez nem harmónia, ez konfliktus. Az író hivatása, hogy az igazságot szolgálja. Az egyház mást vár tőle: hogy ne botránkoztasson. Leírni a bűnt — Maritain megbélyegző szavaival — cinkosság és együttérzés nélkül? Ez a filozófus vagy a moralista dolga, s nem az íróé, akit a képzelete hajt, akinek az a feladata és a mű-

vészete, hogy láthatóvá, érzékelhetővé tegye a világot, mely a test lavinájától forró. A világ tele van gyönyörökkel, elbukásokkal, s természetesen nem hiányzik belőle a szentség, a tisztaság sem. De fő jellemzője: a választás szabad. Feléppíthetjük és le is rombolhatjuk magunkat.”

Mauriac többször is elmondta: a regényírónak meg kell találnia saját világát és stílusát, amely megkülönbözteti a többiekétől. Nála visszatér Pascal gondolata: az ember eleve bűnös, csak a bűntudata emelheti föl, tehát saját elhatározása, szabadságának következményéből választott magatartása sorsa kulcsa. Talán legnevezetesebb regényében, a *Thérese Desqueyroux*-ban nyilatkozik meg mindez legegységesebben. A család hideg légköréből házasságba menekülő lány még kilátástalanabb körülmények közé kerül. Nincs menekvés, még a táj sem kínálhat vigasztalást. Elhatározza, úgy próbál menekülni, hogy megmérgezi férjét. Felfedezik tettét, de a család hallgat, még szorosabbra zárja börtönrácsait. Amikor pedig már fölöslegesnek érzik a képmutatást, a bűnös aszszonyt kivetik maguk közül. Ez is „viperafészek”, ezek az emberek is megvetésre érdemesek, de Mauriac nem menti fel hősét sem, csak abban a kiegyesítésben, amelyet később írt, s amelyben lemondása révén tisztulhat meg.

Az éles szemű, pontos és kritikus író egyre inkább úgy vélte, hogy meg kell újulnia, közvetlenebb kapcsolatot kell találnia olvasóival, meg kell találnia azt a formát, amely a franciák legsúlyosabb problémáira adhat választ. Gyergyai Albert ritka beleérzéssel magyarázta e változás okait (*Kortársak*, 197–237), s azt a folyamatot, ahogy Mauriac elszakadva mintaképeitől és kortársaitól, „közéleti ró”, újságíró lett, s ebben a műfajban akkora népszerűséget szerzett, hogy meggyőződését követve jobb- és baloldali fórumokon fejthette ki véleményét. Az olvasók, bár sokszor különböző pártállásúak, várva-várták ezeket a kemény, szókimondó írásokat, amelyek igazán népszerűvé tették írójukat, akit még Nobel-díjjal is megkoszorúztak. A *Napló* kötetei után folytatásként következett az *Irodalmi napló*, amelyet most a Kairosz Kiadó jelentetett meg Sziebert Mónika fordításában, Kocsis Klára jegyzeteivel. (A fordítást sokan bírálták, de talán a magyarázó jegyzetekből is több kellett volna.) Érdekes, hogy megingathatatlan kritikus, aki gyűlölte az álszenteket, hazugokat, harácsolókat, szívesen forgolódott előkelő társaságokban, olyanokban is, melyeknek nagypolgári életvitelét különben ostorozta. S ugyanez a ketősség jellemezte a politikusokkal szőtt kapcsolatát is: remekül érezte magát a parlament páho-

lyaiban, miközben maró bírálatokat írt a politikai élet szereplőiről. Kritikájából jutott az egyháznak, s még több, élesebb a keresztény pártnak, amelyben nagyot csalódott.

Természetesen szembe kellett néznie azzal a kérdéssel: nem került-e zsákutcába, amikor tekintélyes íróságát újságírásra cserélte, de kötelességének érezte, hogy ebben a műfajban is a hazaszeretet, a tisztességes gondolkodás és cselekvés megingathatatlan képviselője legyen. Sokan támadták, szemére vetették, hogy egyháza gyengeségeit is bírálta: „... a küldetésem, ha van — de mindenkinek van egy — az, hogy megmondjam, mit hiszek igazságnak, anélkül, hogy fölülről jövő parancsok engedelmeskednék...” Azaz volt egy parancs, amelynek alávetette magát: sosem hazudott, saját keresztény meggyőződését képviselte, szemben a politika bűneivel, amelyek hajdanán csak a nagyokat fertőzték, mára azonban egyetemessé váltak. Ezért alakult ki benne „az elmúlás rosszat sejtető érzése”, amelyet erősített, hogy a politika nyelvének hazugságaival naponta szembesült. Akiket ez a nyelv becsap, szeretnék, ha a politikusok szavahihetők lennének, „és nem kell töprengeniük a hazugságokon, amelyekről előre elhatározták, hogy lenyelik”. Ebben a közegben nem juthat szerepe az értelmiségnek, amely nem is olyan régen „az SS-nek és a feketeingeseknek fő ellenségét jelölte”, mára azonban szitokszóvá vált: „Ma még mindig arról van szó, hogy az értelmet és annak használatát méltatlannak tartják.” Figyelemre méltó, hogy az akkori Franciaországban sem látta a hatalom annak fontos voltát, hogy gondolkodni tudók és akarók ellenőrizhessék intézkedéseit. A katolikusoknak nevezett párttal való szembefordulását indokolva így fogalmazott: „... azt hiszik, hogy egy többé-kevésbé gondolkodó együgyű személy nem nagyon fontos a pártban”. Úgy tekintett a politikusokra, mint a betegségtől fertőzöttekre, akik ellenállnak az igazmondás gyógyító injekciójának, de maga is közvetlen közelükbe lépett, hogy teljesebb tapasztalatokat gyűjthessen róluk. Ugyanakkor állandóan visszaidézte a jelenből tisztultabbnak látott múltat, amelynek emlékét egy-egy retrospektív kiállítás, vagy Mozart ébresztett fel tudatában. A politikusok törtetését közelről tapasztalva nem minden írónia nélkül idézte Chateaubriand mondását: „Az olyan ambíció, amelyhez nincs meg a tehetőségünk: bűn!” A bűnös politika ellensúlyát egy ideig a becsületes politizálás megteremtésében remélte, de csalódnia kellett. Mégis volt egy erőt adó tapasztalata: a kegyelem jelenlétének megingathatatlan tudata. 1955. február 28-án, Paul Claudel temetésén tudatosult benne ismét, hogy eljön a pillanat, amikor megtapasztaljuk a kegyelem jelenlétét: „... volt egy olyan perc, amely kiragadott a hideg okozta dermedtségéből: a feloldozás után,

amikor a ravatal körül a miséző papok, kanonokok és prelátusok mint egy hatalmas kaleidoszkóp ibolyaszínű, fehér és piros foltjai szétszóródtak, felcsendült a legujjongóbb, legszokatlanabb *Magnificat*, az az öröme, amelyikről mindig is áldodtam, hogy a gyászos *Dies irae* helyett egyszer egy keresztény ember — aki elaludt az Úrban, és aki szemtől szemben szemléli Istent, akiben hitt — temetésén meghallgatom. Először! És pont Claudel temetésén! Milyen csoda volt ez?”

A kegyelem felvillanó fényében őszintén szembesült politikai cikkeivel. Szomorkásan írta: nem adnak számára lelki békét, nem igazi lényének kifejezői: „Nem mintha nem fogadnék el minden szót, amit leírtam, nem mintha ez a politikai cselekvés nem a hitemhez kötődne, olyannyira, hogy ez a hit megtiltja számomra, hogy figyelmen kívül hagyjam az igazságért folytatott harcot. De gyakran megírtam már, hogy reményemem nem a politikától, és mindenekelőtt a belső békém sem ettől függ.” A belső béke egyúttal azt a küldetést jelképezte számára, amelyet Pouget atya így fogalmazott meg: „Ha engedjük, hogy némelyek cselekedjenek is, a vallást a jó öregasztal színevonala alá süllyesztenék. Pedig Krisztus vallását magasra kell emelni...”

Akkoriban keresztény körökben nagy vitát keltett Peyrefitte *Szent Péter kulcsai* című könyve, majd az ebből készült színdarab sok-sok előadása. A mű élesen bírálta a pápa háború alatt tanúsított magatartását, ezért némelyek egyenesen eretnekséggel gyanúsították szerzőjét. Mauriac velük ellentétben rendkívül bölcsen, igazi hittel értelmezte a művet. Fő fogyatékoságainak azt érezte, hogy „nem úgy számol az egyházzal, mint olyannal, amely mártírjai véreinek szentségétől ragyog, és beborítja a földet”. Maga az egyház akkor is szent, ha tagjai között vannak bűnösök. Peyrefitte legnagyobb hibája, hogy „rágalmazza és bemocskolja a Szentlelket, aki életet”. A hamis jámborságnak megnyilatkozását érzi a regényben Mauriac, tehát azt a magatartást, amely ellen szenvedélyesen küzdött regényeiben, s amely éppen a kegyelem reménységétől fosztja meg az embert. A bűn velünk van a világban, megfertőzheti gondolatainkat és cselekedeteinket. Kora keresztény politikájából is azért ábrándult ki, mert tapasztalata szerint „összejártott a Mammonnal”, amely lerombolja az államot, gyűlölködést szít és igazol, sérti a szeretet főparancsát, és amit igazságnak vél, előbb-utóbb igazságtalansággá alacsonyodik. Úgy gondolta, az írónak legszebb kötelessége megmutatni a szeretet által kiküzdhető reményt, amely a bűnök mélyén is ott parázslik. Megint Mozarthra hivatkozik, aki látva a világ kínzó ellentéteit, „elrejtette könnyeit”, de a *Varázsvivólában* már hagyta áradni őket. „Gyermek ma-

radt mindvégig, de olyan megkínzott gyermek, akinek holttestét közösen sírba dobják.” (Mozart nagyságát, zenéje kimeríthetetlen gazdagságát bizonyítja, hogy hallgatója esetleg pontosan az ellenkezőjét érzékeli, mint amit Mauriac fejteget, s a felszabadult és felszabadító öröm szolamát érzi a legjellemzőbbnek például éppen a *Varázsfuvolában*, s a megtisztító könnyeket inkább a *Requiem Lacrimosájában* vagy az *e-moll zongoraverseny* lassú tételében hallja hullani.) A szeretet erejét érzékelt a velencei pátriárka, Roncalli bíboros (a későbbi XXIII. János pápa) személyiségében, akiről följegyezte, hogy bárhol is jelent meg az utcán, letérdelve fogadták áldását.

A kölcsönös megbékélés és megértés megvalósulását szerette volna szolgálni kül- és belpolitikai írásaival. 1954. november 21-én együtt vascorázott az öt évig börtönbe zárt marokkóiakkal, akiket ítélet nélkül zártak be, és ekkor helyezték szabadlábra őket. Némelyikükön láthatóak voltak a kínzások nyomai, egyikük keze is megnyomrodott. De nem haragudtak, elhalmozták az író szeretetük jeleivel. „Azt mondhatnánk, hogy néhány francia barátsága elegendő számukra ahhoz, hogy mindent megbocsássanak. Ó! Hogyha végre bekövetkezne, amit remélni sem merek, ha megpecsételődnek a népeink közötti béke, gyakoribbá kellene tenni a közeledést, találkozási helyeket kellene létrehozni, elfeledtetni velük a szenvedéseiket. De nem vesztettük-e el örökre a szívét ennek a dühös és reménytelen fiatalágnak?”

A regényíró, aki többnyire szokásaikba bele-
rögzült hősöket ábrázolt, cikkeiben romlatlan fiatal nemzedék eljövételében reménykedett, fiatalokban, akik a társadalomban, politikában képviselik és megvalósítják a keresztény eszményeket, felemelik a szegényeket, szolidaritást vállalnak a társadalom peremére szorultakkal. Akik nem gyűlölködnek, nem állnak lesben, hogy kellő pillanatban csaphassanak le ellenfeleikre, s nem ragaszkodnak konok butasággal a hatalomhoz. Érezte a feszültséget, s némelyik meglátásával mintha a hatvannyolcas diáklázadást előlegezte volna. Pierre Mendès-France rövid miniszterelnökségétől (mindössze tizenegy hónapig állt kormánya élén) azt várta, hogy megvalósítja a „teljesen emberi igazságot és békét, amelynek Franciaország általa újra harcosává válik, s ami nem különbözik sem attól az igazságtól, sem attól a békétől, amelyet mi minden nap kérünk az Atyától, hogy jöjjön el az ő országa. Nem a mi hibánk, ha egy radikális, egy laikus vizi végbe azt, amit a felszabadulás másnapján a mi kedves MRP-nktől vártunk.” A Köztársasági Népi Mozgalom elszalasztotta a nagy esélyt, és Mauriac meglátása szerint veszélyeztette a francia katolicizmus egységét és diszkreditálta az egy-

házat is, mert fontosabbnak érezte a hatalmat, mint a nemzeti egység megvalósítását és az igazságos társadalom megteremtését. Ennek ideálképe vezérelte a cikkeiben hadakozó író, akinek ezek az írásai mentsvárat is jelentettek, hiszen ismételtlen bizonygatta ugyan, hogy bármelyik pillanatban képes volna regényt, elbeszélést vagy drámát írni, de egy-egy oldottabb pillanatban kiszakadt belőle a vallomás: „Túl késő van már ahhoz, hogy a vén diák hozzáírjon valamit még a dolgozatához.”

Ebbe a vallomásába az is belejátszott, hogy megcsömörlött kora irodalmától és irodalmi életétől, amely véleménye szerint trónra ültette az indiszkréciót. Erkölcsei érzékét sértették a magánéletet kitergető levelezés-kötetek, és az emberi lélekben turkáló prózaírók mutatványai. Tartózkodó, olykor elítélő véleményalkotásába esetleg az is belejátszott, hogy az a nemzedék, amelynek kiváló utóvédje volt, másként vélekedett erkölcsről és emberről, mint kora ifjú írói. A próza fejlődését ő visszafé-
lődsnek tekintette: „Azt kell mondani a gyerekeknek, akiket az új könyvek lekötnek, ami valaha a fűvészkert ketrecai előtt hangzott el: »Ne csak a majmokat nézzétek!«” Tapasztalnia kellett, hogy az a tűz, amely a háború idején a francia ellenállásban mindnyájukat hevítette, kihuny, helyébe erotikától felfűtött regények felé fordult az olvasók érdeklődése. Egyik barátjának meglátását idézte, aki egy ilyen levélgyűjteményt így kommentált: „Minden erotikus irodalom, ami megelőzte ezt a könyvet, egy csapásra rózsavízzé vált.”

Fokozatos romlást tapasztalt nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is. Nehéz eldönteni, az öregember keserősége készítette-e sokszor reménytelen helyzetértékelésére, vagy az, hogy szavait közönyösen fogadták, mihelyt a keresztény író küldetéséről elmélkedett. (Néhány rosszmájú kortársa szerint ezek a — valóban igen terjedelmes — eszme-futtatásai inkább komor lelki gyakorlatos beszédek voltak.) Ám ezek a megszólalásai is mindig a szegének, kiszolgáltatottak sorsának hiteles bemutatását sürgették; ez szerinte az írónak is feladata, amiért felelniük kell majd az Úr előtt. Még inkább felelősséggel tartozik azonban a hitelét veszített igazságszolgáltatás, a kegyetlen rendőrök, a kellő bizonyítékok híján vádoló ügyészek és a kellő körülmények nélkül ítélkező bírók: „az Úr, aki minket mindannyiunkat néz ezekben az időkben, és felénk fordítja a rendőrség által megkínzottak komor arcát, s az utolsó napon ő maga mondja majd »Én vagyok, akivel ezt tettétek«”.

Nehéz lelkiismerettel élte át azokat az eseményeket, amelyek a franciák magatartása nyomán következtek be Észak-Afrikában. Ezekről szerte Európában cikkeztek, Mauriac pedig úgy élte meg ezeket, mint hazája szegényét, s arra a következ-

tetésre jutott, az egész igazságszolgáltatás elvesztette hitelét, nem az igazságot, hanem a bűnt szolgálja, összefonódott a hatalommal. Hogyan számolnak majd el, ha tetteikről kérdezik őket? Igaz, erre az elszámoltatásra épp azok nem gondolnak, akiknek fennen hangoztatott hite kötelességüké tenné...

Charles Maurras jelmondata („Emlékezz arra, hogy légy résen!”) fontos tanulságot rejtett számára. Résen volt regényeiben is, cikkeiben is, naplójában is. Igyekezett érintetlenül megőrizni elveit. Nagy író, tisztességes ember volt. Ritka madár a huszadik században... (*Kairosz*, Budapest, 2012)

RÓNAY LÁSZLÓ

ZÁVADA PÁL: JANKA ESTÉI Három színdarab

Minden regény drámává történő adaptációja — a két műfaj közötti sajátágokból adódóan — óhatatlanul is kevesebb annál, mert más törvények szerint működik, mint amit az alapszöveg tartalmaz, függetlenül attól, hogy a dramatizáció melyik változatról van szó. Arról-e, amely igyekszik a regényt drámaként minél teljesebben visszaadni, még ha ez eleve lehetetlen is, arról, amelyik csak motívumokat vesz át s fejleszt drámává, vagy netán az alapszöveg egy szeletét emeli ki, használja fel. E két utóbbit a regény alapján, nyomán készült változatként szokás definiálni.

Závada Pál három regényből készült három színdarabja, ahogy az utóbbiakat tartalmazó kötet szerzői jegyzetéből értesülünk, példa lehet mind a regényből történt drámává írás, mind pedig a prózai mű alapján, illetve nyomán készült változatra. Az eljárástól függetlenül egy vonatkozásban azonban nincs különbség a regényekből készült színművek között. Abban, hogy Závada mindhárom esetben ugyanazt a szerkezeti megoldást választotta, amellyel regényíróként mind *A fényképész utókor*a, mind pedig az *Idegen testünk* című művében élt. Nevezetesen, hogy a történetben alanyi jogon helyet kapott alakok mellett, akikről a köztük levő viszonyrendszer alapján a mese szól, a szereplők között névtelenül Karként aposztrofáltak is vannak, akik — ahogy egy interjújában Závada nevezi őket — „mi-elbeszélők”-ként kapcsolódnak be a történetbe. A *Jadviga párnája* című prózai mű szerkezete, lévén ez napló, nem túrné meg az ilyen külső beavatkozást, a drámaváltozatban azonban, igaz, ritkábban, mint az *Idegen testünk* alapján írt *Magyar ünnep*, vagy *A fényképész utókor*a nyomán készült *Janka estéi* című színdarabban, a szerző él ezzel a sajátos, prózájára jellemző, a kritika által újítás-ként üdvözölt szerkezeti eljárással. Míg a regé-

nyekben a kórusként funkcionáló névtelen szereplők, akik — ahogy *A fényképész utókor*áról író Radnóti Sándor fogalmaz — „hol együttérző, hol józan, hol sunyi, hol pedig egyenesen rettenetes közönség”-ként reagálnak, a narrációt kollektívizálva árnyalják ezt, addig a regényekből adaptált színművekben, mint az előadást néző színházi közönség, de nem a nézőtérben, hanem a szereplők között a színpadon látják el a történeteket értelmező, helyeslő vagy helytelenítő, kommentáló, olykor a szereplőkkel dialógust folytató feladatukat, attól függően, hogy az író mikor milyen helyzetbe hozza őket. De mivel megszólalásuk legtöbbször nem prózai, hanem énekes formában történik, ez hangsúlyozza kívülállásukat. Annak ellenére, hogy ez az eljárás némileg emlékeztet a görög drámák kórusainak szerepére vagy a brechti elidegenítő szándékra, el kell ismerni, hogy a mai drámaírásban szokatlan az, amit Závada alkalmaz. De ami alkalmat jelent számára, hogy saját írói kommentárjait beépítse a drámába, s ily módon egyszerre legyen a történeten belül és kívül, hogy mint a 19. századi színművekből ismert „félre”-ként jelölt kiszólásokban, összességétsszon a közönséggel, akit egyszerre informálhat és befolyásolhat is. Kétségtelenül ügyes megoldás, amely egyfelől lehetővé teszi az epikaszerű történetmondást, másfelől viszont azzal, hogy hangsúlyossá teszi az *ők és mi*, szereplők és nézők közti viszonyt, alkalmat nyújt a színház esetében alapkövetelményként számot tartott nézői azonosulásunkra. De azzal, hogy mielőtt vagy miközben saját véleményünk lenne arról, ami a színpadon történik, Závada arra kényszerít bennünket, hogy véleményünk formálásakor az ő kommentárjait is figyelembe vegyük, irányít bennünket, ami íróként nyilván szándékában is van.

Külön, de semmiképpen sem mellékes vagy megkerülendő kérdés, hogy ez a sajátos szerkezeti eljárás, amely a drámák olvasásakor vitathatatlanul segítségünkre van, színpadon hogyan funkcionál, működik-e. Hogy a kérdés nem költői, arra a *Magyar ünnep* Nemzeti Színházi előadásáról írt kritikájában Tompa Andrea utal, sőt figyelmeztet, amikor arról ír, hogy az író sugallta kórus és a közönség azonosulása nem jött létre, az *őkből* nem lesz *mi*. Ez a szövegek olvasásakor egyáltalán nem zavaró, az előadásban azonban problémát okozhat. Talán nem véletlen, hogy a mondandóját tekintve izgalmas dráma Nemzeti Színház Színműtárában megjelent kiadásában a szerzői verziótól eltérő előadás-változathoz éppen a Kar megszólalásainak nem kis részét kihúzták. (*Magvető*, Budapest, 2012)

GEROLD LÁSZLÓ

BEATRIS. EGY APÁCA TÖRTÉNETE

Ha a naiv olvasó először találkozik a középholland *Beatrix* című Mária-legendával, a történet elején még valósággal azt feltételezheti, hogy a kolostor falait szerelméért elhagyó apáca sorsa nem lesz rossz irányt — megvalósíthatja azt, amit talán korábban nem is remélt: az égi és a földi szerelem csodálatos egyesítését az evilági életben.

Az elképzeléssel kapcsolatos kétely akkor kezd éledezni a befogadóban, amikor a csábító ifjú szerelmi légyottra invitálja a szép fiatal lányt, szökésük közepette. A rendjében sekrestyési feladatokat ellátó Beatrix ugyan kemény szavakkal megrója kedvesét, de a férfiú Vénuszra hivatkozva felmenti magát a bűnösség vádjá alól, a lovagi szerelem ajánlataival próbálja jóvátenni meggondolatlan gesztusát. Beatrix előtt már ekkor nyilvánvalóvá válik, hogy rossz útra tért, a földi szerelem nem fogható a mennyei boldogsághoz: *„Ha fönn laknék a mennyben én, / s te itt élnél a föld színén, / akkor is lejönnék térted! / Jaj, istenem, mit is beszélek! / Hisz nincs e földön semmi jó, / ami a mennyhez fogható!”*

A lány mégsem fordul vissza, döntése véglegesnek tűnik a tékozló élet mellett. Hét gazdag esztendő után nélkülözés köszönt a két kisgyermekkel gazdagodó családra. A családfő azonban már nem vállalja a nélkülözésben való közösséget gyermekei anyjával, egyszerűen továbbáll. Beatrixnek egyedül kell megvívnia csatáját a hét szűk esztendővel. Mivel nemesi származása révén nem tanult meg szőni-fonni, ezért nincs más választása, testét áruba kell bocsátania ahhoz, hogy megteremtse a betevő falatot árvái számára. A boldogtalan asszony Mária-hoz intézett fohásza meghallgatásra talál: felébred benne a bűnbánat, és égi jelet kap, hogy büntetlenül visszatérhet a kolostorba, oly sok év után — Szűz Mária ugyanis magára öltötte a kis apáca ruháját, és észrevétlenül tizennégy évig szolgált helyette a kolostorban. Az emberben felmerülhet a gondolat, hogy a tévút csak Beatrix alázas lelkét erősítette, a bűnbeesés „szükséges rossz” volt hitének gyarapítására. A fiatal apáca sorsa bizonyítja a kierkegaard-i tételt: *Istennel szemben soha nem lehet igazunk.* Az események nemcsak Beatrix hitét csiszolják tükörfényesre, hanem azokra is határtikus erővel hathat, akik történetét megismerik. Ez a felismerés pedig a visszatérő apáca gyóntatójában is megfogalmazódik: *„nem hallgathatunk e szép csodáról...”*

Ennek a felszólításnak engedelmeskedve, a L'Harmattan kiadó gondozásában megszületett az a kis kötet, amelyben magyar nyelven is olvasható Beatrix legendája. A *Cantigas de Santa Maria* című daloskönyvből származó iniciálék és

miniatúrák reprodukciójával szerényen díszített könyvecske az ELTE és a Károli Gáspár Református Egyetem Néderlandisztika Tanszéke által szervezett műhelymunka eredményeképpen látott napvilágot Daróczi Anikó és Réthelyi Orsolya vezetésével, valamint Rakovszky Zsuzsa közreműködésével.

A tizennegyedik századi, páros rímekbe szedett Beatrix-legendát követően megismerhetjük a lehetséges forrásszöveget Caesarius von Heisterbach exemplumgyűjteményéből. A kötet hermeneutikai szempontból nem hagyja magára a középkori irodalomban járatlan érdeklődőt. Daróczi Anikó és Réthelyi Orsolya tanulmánya követhető bevezetést nyújt a Mária-legendák világába. (Egyébként a két írás „előfutárának” tekinthető az a részletes jegyzet, amely a verses legenda textusához csatolva olvasható.) Az ismertető azért is fontos, mert a több mint hatszáz éve keletkezett szöveg olyan összetett motívumrendszer (a krisztusi életkor többletjelentése az apáca életében, az ördög által megkísértett Theophilus felbukkanása, a bűnbánat kiemelt szerepe a bűnbocsánatban, a jelenések ismétlődése, a Krisztus oldalán keresztre feszített lator alakja stb.) tár elénk, amely a korabeli kontextus rekonstrukciója nélkül érhetetlenül válna.

Daróczi Anikó felhívja a figyelmet arra, hogy a mű az udvari költészet elemeivel csak gazdagabbá válik, és nem veszít vallásos tartalmából: *„a mirákulum a festővásznon, a festék az udvari szerelem”.* A szerző a távozás és visszatérés keretén belül különleges jelentőséget tulajdonít a ruhátlanság és a felöltözés momentumainak. A lány apácaruha nélkül, szegényes alsóruhában siet a zárda kapujától kedvese elé, aki azonnal nemes anyagokból készült ruhába öltözteti. A visszatérés pedig a világi ruhadaraboktól való megválás és a Mária által is viselt köntös felvételével lehetséges. A megnevezés is szimbolikus a verses legendában, hiszen a főhősnő nevét csak az utolsó sorokból ismerhetjük meg: miután a krízis megszűnt és a rend helyreállt. Beatrix identitását akkor nyeri vissza, amikor Isten csendjét bűnei megvallásával megtöri, a Jézus Krisztusnak fogadott örök hűséget Mária közbenjárásával megújítja.

Réthelyi Orsolya dolgozata kitekintést tesz a Beatrix-legendára recepciótörténetére, multimedialis adaptációira. A középkori szöveg reneszánszáról beszélhetünk a romantika korában, amelynek hatására a századfordulón már német, angol és francia fordítás is készült a legendából. Az 1800-as évek nyugat-európai irodalmába Charles Nodiers és Gottfried Keller emelte be a Mária oltalma alatt megtérő apáca narratíváját. Az első színházi megjelenítés Maurice Maeterlinck és Max Reinhardt nevéhez fűződik, film-

vászonra pedig Cherry Kearton rendezésével került, *Das Mirakel* címmel.

Úgy gondolom, Beatris történetének magyar fordítását méltán nevezhetjük hiánypótlónak. Bízom abban, hogy az európai kultúrtörténetben nagy jelentőséggel bíró szöveget nemcsak irodalomtudományi kuriózumként fogják számon tartani, hanem azok is örömmel fogadják, akik nem a kutató szenvedélyével, hanem egyszerű szellemi igénnyel, vagy a lelki épülés reményében olvassák. (*L'Harmattan*, Budapest, 2012)

IKKER ESZTER

JAMES MARTIN SJ: JEZSUITA SPIRITUALITÁS Gyakorlati útmutatás a hétköznapi élethez

Friss, szívdérítő, sőt — ami a lelkeségi irodalom terén nem magától értetődő — kifejezetten fordulatossá vált könyvet írt James Martin amerikai jezsuita a jezsuita spiritualitásról. A téma önmagában nem újdonság, hiszen az elmúlt években magyar nyelven is szép számmal láttak napvilágot a Szent Ignác lelkeségét mai nyelven kifejtő írások. Az *America* magazin munkatársának írását az teszi különlegessé, hogy könnyedén ötvözi a mélységet az olvasmányossággal, a pontosságot a felszabadult stílussal, és ugyanolyan szórakoztató, mint amilyen tartalmas olvasmány.

A jezsuita lelkeség nem könnyen kínálja magát könyv alapanyagául. A jezsuiták általában nem „jezsuita lelkeségről” beszélnek vagy írnak, hanem Jézus Krisztusról, és az evangéliumok fényében az élet különféle helyzeteit igyekeznek értelmezni. Különösebb lelkeségi szempontok vagy akkor szoktak előtérbe kerülni, amikor egy fiatal csatlakozik a rendhez és a *Rendalkotmány*nak megfelelően kezdi rendezni életét, vagy pedig akkor, amikor valaki személyes kíséréssel kezdi végezni Szent Ignác lelki gyakorlatait. A „lelkeség” elemei mindkét esetben a személyes lelki útján előrehaladó ember segítségét szolgálják, olyannyira, hogy maga a *Lelkigyakorlatos könyv* hívja fel a figyelmet rá: aki lelki gyakorlatot ad, az még az alapfogalmak közül is csak a legszükségesebbeket mondja el előzetesen a lelki gyakorlatozónak, minden további információt pedig majd csak a maga idejében. A jezsuita lelkeség alapelve, hogy a lelkeségi kérdések fogalmi megértése nem megelőzi, hanem kíséri és értelmezi az imádságban, elmélkedésben, a hétköznapi életre való reflexióban formálódó személyes tapasztalást. A fogalmi megértés célja az addig bejárt út értelmezése, a figyelem ráirányítása az előrehaladás során feltáruló, mindig változó valóság új és új szempontjaira, valamint az új megismerések fo-

kozatos szintézisbe foglalása. Nem válik-e eleve erőtlenné a jezsuita spiritualitás, ha jellegzetes kifejezéseit, megfigyeléseit, hangsúlyait természetes közegükből kiragadva fogalmazzuk meg? Nem fogja-e egy újabb könyv azoknak a számát szaporítani, akik annyi előadást hallgattak és oly kiválóan felkészültek a lelkeségteológia vizsgára, hogy „fejben” a legapróbb részletekig ismerik a lelkeségi alapfogalmak meghatározását, de talán éppen ezért is félszegebbek másoknál, amikor ideje lenne ténylegesen tovább indulni saját életük útján, hogy nagyobb belső szabadságban engedjék át magukat Krisztus Lelke vezetésének?

James Martin látszólagos könnyedséggel megírt könyve úgyenesen csökkenti az elidegenedés veszélyét. Saját életéből vett példái nem azt hivatottak felmutatni, hogy egy-egy problémát milyen jól megoldott az ignáci lelkeség segítségével, hanem sokszor tárják fel tétovaságát, gyengeségét is: kudarcnak érzi imádságát, váratlanul felkavaró szerelmet él át fogadalmas jezsuitaként, szembesül sikerorientáltságából fakadó kísértéseivel. A színes történetek olvastán az olvasó így könnyen azonosul a szerzővel, és észrevétlen be is vonódik mozgalmas életének sodró lendületébe. A tulajdonképpeni lelkeségi magyarázatokat Martin sokszor nem a saját szavaival adja vissza, hanem olyanokat idéz, akiktől egy-egy alapvető fogalom leginkább eredeti, csattanós megfogalmazását hallotta. Az olvasó ilyenkor úgy érezheti, hogy a szerző izgalmas felfedező úton vezet, ahol a spirituális tanítások mindig a megfelelő időben érkeznek, mert szerepet kapnak az előrehaladó ember segítségében. A könyv így nemcsak bevezetőt ad a jezsuita lelkeség néhány alapfogalmába, hanem illusztrálja is a dinamikáját, hiszen a műfaj lehetőségeihez képest hatásosan mozgósítja az olvasót, hogy élete egész valóságában is kezdje bizalommal felfedezni az Isten munkálkodását.

„Hogyan tudhatom meg, hogy mit kell tennem az életben? Hogyan hozhatok jó döntéseket? Hogyan élhetek egyszerűen? Hogyan lehetek megbízható barátja másoknak? Hogyan lehet szembenézni a szenvedéssel? Hogyan lehetek boldog? Hogyan találhatom meg Istent? Hogyan imádkozzak? Hogyan szeressem?” A kérdések, amelyeket a könyv megpendít, az emberi élet és minden spirituális kutatás alapkérdései. James Martin gondolatai nem pusztán azért figyelemre méltóak, mert gyakorlatiasak és olvasmányos formában kerülnek az olvasó elé, hanem azért is, mert olyan úton indítanak, amely az újabb kori történelem sok helyzetében bizonyult járhatónak. Szent Ignác öröksége ma is egyházunk jelentős, szélesebb körű megosztásra váró kincseihez tartozik, és a nyitott szívű olvasó ebből kaphat ízelítőt, hogy

együttal vágni kezdhet arra is, ami a könyvben nem kaphatott helyet.

Görföl Tibor fordítói stílusa a könyvhöz méltón könnyed és pontos. Talán csak a kiadótól várhattunk volna több kreativitást az alkalmas magyar cím megtalálásában. Az eredeti — *The Jesuit Guide to (Almost) Everything: A Spirituality for Real Life* — magyarra átültetve szenzációhajásznak tűnhet és sekélyességet sugallhat, a választás valószínűleg ezért esett a szerényebb, kissé jellegtelenebb fordításra. A kevésbé bombasztikus magyar cím révén ugyanakkor a magyar olvasó nemcsak egy (ön)ironikus áthallással lesz szegényebb, hanem a könyv megértését segítő kulcsmondattal is. A különös címet ugyanis már az első lapok egyikén magyarázza egy történet. A szerző beszámol a novíciusmesterétől kapott egyik első, meghatározó visszajelzésről: „Jim, minden része a lelki életednek. Nem teheted meg, hogy az életed egyik részét dobozba teszed, fölkradod egy polcra, és megjátsszod, hogy nem létezik. Fel kell nyitnod a doboz tetejét, abban bízva, hogy Isten majd melletted lesz, amikor belenézel.” A szerző számára a tanulság maradóan: „A szentignáci spiritualitás szellemében mindig sem kell dobozba zárunk és rejtegetnünk. (...) Mindent nyíltan megmutathatunk Isten színe előtt. Ezért adtam azt a címet ennek a könyvnek, hogy *A jezsuita kalauz (szinte) mindenhez: Ielkiség a mindennapi élethez.*” (Ford. Görföl Tibor; *Ursus Libris*, Budapest, 2013)

LUKÁCS JÁNOS

OLASZ FERENC: DICSÉRTESSÉK

A „mindörökké” csak akkor előzheti meg a „dicsértesséket”, ha a politika által szájba vágott kor — volt alkalmunk benne élni — valamiképp megszédül. Megszédül, méghozzá úgy, hogy nem a kelő hajnal, hanem az este vezet be — köszönti — a napot. Olasz Ferenc fotográfusnak — akinek kedve van, nevezheti nyugodtan fotóművésznek is — a múlt század hetvenes éveiben, közvetlenül a *Fejfák* után jelent meg a *Mindörökké* (1978) című fotóalbuma. Tíz évre rá, 1989-ben pedig a *Dicsértessék* adatott ki. Az „okosok” nemcsak a tudatos csereberével ütöttek egy jó nagyot — kell nektek vallás? — az áhítat rendje szerint élő népen, hanem a két könyv megjelenése közötti szakadékkal is.

Régen volt, talán igaz se volt? Azt azért ne mondjuk. Ne feledjük el a kiszolgáltatott ember téblábolását, s főképp ne azt a visszafelé — befelé — nyelt sírát, amellyel jobb időkben a boldogok egész rőzsakerteket neveltek. Mert akkor az alázat könnyei *örömkönnyek* voltak, míg a hernyótalpakkal védett kommunizmus korában csupán a kitaszítottságé. De a fotóművész, akit a *látással*,

a szépre irányuló *látatás* kegyelmével áldott meg a Teremtő, ekkor sem tehetett mást, mint ami lelkéből sarjadzott: a vándorutak, faluvégek, útkereszteződések, mezők, horhosok *pléhkrisztusainak*, eme — az időjárásnak és az idő rozsdáinak kitett — szenteknek megörökítését.

A korai *Dicsértessék* anyagához viszonyítva a mostani album több mint két és félszer annyi fotót tartalmaz. Negyven év munkával teli bölcselmét is, hiszen — legalábbis Olasz Ferenc esetében — sosem dokumentumfotókról van szó, hanem a látott, tapasztalt, naivan megfestett-kikalapált istenhítélev mindig a szív mélyében landolt látvány átszellemítéséről. Annak sugallatáról. A tájkeretben — a fölszálló párában és a viharos ég alatti kaszálón — *lélegző* krisztusok emberarcán Isten kése faragott barázdát, hogy szellem és tudás, munka és erkölcs együttese tükröződjék a Megfeszítetten.

A föld barnája és a nap aránya is. A kétkezi mesterember hite. A faragóé, hiszen nemegyszer mives kopjafa, illetve kopjafa-díszítésű oszlop vége végződött keresztben (Matkópusztá, Dobronhegy). És a festőé-mázolóé ugyancsak. A sok névtelen „művész” pingálta krisztusarcon a Megfeszített nyugodt méltósága (Budafar) éppúgy tükröződik, mint rémült beletörődése a megváltoztathatatlanba (Tarnaméra). Kítűnő alkotások. Ne hangozzék fellengzősen, a budafai *bábu* vonásait tekintve egy nagy magyar művész, Vajda Lajos jut az eszünkbe, a tarnarémái kinszenvedőt nézvéen pedig — érdemes itt megfogódzkodni — az egyszerű bonyolultságában is tömör lényeglátó, a világhírű Picasso.

Ezeket az esztétikailag és értékelhető azonoságokat — főképp a fejek kinagyításával — a jó szemű fotóművésznek köszönhetjük. Aki csupán a múltat akarta — az idő rostáját megállítva — lencsevégre kapni, ám ebben a nyilván önmagának is örömet szerző kutakodásban messzire ért. Messzire, mert a dokumentumfotó a képi szabadság eldorádója lett. A grafikusai kényszer vagy ötlet II. Rákóczi Ferenc fizimiskájával ajándékozta meg a harmadnapon föltámadót — a herédi feszületnek impozáns hátteret ad a hóhoz viszonyítva fekete fatörzsek rácsszerkezete —, a festői indulat, idevéve az idő roncsolását is, pedig nem csupán az elkínzott arcokat (némelykor töviskoszorúval ábrázolva) teszi expresszíven érdekessé — Somkerék, Bükkszenterzsébet, Kótaj, Buj, Várölgly —, hanem a kínzásban megrokkant *test* bordáinak a megmutatásával (Felsőzsolca) az iszonytató szenvedés térképét ugyancsak.

Ezek a szívet nyitogató bumfordi krisztusok (Galgó, Sajó) és a keresztút fájdalmától már távol levő Máriaik, olykor mint parasztanyák, vagy a rozsdás lyukkal, akárcsak lőrésel „megtiszttelt” áldo-

zatok (Szamostölgyes, Bucsonfalva, Girádtótfalu) hihetetlen képi erővel adják vissza egy-egy közösség bűnbánatyakorlását, létszeretét. Naivitásukban ott az afrikai törzsek brutális egyszerűsége (Sajó) és a reneszánszra visszautaló Mária-arcok több rétegű boltozatos kendőjének szépsége (Magosfalu).

Mert a hit gyemántja nem az innen is, onnan is fölsejlt *rozsdás* aranyban van, hanem abban a hosszú, a tájat emlékezes-geztussá avató barangolásban, mikor is a Szenvedő a rövidebb-hosszabb gyaloglás után életünk része lesz. Gondolkodásunk részévé válik. Ezek a kisebb-nagyobb, a Felvidéket és Erdélyt sem elkerülő *El Caminók* az út menti keresztet, pléhkrisztusok, parasztmadonnák révén szinte kínálják a „dicsértéssel” fölszabadult lélek enyhét. Amely köszönetképpen fölfedezhető az itthoni szántó vagy búzatábla munkásainak korszóban vizet vivő egyén emlékművek előtti főhajtásában is. (A rögtönzött gesztusban, ahogy az ismeretlen kéz búzakoszorúval díszíti föl valamely parasztmadonna? Istenanya? esővel megszentelt pléharcát — a szamostölgyesi bumfordi ikreken látható ez a természetből font ajándék — minden hála benne van.)

Ám hiába a számtalan formában, a krisztus-arcok (az emberre nagyon is ható szenvedéstükrök) megannyi változatában megidézett vég, az Istenfia újra és újra megszületik. A népi hit karakteres tárgy-kultusza kőfaragással, a fa ácsolásával és szögezésével, a pléharcok festésével adja tudtúl az ima mint napi éték fontosságát. S ezen a rituálén az idő — a nyár forrósága, az ősz esője, a tél fagya — sem ronthat. A Magány magányának keresztjét néha a jobb lator és a bal lator fogja körül (Bernecebaráti, Belpátfalva); s van úgy, hogy emez két „vigyázó” helyébe, de ugyanolyan szimbólumtartalommal egy-egy boglya kerül (Máragyulafalva).

A tájköltészet mint háttér, mint hangulati elem, mint a szakralitást organikus élménnyel ötvöző állapot több foton is szerepel. S hogy sosem kiegészítőként, arra a fotóművész invenciózus kompozíciói a példák (Alsóróna, Felsőróna, Szamosardó, Máragyulafalva, Pálosremete, Dragomérfalva, Szováta, Almásszentkirály, Szárazpatak, Bükkszék, Alsótold, Zalacsány, Alsópáhok stb.). Ha valamely ház vagy épületegyüttes is fókuszba kerül — lásd Véglés csöppnyi templomát, Felsőszelistye fazsindelyes otthonát, a kerelószentpáli kék-sárga homlokzatot vagy az andráshidai zsuppfedelet — evvel a szerkezetre is kiható gazdagsággal a kép több lesz, mint a csupán keresztrel jelölt szenvedés-fogalom rögzítője, hiszen a lélek lakóházát lel az otthonosságérzetet keltő tárgyvilágban, úgy is, mint az élet segítő szimbólumokban.

A nyitókép, a gyergyószárhegyi templom egyszerűségében is megejtő konstruktív létvalóságá-

val szemben — hogy a kompozíciós skála tovább szaporodjék — ott van Alsópáhok kietlen téli világa, melyben csaknem nonfiguratív rajzot mutatván a mezőn árválkodó pléhkrisztus is megszagattott, és ott — kompozíciós remekként — egy fa ölelő ágában nyugvó, az épület (templom?) lapos „tornyán” nyugvó három kereszt (Gyöngyös). Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy az albumban szereplő sötét jellegű, a köd fátylát és kormát s az ég vörösét mutató, viharfelhőivel a búzatengert kaszáló tájfotók (kár, hogy a helyszínek nincsenek megnevezve) a Keresztút bizonyos stációit jelképezik. Avval, hogy a lélegző tájra irdatlan sötétség borul — egyetlen-egy ilyen jellegű képen ég-föld csatájában a kereszt körvonalai is megvillannak —, a goltvai dráma hangsúlyozódik.

Olasz Ferenc kálváriajárása egyfajta megigazulás. A lesencefalui korpusz mint átszellemített *önkép* ezt szépen mutatja. Hogy szabadulni akar a kínzástól, a szépben fogant benső drámája kiválóbbnál kiválóbb fotókban ölt testet. A képimá sorozat, illetve az általa sugallt élmény maga a *teljesség* — a gyergyószárhegyi boltozat fölötti írás fényében: *Dicsértessék a Jézus Krisztus*.

A többnyire Erdélyi Szuzsanna gyűjtéséből ideemelt archaikus népi imák — a szájhagyomány által megőrzött középkor zseniális szellemi talpkövei (*Hegyét hágek, lőtöt lépék*) — csak erősítik ezt a teljességet. Nincs az a „földön járó” népima, amely a kegyelem igézetében ne az ég grádicsait célozza. „Dicsőség az ezek Úrának dicsőség neked drága jó Idvezítő Artatlanul sokat szenvedet Úr Jézus Krisztusom Ki én érettem is születél, én érettem is szenvedtél ártatlanul. Én érettem is vérg korbácsoltattál ártatlanul, Én érettem is tövis-sel megkoronáztattál ártatlanul...” — jegyzé a mezőkászonyi Baráth Jánosné Daruka Rozália ugyancsak „keresztre feszített” kézírásával.

Olasz Ferenc albumot bevezető vallomása azon ismeretlenek előtt hajt fejet — noha a föntiekben a „hős” megneveztetett —, akik a népi vallásosság tárgyi emlékeiben önmagukat örökítették meg. „Megragadó e névtelen mesteremberek hite, amellyel megalkották művüket. Szinte érezni megindultságukat, ahogy az anyagot megformálták, igyekezettük, hogy pontosan azt az »igazi Krisztust — Máriát« ábrázolják, akit az evangéliumból megismertek, akivel együtt éreznek, akit siratnak, és akit szeretnek. Ezek a Krisztus- és Mária-arcok az egykor élt emberek arcai, egy távoli múltból néznek ránk, s üzenetül hagyják örömlük, bánatukat, szenvedésüket. Hitről, belső csöndről, a lélek csöndjéről vallanak, meditációra készítetnek.” (*Pierrot*, Budapest, 2013)

SZAKOLCZAY LAJOS

SOMMAIRE

- ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: Les dimensions européennes de la foi chrétienne
 SZABOLCS BORSOS: La philosophie pratique de la culture du dialogue
 JÓZSEF VÁLÓCZY: Foi chrétienne et culture
 ANDREA KUN-SZABÓ: La théologie de la pauvreté
 TAMÁS HALMAI: L'éternité en héritage
 ■ Poèmes d'Endre Féja, Laura Iancu, András Oláh,
 Wislawa Szymborska, Ede Tarbay et Szandra Viola
 ■ Entretien avec l'écrivain-poète Ede Tarbay
 ■ Le centenaire de la naissance d'Imre Kovács et István Sötér

INHALT

- ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: Europäische Dimensionen des christlichen Glaubens
 SZABOLCS BORSOS: Die praktische Philosophie der Kultur des Dialogs
 JÓZSEF VÁLÓCZY: Christlicher Glaube und Kultur
 ANDREA KUN-SZABÓ: Die Theologie der Armut
 TAMÁS HALMAI: Die geerbte Ewigkeit
 ■ Gedichte von Endre Féja, Laura Iancu, András Oláh,
 Wislawa Szymborska, Ede Tarbay und Szandra Viola
 ■ Gespräch mit dem Schriftsteller und Dichter Ede Tarbay
 ■ Zentenarium der Geburt von Imre Kovács und István Sötér

CONTENTS

- ANDRÁS MÁTÉ-TÓTH: European Dimensions of the Christian Faith
 SZABOLCS BORSOS: The Practical Philosophy of the Culture of Dialogue
 JÓZSEF VÁLÓCZY: Christian Faith and Culture
 ANDREA KUN-SZABÓ: The Theology of Poverty
 TAMÁS HALMAI: Inherited Eternity
 ■ Poems by Endre Féja, Laura Iancu, András Oláh,
 Wislawa Szymborska, Ede Tarbay and Szandra Viola
 ■ Interview with Ede Tarbay, Writer and Poet
 ■ Centenary of the Birth of Imre Kovács and István Sötér

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Gyomai Kner Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fazekas Péter vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja száma: OTP.

VII. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: 2013. évre 5.340,- Ft, fél évre 2.670,- Ft, negyed évre 1.335,- Ft. Előfizethető külföldön a

KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.040,- Ft/év vagy 98,- USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 525 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- ZÁVADA PÁL Hónapról hónapra
Janka estéi. Három színdarab
- JAMES MARTIN SJ Beatrijs. Egy apáca története
Jezsuita spiritualitás. Gyakorlati útmutatás a hétköznapi élethez
- OLASZ FERENC Dicsértessék

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Gerold László, Ikker Eszter, Lukács János,
Rónay László és Szakolczay Lajos

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A szellemtudományok térvesztése
- Az egyház Dél-Amerikában
- Aszalós János, Görföl Tibor,
Makai Péter, Mezei Balázs,
Patsch Ferenc és Poszler György tanulmánya
- Fecske Csaba, Halasi Zoltán,
Halmai Tamás, Kirilla Teréz,
Péter Márta és Vasadi Péter írása

9 770042 602067